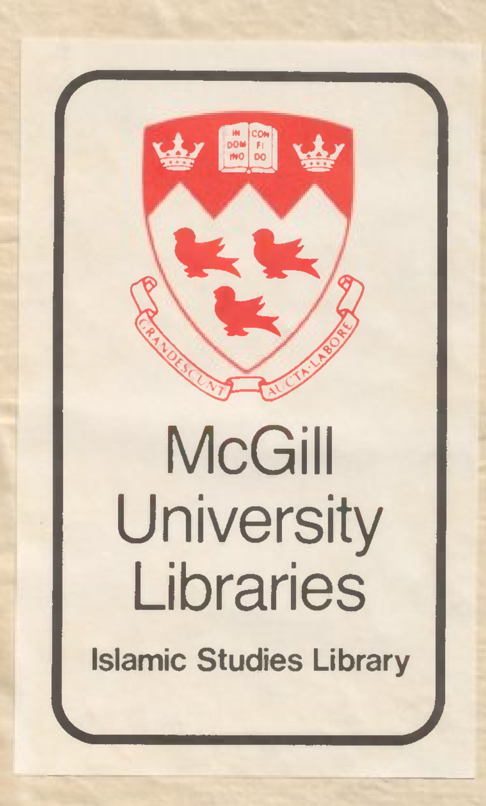
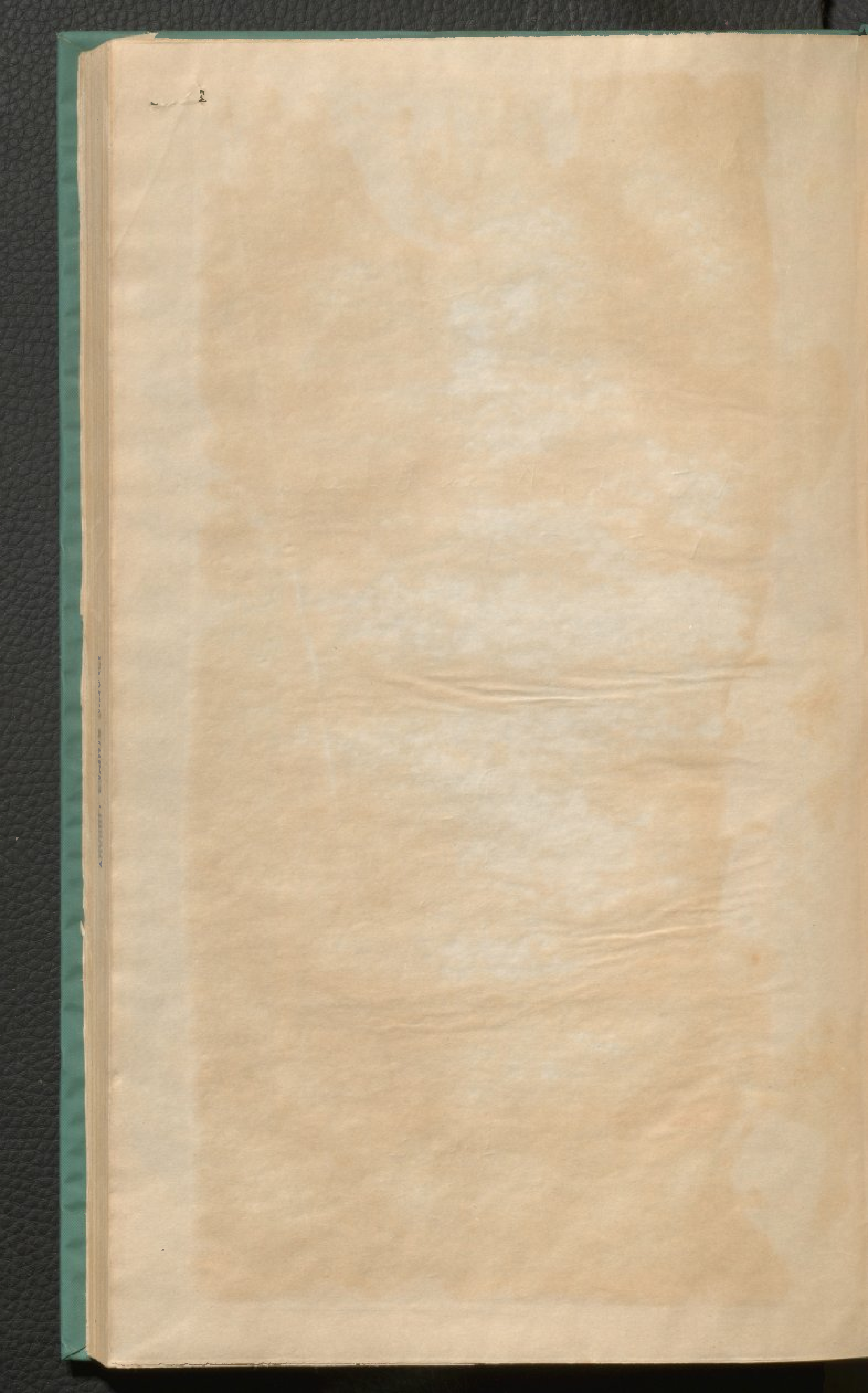



IN DOMINO CONFIDO
GRANDESCUNT AUCTA LABORE
McGill
University
Libraries
Islamic Studies Library



Amīr ʿAlī, Khan Bahadur
Vazīr nāmah



ما شاء الله لا قوة الا بالله

الحمد لله کہ کتاب مستطاب منظور انظار اولی الالباب گلدستہ فصاحت شمامہ نسخہ بلاغت ختامہ ملقب بہ

وزیر نامہ

۱۲۹۳

تصنیف لطیف و تالیف شریف دبیر بے نظیر فلک معانی وزیر با توقیر کشور

باہتمام راجی غفران محمد عبد الرحمن بن حاجی محمد روشن خان مغفور بواسطہ عزیزی شیخ محمد یعقوب منصرم مطبع

۱۲۹۳ھ

کانپور محلہ ... مطبوع

بسم الله الرحمن الرحیم

حمد

ای آنکه بشان کبریائی — جز تو که زند دم از خدائی

ای عرش مجید بارگاهت — وی عرض بسیط کارگاهت

ای در طلبت باولین گام — گم گشته زراه عقل ناکام

زان اوج کمال کبریائی — عنقای نظر بنارسائی

تا بازو پر زدن کند باز — صد عقده فتد ببال پرواز

ماند بکمند نارسائی — دستش نرسد مگر بجائی

روشن تبو شمع لاله در باغ — گلشن تبو سینهای پر داغ

گر دیدهٔ دل کسی گشاید — جز تو بنظر دگر نیاید

با وحدت مطلق ست حاشا — ذاتِ تو محیط جملهٔ اشیا

ای جلوه گرِ جمال نیرنگ — بیرنگی و جلوه ات بهر رنگ

تا از پسِ پرده رخ نمائی — در جلوه بشکلها در آئی

در پردهٔ خلق رخ بپوشی — صد جلوه بیک نظر فروشی

رخساره چو گل چو بر فروزی — چون لاله جگر بداغ دوزی

وز چهره نقاب گر کشائی — از فتنه هزار در کشائی

سرمایهٔ صد نیاز و نازی — محمود خودی و خود ایازی

گه کوه کنی و گاه شیرین — گه لیلی و گاه قیس غمگین

حسن از تو برخ گرفته آبی — عشق از تو اسیر پیچ و تابی

گه صورت قهر و گه رضائی — گه درد شوی و گه دوائی

گه خندهٔ گل بگلزمینے — گه گریهٔ بلبلِ حزینے

خود گل شده رونقِ بهاری — خود بلبل زار و بیقراری

گه باده شوی و گاه جامی — گه دانه شوی و گاه دامی

از تو شده ممکنات موجود — مبدای وجود مبدی جود
بی چیز و بی مکان وجودے — بے جسمی و بے روان وجودے
جسم از تو شد و روان هم از تو — کون از تو شد و مکان هم از تو
گر خار به بینم و اگر گل — باشند جز از حقیقتِ کُل
هر شیٔ چه بلندی و چه پستی — از حکم تو یافت فیض ہستی
ای ذات ترا نه چند و نی چون — از حدِ تعینات بیرون
از درکِ عقول بیش باشے — بر اوج وجوب خویش باشے
آنجا که توئی بعز و تمکین — کے عقل رسد بپای چوبین
در راه تو پای عقل لنگ است — برخورده بصد هزار سنگ است
موجود بحق تو باشی اے حق — دیگر همه ذق ذق است و بق بق
خاموش امیر این سخن چند — جایِ ادب است لب فرو بند

در سپاسگزاری بجناب ایزد باری

آن ناطقه از کجا بیارم — تا شکر عطاے حق گزارم

اے مالک ملک ہر دو عالم | وی خالق جان جن و آدم
احسان تو از قیاس بیرون | جودت ز حدِ سپاس بیرون
دستِ کرمت بخلق بازست | آن کیست کہ از تو بی نیازست
شد نظم جہان بفیضِ عامت | اے جملہ جہان فدای نامت
اے کردہ بخلق نوع انسان | درّا کہ فیلسوف حیران
تا جوہر پاک عقل دادے | تاجِ شرفش بسر نہادے
عقل است کہ شاہ مُلک جان است | مفتاحِ کنوز دو جہان است
عقل است کہ خضر راہ خلق است | خوش آلۂ انتباہ خلق است
عقل است کہ آیۂ کمال است | سرمایۂ لطفِ ذوالجلال است
زو گشت نظامِ ملک اجسام | زو گشت دلالتے بعلّام
گے بود کس از رہِ تو آگاہ | عقل است کہ شد دلیل این راہ
ایمان کہ بہین عنایتِ تست | بی عقل بود اساس آن سست
علم ارچہ عطیۂ جبریل است | عقل از پیِ علم ہم کفیل است
ای خالق علم و عقل و ایمان | وے اکرم جملہ کریمان

زین جملہ نعم کہ از در تست
ہر موے تنم ثنا گر تست

باآنکہ بشکر تر زبانم
وز ہر سر موی مدح خوانم

یک شکر تو از ہزار شاہا
ہیہات ز من نشد ہوَیدا

من خود کیم و زبانِ من چیست
شکر تو مجال ہیچکس نیست

چون شکر تو نیست طاقتِ کس
خاموشیِ من حدِ بیان بس

در نعت حضرت سرور کائنات علیہ افضل الصلوٰة والتسلیمات

ای خاتم انبیاے مرسل
باران پسین بہار اوّل

وی صاحب تاج قاب قوسین
سرخیل پیمبران بدارین

باشد صفتت ز ایزدِ پاک
لولاک لما خلقت الافلاک

تا وصف احد با حمد آمد
نامش بزبان محمد آمد

امکانی و مظہرِ قدم شد
اُمّی و معلّمِ اُمم شد

نامِ تو انیس انس و جان است
نامِ تو عزیز دو جہان است

هر حرف مقطّعات قرآن
رمزی بمیان لست و سبحان

ای قلزم علم و دانش و داد
هر قول و عمل ز تست ارشاد

ای اکرم اکرمین ترحّم
ای اشرف مرسلین ترحّم

نامت که رؤف و هم رحیم است
ز اسما و صفات آن قدیم است

هان رحمت عالمی تو لاریب
ای ذات تو پاک از همه عیب

شاها کرمی بحال عاصی
تا نیک شود مآل عاصی

در روز جزا شفاعتم کن
در پیش خدا حمایتم کن

برنامِ تو صد سلام و صلوات
بر آل و صحابهٔ نکو ذات

در منقبت جمله آل اطهار علیهم الصلوٰة والسلام من الله الغفار

اولاد نبی که جمله نور اند
گو مختلف از رهِ ظهور اند

چون اصل همه ز نور پاک است
نی ز آتش و باد و آب و خاک است

یکذات همه باصل ذات اند
مقصود ز خلق کائنات اند

یک نور که چند پاره کردند
پیدا از قمر ستاره کردند

گلهای نبوت و ثمارش — با شمم بهزار جان نثارش
اخلاف نبی بامر و ارشاد — بر جمله درود بی عدد باد

در منقبت امام همام زوج بتول ابن عم رسول علیه الصلوة والسلام

آن خسرو کشور ولایت — در روز جزا بلند رایت
آن صاحب هل اتی باعزاز — آن واقف راز عالم راز
گنجور کنوز بی مثالی — همنام خدا علی عالی
لاریب خلیفهٔ پیمبر — مقبول خدا الخلق رهبر
آن صاحب ذوالفقار و دلدل — در قبضهٔ قدرتش جزو کل
هادی گروه انس و جنی — مصداق حدیث انت منی
ممدوح بمدح لن ترانا اوست — موصوف بوصف لا فتی اوست
نوریکه فروغ شمع عرش است — در جلوه ز عرش تا بفرش است
هستی دو کون سایهٔ اوست — از هر چه بلند پایه اوست
حق با صفتی که آفریدش — جز دیدهٔ مصطفی ندیدش

حدیث انت منی و انا منک

وصفش بزبان کسی چه راند — رازیست نهان کسی چه داند

افگنده ز جلوه ها نقابی — پوشیده به شبنم آفتابی

ملک دو جهان ز مغز تا پوست — در قبضهٔ دست قدرت اوست

شاهنشه کشور ولایت — گنجور خزینهٔ هدایت

شانش همه مظهر العجائب — نامش همه دافع النوائب

مختار جزای دشمن و دوست — در روز جزا الحکم حق اوست

نامش که وسیلهٔ نجات است — حلّال عقود مشکلات است

یارب ز من کهین غلامش — خوش کن بهدیهٔ سلامش

در مدح قیصر زمان دارا دربان حضرت سلطان عالم و عالمیان

سلطان جوان خرد جوان بخت — زیبندهٔ چتر و رونق تخت

سرمایهٔ فخر تاجداران — سردفتر صنف شهریاران

خورشید سپهر کامگاری — دارای جهان نامداری

با فضل و کمال شهریاری — بی مثل و همال تاجداری

کشّاف دقایقِ ریاست
دانای غوامضِ سیاست

کسری بعدالت و فتوت
حاتم بسخاوت و مروت

سلطان تبارِ ترکمانی
زیبندهٔ تاج خسروانی

افضل گهرش بگوهر فضل
سرتاج شهان بگوهر فضل

هر لحظه کمالش اوج بر اوج
چون بحر محیط موج در موج

تا گوهر پاکش آفریدند
در وی دم معرفت دمیدند

دل وقف ولای اهلبیت است
جانش بفدای اهلبیت است

شیدای علیؑ و آلِ اطهار
در الفتِ گل چو بلبلِ زار

یارب بطفیلِ شاه مردان
آن دولت رفته بازگردان

سلطان که تراست بندهٔ خاص
دارد بدل از تو نور اخلاص

خواهم ز تو حلِّ مشکل او
چون غنچه شگفتنِ دلِ او

این بنده که برگزیدهٔ تست
از چشم قبول دیدهٔ تست

بنواختیش بتاج شاهی
دادی لقبِ جهان پناهی

آن تاج و نگین ملک رانی
کوس و علمِ جهان ستانی

یارب ز تو چشم فضل دارم — از درگهِ تو امید وارم

هر مقصد و مطلبی که دارد — افضال تو زود تر بر آرد

غمگین نشود دلش برنجے — بخشی بدو از نشاط گنجے

ای کرده بمدح شهریارے — دستِ تو کمال دستکاری

آن دست زنی بعرض حاجات — در حضرتِ حق کنے مناجات

مناجات بدرگاه قاضی الحاجات

ای قاضی حاجتِ برایا — وے دافعِ ظلمتِ بلایا

یارب تو بحق عظمتِ خویش — یارب تو بحق رحمتِ خویش

یارب بجلال کبریائی — بر من درِ فضل بر کشائی

یارب بکمال شاه لولاک — یارب بچهارده تنِ پاک

یارب بصفای پاکبازان — در بوتهٔ عشق جانگدازان

یارب تو بفیض جمله خاصان — کن مشکل من بتمام آسان

خواهم مددی بخامهٔ خویش — خواهم ز تو ختم نامهٔ خویش

چون گل به نسیم صبحگاہے — بکشای دلم بفیضِ شاہی

گر لطف تو خضر راه گردد	این نامه قبول شاه گردد
از حسن قبول ده جمالش	تا جلوه دهد رخ کمالش
ای بنده نواز جرم بخشا	این دعوتِ من قبول فرما

بعد تمهید تحمید ایزد کبریا و بسط بساط نعت سرور خاتم الانبیا و عرض منقبت حضرات ائمہ ہدی علیہم الآف التحیتہ والثنا ہمیگوید فقیر حقیر امیر علی متوطن قصبۂ باڑھ از سواد خجستہ بنیاد عظیم آباد منضافات صوبۂ پُربہار بہار کہ درین زمان ہمینت اقتران کہ سنہ ۱۲۸۸ یک ہزار و دوصد و ہشتاد و ہشت ہجری خوش گذران است و از نیروی بخت سازگار زمام نظام جملہ مہام حضرت شاہ بلند پایگاہ خورشید کلاہ مالک رقاب مہر رکاب قطب آسمان بختیاری مرکز دائرہ نامداری طراز کسوت ابہت و فرمانروائی نقش نگین سلطنت و کشورکشائی **لمولفہ**

جان عالم شہِ اعظم ملکِ با تمکین	آنکہ نو ساختہ دورانش کرم را آئین
آسمان مرتبہ شاہنشہ خورشید کلہ	کہ امانت زمان او زمین است امین
ہر دو دستش کہ بآفاق کرم ابر و یم است	آب بخشش دم تیغ و گہر افزای نگین
موسیِ عہد سخا آنکہ کفِ مہر ضیاش	بخشد از نقش عصا سطح زمین را پروین

ظلمتِ غم ہمہ از روی جہان گشت نہان		تا جہان گشت بمہرِ کرمش نور آگین

زینت بخش سریر سلطنت و اقبال شمع افروز شبستان جاہ و جلال مظہر آیات حشمت و کامگاری ناصب ایات مکنت و شہریاری السلطان ابن السلطان ابن السلطان ابو المنصور ناصر الدین سکندر جاہ بادشاہ عادل قیصر زمان سلطان عالم محمد واجد علی شاہ بادشاہ اودہ لازالت شموس اقبالہ طالعۃ و بدور اجلالہ ساطعۃ

	لمولفہ	

سکندر صولتی دارا شکوہی ظل سبحانی		بسیرت ثانی سلمان بصورت یوسفِ ثانی
جہانداری جہان بخشی دُرِ تاج جہانبانی		کہ طرح عدل و احسان است فی اتش در جہانبانی
بعظمت آنچنان ممدوح اعیان آستانِ او		کہ خاقانش درش از بہر مدح استد چو خاقانی
کلاہِ خسروی در نازش از فرقِ ہمایونش		بخود بالد ز بالایش قبای سلطنت رانی
فروغِ آفتاب حسن روی عالم افروزش		برد از عارض تابندہ خورشید تابانی
دل صافی دلان دری کش صہبای عرفانش		جہانداران از و دانای آداب جہانبانی
ز نقصان کمال خود سخن اند بدرگاہش		اگر لاف سخن رانی زند سحبان بنادانی

حسود از دور باشش او نیاید از عدم بیرون / برد سوی عدم جان عنید آوای سیدانی

هر آنکس در زمین سینه تخم کینه اش کارد / درخت هستیش نارد بجز بار پشیمانی

برآرد مدعای خلق پیش از عرض مقصودش / گشاید این معما را بنقش خط پیشانی

بروزی میمنت زای نشاط افزای غم کاهش / بدل شد درد با درمان و دشواری بآسانی

بسنگ درگهش هر کس جبین بندگی ساید / کند سیمای خود چون جبهه خورشید نورانی

شبی گر جلوه سازد در وی بر روی تابانش / ز شمع صبحدم ماند جمال ماه کنعانی

بفصل گل برآید از لبش گر لحن داودی / پرد از مغز مرغان چمن هوش خوش الحانی

سیه بختی که از بند خم زلفش رها گردد / چه در خواب و چه بیداری نه بیند جز پریشانی

اگر باد حوادث تند خیزد از دم تیغش / چو فصل برگ ریز بهمن آغازد سر افشانی

خیال ضربت تیغش درون قلعه روئین / عدو را در بدن تحلیل سازد روح حیوانی

زره در پیکر خصمان روئین تن کفن گردد / دهد چون خنجر تیزش بمیدان تن بعریانی

نه بردی کام نیسان گر نمی از چشمه جودش / بدی بطن صدف بی بهره از اثمار نیسانی

نوای جان نواز خسروی در گوش جان آرد / حیات جاودانی را بود هر کس که ارزانی

شب جشنی که بزم عشرت آراید بزیبائی / بگردد گرد بزمش ماه چون غول بیابانی

بطوفانِ حوادث گر نبودی لنگرِ حلمش	شدی نه زورقِ بی بادبانِ چرخِ طوفانی
بیانم در سخن سنجی بنظمِ شاه کی ماند	رسد کی در حلاوت میوهٔ بری به بستانی
بملح خسروی سر دفترِ شیوه زبانانم	بچشم مردم بینا نباشم کم ز قاآنی
بتمکین جهانداری و توفیقِ نکوکاری	بقایش باد یارب تا بقای عالمِ فانی

بکف اختیار و ارادت و قبضهٔ رای و رویت این خاکسار ذرهٔ بمقدار است خلوص ارادتیکه این هواخواه دولت بلند صولت را با این شاه جمجاه جاگزین خاطر فاتر است برآن آورد که چنانکه درین قرب زمان کتابی موسوم به امیر نامه مشعر حالات نسب و حسب خاندان خویش و کیفیت حصول خدمات و تعلقات بسرکار دولتمدار انگلشیه با مجملی از حقائق حکمرانی گورمنٹ برطانیه بملک هندوستان از بدایت کار تا این زمان و دیگر مطالب متعلقه آن کسوت تالیف پوشیده است همچنان وجیزهٔ محتوی بر بیان بواعث حضوری درین بارگاه فیض اکتناه و اظهار کیفیات انتظام هر گونه خدمات و مهام با نبذی از وقائع اجمالی ملک اوده و حکمرانی و فرمانروائی بادشاهان این ریاست با فر و سیاست از بدایت عهد حکومت و فرمان فرمائی این دودمان والاشان تا زمان سلطنت واجدیه که تقای منصب و خطاب شاهی و سلطانی بالارث

والاستحقاق این خاقان والا دربان اینک ہم باعث صد ہزار افتخار قاطنین ہندوستان
دیار است بسم ایجاز و اختصار سمت تصنیف و تالیف پذیرفتہ نقشی ازین سیہ کار بر صفحۂ روزگار
بماند فللہ الحمد و المنۃ کہ نزبان لیسیر باوجود مشاغل کثیر زیبا شاہد این مدعا چنان آوان
یمنت توامان از مکمن قوۃ بمنصۂ ظہور جلوہ گر آمد کہ از ماثر ذرہ نوازی حضرت خاقانی
و وفور مراحم و تفضلات خسروانی این سلطان رفیع المکان بندۂ عقیدت نشان
را بہ نظم و تدارک خدمات و سائر مہمات لقب وزیر السلطان موجب حصول اعزاز و امتیاز
فراوان بین الاماثل و الاقران است و ازین رو بہ **وزیر نامہ** موسوم گشت
و بر چہار باب نقش ترتیب و ترئیب پذیرفت **باب اول** مشتمل بر خلاصۂ
حالات خاندان شاہی از بدایت طلوع نیر اقبال و سلطنت قرا یوسفیہ تا نہایت
عہد سلطنت واجدیہ و تصریح ہر گونہ محامد جمیلہ و کمالات نبیلۂ این پادشاہ جمجاہ
و خلاصۂ کیفیات ورود مسعود حضرت پادشاہ جمجاہ بدار السلطنت کلکتہ با جملہ
متعلقات آن **باب دوم** در بیان تشریف بری جناب عالیہ متعالیہ
والدۂ ماجدۂ حضرت پادشاہ جمجاہ بولایت انگلستان متضمن شرح حالات اجمالی
آنجا از کیفیت ملاقات جناب عالیہ متعالیہ باعلیا حضرت ملکۂ معظمہ شہنشاہ

خورشید کلاه کشور هند و کیفیت کارروائی مقدمهٔ سلطنت اوده و احوال انتقال
جناب عالیهٔ متعالیه و جناب مرزا سکندر حشمت بهادر و دفن گردیدن این هر دو حضرات
عالی درجات بدار السلطنت فرانس با نبذی از کیفیت قلعه نشینی بندگان سکندر شان
بایام غدر هندوستان **باب سوم** محتوی بر ذکر اجمالی حالات کارپردازان
سابق بادشاهی و بواعث حضوری این خیرخواه درین بارگاه فیض اکتناه و اظهار
کیفیات انتظام هر گونه خدمات و مهام و طریق رجوع و انفصال مقدمات دیوان
وغیره در محکمات سرکار دولتمدار انگریزی و ترقیات خودم بقدر افزائی شاهی
باب چهارم مبتنی بر ذکر برخی از کلام فیض نظام حضرت قدر قدرت سراسر
کرامت و کلام ناتمام این ژولیده بیان هیچمیرز کوتاه لسان با پارهٔ از انتخابات
کلام بعض اساتذهٔ بلند نام امید از کرم و افضال داور بیهمال و تفقدات خسروانهٔ
حضرت شهنشاه ذو المجد و الاقبال چنانست که پرتو انوار قدردانی حضرت خاقان
زمان بشبستان حال این ناسخته مقال زود تر بتابد و گلستان بیانم بوزیدن نسیم
قبول عواطف شمول از مهب کرم و اخلاق خسرو یگانهٔ آفاق تازه آب و رنگی دریابد
تا به تشریف مسرت و افتخار در چار سوی روزگار سرافراز و ممتاز گردیده علم انوار این

خجسته گفتار را نظل حمایت حضرت شهنشاه خورشید کلاه تا سر مهر و ماه برافرازم
و غلغلهٔ نکونامی درین کهنه گلزار بزبان عندلیبان فصل نوبهار بلند سازم اکنون سر کلاوهٔ
مدعا می گشایم و بذکر ما هو المقصود نشاط خاطر مشتاقان قدردان برمی افزایم و ما توفیقی الا بالله

باب اول مشتمل بر خلاصهٔ حالات خاندان شاهی از آغاز درخشندگی خورشید مهین شید دولت قرایوسفی در آفاق این کهنه گیتی

واضح باد که در ذکر شرف نسبی گرامی نژاد شاهان اوده هندوستان بیشتر مورخین این
طرف ممالک و زمان جولان شبدیز خامه بمیدان بیان کشاده سلسلهٔ این نسب
والا نسب ابابدک اختلافی از میر محمد امین المخاطب به سعادت خان برهان الملک بهادر جنگ
تا بجناب امام همام موسی کاظم علیه السلام رسانیده اند و حالات امارت و سلطنت
آبائی ایشان را که بجانب ترکمانان با نام و نشان سیر سد اعتنائی درست نکرده
حالانکه در اصل گوهر سلطنت و ریاست از اولین طبقهٔ اسلاف آبائی زیب طرهٔ
دستار این برچیده تبار است و از روی کتب مبسوطه سیر بدایت دولت را درین

دودمان فرخنده فال قریب به پنجصد سال گذشته وسپری گشته است که
از عنفوان جهانبانی صاحبقران امیر تیمور گورگان حسابش توان کرد بلکه پیشتر
ازان هم ریاست وامارت این دودمان باعز واجلال را باختلاف اقوال در
ازمنه وامکنه متفرقه نشان می توان یافت اکنون می توانم گفت که اینهمه
فر وسیاست وعظمت وریاست این خاندان از عهود دنیا کان لاسیما از زمان میمنت
توامان ابو المظفر معز الدین شاه زمن غازی الدین حیدر بادشاه خلد مکان که
تاج واورنگ سلطنت باعظمت وشان اندرین شارستان بفرق همایون و
بالای والای ایش ازسر نو آرایش ونمایش یافته همانا از میامن همان ابهت فرمانروائی
ونتایج دادبخشی وکشورکشائی پیشین اسلاف این دودمان والاشانست که توگوئی
بوراثت از آبای کرام طراز ظهور بست ونقش سکه وخطبه بنام نامی این دودمان گرامی
از حسن اتفاق بارث واستحقاق نشست الحاصل از عظمت وشوکت آبائی این دودمان
هر انچه بیغائله ریب آشکار است سلسله وار بزبان کلک است گفتار سپرده مے آید
باید دانست که امیر کبیر قرا یوسف بن قرا محمد ترکمان از فرقه ترک قراقونیلو است
وپدرش از شجاعان اولوالعزم وامرای محتشم سلطان ایلکانی بوده ووی پس از پدر

کفن پیچیده و بجوار مرقد آبا و اجداد خود بمقام اجیس شهر بالین آسایش ابدی بنهاد چنانکه گفته اند شعر

وفات میر یوسف شاه تبریز		کتابت شد بتاریخ کتابت ۸۲۳ ه

و بعد ظهور انقلاب بدودمان تراکمه و رفع اتفاق و موافقت ذات البین در سال هشت صد و سی و یک هجری امیر اسکندر ترکمان از پسران امیر کبیر قرا یوسف بهادر رایات نصرت و پیروزی بحدود آذربائجان برافراشته قلعه محکم سلطانیه بگرفت و بر ممالک قزوین و زنجان وغیره با احتشام و الوس حکمرانی کرد و بجدال و پیکار سرگرم گشته با بسا سلاطین روزگار درآویخت و بر مملکت اران و بلاد شیروان وغیره نیز متصرف شد و هر انچه از فتح و هزیمت و دار و گیر پیش آمد بر وفق ایام و رود داد بآن در ساحت جنت آرمید

بافتح و هزیمت نبود کار شهان را		این طائفه از روز ازل عاشق عزم است

همدرین نزدیکی در سال هشتصد و سی و سه هجری در هنگام زمستان شاه رخ بادشاه گورگان به قشلاق قراباغ اران حکومت ممالک آذربائجان و اطراف آن با میر ابو سعید بن امیر کبیر قرا یوسف ارزانی داشت و امیر یار علی برادر امیر کبیر قرا یوسف حاکم قلعه تیره تو کما بیش با واسطه همین قرن شهر هرات را زیر فرمان خود در آورده با رعایا و متوسلان و بیات و سپاهیان خود بسیرت نیکو و پسندیده در حکومت و کامرانی ایام زندگانی را

خوش بسر می برد تا اینکه باواخر ذیحجه سنه ۸۵۲ هشتصد پنجاه و دو هجری یار علی رکابدا
که به ندیمی وی سرفراز بود از رهگذر کورنمکی با افسران عساکر مرزا بابر تیموری که آتش کین
از دستبرد حریف بمعامله هرات درکانون دل سوزان پنهان داشتندی درساخت و سمی
در لوزینه خداوند نعمت خود انداخت و بنا کردینها که آن خدا ناترس را نبایستی مرتکب گشت
تا انچه منظور خدای غفور بود بدین بهانه نقش ظهور گرفت میرزا جهان شاه از پسران
امیر قرا یوسف بهادر هنگامیکه ممالک آذربائجان و نواحی آن به بعض وجوه بالاختصاص
زیر نگین شاهرخ بادشاه درآمده بود بفضل کارساز بیهمال و رهنمونی همت و اقبال
بحکومت تبریز و متعلقات آن علم جهانبانی باز برافراشت و بر حکام و تاجداران آنحدود
بجنگ و پیکار مظفر و منصور بوده کما بیش سی و دو سال با دولت و کامرانی کمال چنانکه
خواست گیهان آفرین بود بداد بخشی پرداخت و در اوائل سنه ۸۷۲ هشتصد هفتاد و دو
هجری تبقریبی ازدست شاه حسن بیگ یکی از ملوک ترک آق قونیلو شربت شهادت
چشید و بفردوس برین جا گزید و پس از شهادت شاه مبرور اورنگ فرمان روائیش
بذات باکمالات حسن علی مرزا که چراغ شبستان آن شهید سلطان بود زیب و
زینت یافت در عهد وی سپاه و خلائق آسوده حال و ممالک و آفاق از ترقیات

مالامال بود اندرین اثنا که ایام کامرانی ومدت زندگانی سلطان ابوسعید سرآمد شاهزادهٔ
والانهمت بعراق رونق افروز گشت وبا انبوه کثیر از حشم والوس بممالک شانی صرف
اوقات میفرمود تا بمصافی در همدان با احمد بیگ بن اغرلو محمد نبیرهٔ حسن بیگ از
نشیب وفراز زمانه گلگون اقبالش سکندری خورد ودر حالت استیلای کمال غیرت
وغضب از دست خود جان شیرین بجان آفرین سپرد وشاهزادهٔ ناصر مرزا پس از
وی تخت حکومت پیشینیان را به بهین آئین نورآگین کرد لیکن در آغاز حکمرانی سال
هشتصد هفتاد وسه هجری کاربند فرمان قضا گردیده دست از سلطنت وحکومت
برداشت ونام نیکو از خود در پس ماندگان یادگار گذاشت منصور مرزا ترکمان پسرش
که انوار اقبال از ناصیهٔ حال وی تابان بود بعد از پدر نامور ایام سلطنت خود را
با بهمه ارجمندی بجد ودتبریز وغیره تا زمانی بسر برد در شجاعت ومروت بااین رفعت
وجاه وکثرت حشم وسپاه بی عدیل بود ووی خاتم دولت ترک قراقوینلو بوده است
وچون این عجوزه عروس هزار داماد باسلاطین ایران زمین وخاندان صفویه عقد
مواصلت بست وبروفق شیوهٔ قدیمهٔ خود از آغوش پیشین کدخدایان روبرتافته
بکنار حکومت واقتدار شاه عباس اول نبیرهٔ شاه طهماسپ شست شاهزادهٔ منصور مرزا

که بمشاهدهٔ غداریهای زمانهٔ دون بغایت خسته خاطر و محزون می بود از رزم و نبردگاه و بیگاه
بوفور دانش و رحم دلی رمیدگی خاطر بحد وافر داشت زمانیکه شاه کجکلاه ایران عنان رخش
هزیمت بسمت تبریز برتافت راه مرافقت و مودت با پادشاه ممدوح پیمود و مشمول
گوناگون عواطف خسروی گشته باجاه واحترام و دولت و صولتیکه داشت همراه عشایر
و قبایل در نیشاپور نزول اجلال فرمود و شهر و شهریان العطوفت و نوال نبوآخت
و از مراحم و تفقدات حاکمانه بغایت آسوده بال و خوشحال ساخت اگرچه از همین ایام
جملهٔ اهالی این قبیلهٔ نبیلهٔ ترک قراقونیلو جابجا با عیال خودها متفرق شدند اما هر کس
هر جا که بود فراخور حوصلهٔ همت و دلیری خود بامارت و خوشحالی ها بسر می برد و از رهگذر
اعزاز و افتخار پیشین تبار در نظر اهل روزگار کمال عزت و اعتبار رسید داشت الحاصل شهر
نزهت بهر نیشاپور از عهد شاهزادهٔ منصور مرزا شرف اندوز بمقدم اعیان این خجسته دودمان
گشت محمد قلی بیگ خان فرزند دلبند شاهزادهٔ منصور مرزا و بعد از آن
جعفر بیگ خان نوهٔ پسری شان سپس محمد بیگ قلیخان پسر جعفر بیگ خان باز
جعفر بیگ خان ثانی پسر محمد بیگ قلی خان در شهر نیشاپور وساده آرای ریاست
و کامرانی بکمال عز و سرور ماندند مرزا نصیر والد ماجد میر محمد امین سعادت خان

برہان الملک کہ از سادات کرام رضویست واز چند پشت در نیشاپور مقیم بود وبا
ریاست واحترام تمام بسر می برد جعفر بیگ خان ثانی را کہ علاوہ نسب عالی وامارت
وعظمت آبائی در علم ودانش ودیگر انواع صفات محمود بالذات بود سزاوار پیوند دودمان
خود مشاہدہ فرمود وبساعتی سعید وآوانی حمید بوصلت وقرابت خود برگزید و دُر دانۂ
بحر مجد واعتلا را کہ نور دیدۂ آن سیادت انتما بود بعقد ازدواجش درداد وازین قرابت
وپیوند بہمین دودمان حضرت سید الانس والجان تاج شرف مزید جدید بر سران والا گہر
بنہاد تا از بطن آن سیدۂ محترمہ میرزا محمد مقیم صفدر جنگ بہادر با آنکہ
میر محمد امین برہان الملک در مرز وبوم ہندوستان بمنصب ریاست فائز وکامران بود
متولد شد وواضح باد کہ نسل اجداد مادری سلاطین اودہ با سلاطین زادگان با فروشان
ترکمانیہ از ہمین جا مختلط شد واولاد واحفاد ایشان از ہر دو جانب پدری ومادری چہ
بشرف خسرو نژادی با ہمہ عظمت واحترام وچہ بفضل سیادت وانتساب بذات تقدس آیات
حضرت نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام جامع فضائل ہر دو سرا دنیا وآخرت گشتند ہم بستر
امارت دنیوی پا گذاشتہ اند وہم تاج سیادت اخروی بر سر داشتہ اکنون نسب اجداد
مادری دودمان بادشاہان اودہ را چنانکہ از کتب معتبرہ عطیۂ حضرت بادشاہ جمجاہ

قیصر زمان خاقان ابن خاقان ولی نعمت بتوفیق و مقابله با دیگر کتب متعدده سیر و تواریخ درست و صحیح دریافته ام اولاً از میرزا نصیر مرحوم مبرور تا حضرت امام همام علیه السلام و پس ازان از میر محمد امین برهان الملک خلد آشیان خلف ارشد میرزا نصیر ممدوح مغفور تا حضرت قدر قدرت جهان پناه سلطان عالم سکندر جاه باخرده از دیگر حالات و ملائمات و مناسبات عهد هر یکی بسلک تحریر و سلسلهٔ تسطیر در می کشم میرزا محمد نصیر از عظمای محترم و امرای محتشم مقیم نیشاپور پسر محمد امین پسر محمد جعفر پسر قاضی میر شمس الدین شهید پسر سید محمد پسر غیاث الدین محمد پسر سید علی پسر سید سراج الدین علی پسر سید اسحاق پسر سید محمد پسر سید یحیی پسر سید غیاث الدین پسر سید محمد ثانی پسر سید موسی پسر سید قاسم پسر سید علی ثانی پسر سید جعفر پسر سید حسین القدم پسر سید عبد الحی پسر سید عمیر پسر سید ارقم پسر سید عبد القادر پسر سید تاج الدین پسر سید فخر الدین پسر سید زید پسر عالیجناب امام همام حضرت موسیٰ کاظم علیه السلام میباشند و میرزا محمد نصیر مرحوم را دو پسر و دو دختر بودند نام پسران میر محمد باقر سیادت خان و میر محمد امین برهان الملک سعادت خان است و از هر دو دختران یکی حلیله جلیله جعفر بیگ خان پدر میرزا محمد مقیم صفدر جنگ فردوس آرامگاه بود و دیگری خاتون عفت مشحون میرزا شاه میرن میرزا یوسف

بن میر محمد امین پدر میرزا محمد نصیر ممدوح سرور و کیفیت ورود ایشان بدین طرف هندوستان چنین نشان میدهند که میرزا محمد نصیر از نیشاپور در عهد شاه عالم بهادر شاه در سال یکهزار یکصد هیجده هجری با همین پسر خود میر محمد باقر نفر بجای بعلاقهٔ هندوستان دیار در رسید ناظم صوبهٔ جنت البلاد بنگاله نواب شجاع الدوله بهادر باستماع خبر ورود آن یکتای زمان تمامتر آرزو خدمت مهانداری ایشان برخود گرفت و در سواد عظیم آباد که خیلی جاے پاکیزه و دلکش بود و آب و هواے خوش داشت فرود آورد

ذکر نواب برهان الملک سعادت خان خلد مکان

نام نامیش میر محمد امین است وی کهین فرزند دلبند جناب میرزا نصیر ممدوح بود در سال یکهزار یکصد و بست هجری آرزوی ملازمت پدر بزرگوار با برادر عالی مقدار ترک وطن گفته بهنگامی در عظیم آباد رسید که جناب میرزا سرور پدر نامورش داعی اجل را لبیک اجابت گفته بود آخر کار این هر دو برادر با وقار بسوی دار السلطنت دهلی ره نورد شدند و باطراف و حوالی آن شهر به بعض منصب اگرچه در خور حوصلهٔ بلند ایشان نبود روزی چند بسر برده بجهان آباد بشاه خاص در آمدند و تا زمان سلطنت محمد معظم بهادر شاه و محمد فرخ سیر بادشاه با امرا و اراکین سلطنت در ساخته بمناصب مختلفه روزگاری خوش گذرانیدند و بهمین اثنا میر محمد امین علاقجات

تحصیل و فوجداری هنڈون بیانه وغیره از مضافات صوبه اکبرآباد جمعی هفتده هیجده لک
روپیه بدست آورده نظم و نسق همان علاقه باعساکر و عیال اشتغال میداشت تاآنکه باوان
سریرآرائی فردوس آرامگاه محمدشاه بادشاه هنگام شورش سید عزت خان و کشته شدن
حسین علی خان و میر کاشغری وغیره با جمعیتی که از سلحشوران نامی در لشکرگاه همراه داشت
بحمله های پا برجا درنگهداشت حقوق بادشاه سریرآرا و هرگونه مدافعت شورشیان نحوست
کالا کوشیده درجلدوی آن بمنصب پنجهزاری با پنجهزار سوار و خطاب بهادری و علم و
نقارهٔ ناموری سر بمینو کشید و نیز درسال یکهزار یکصد و سی و یک هجری چون فیروزمندی
و دولتخواهی در مخاصمهٔ سلطان ابراهیم از وی بظهور آمد بمنصب هفت هزاری با هفت هزار
سوار و خطاب نواب سعادت خان برهان الملک بهادر جنگ باز سرافراز گردید
و سید محمد باقر بخطاب سیادت خان ممتاز شد اول بسبب تعلق صوبه داری خاص
دارالخلافت شهر نزهت بهر دهلی اقامت جای نواب برهان الملک بهادر بود و پس از ان
باز دیاد منصب میرآتشی همراه رکاب ظفر انتساب هرگاه بدنظمیها از بعض مفسدان بعلاقهٔ
صوبهٔ اوده پدید آمد در اوائل سال سی و دوم بالای یکهزار یکصد هجری خلعت صوبه داری
ممالک اوده پوشیده باعساکر و افواج و توپخانه و دیگر انواع تجملات حاکمانه طبل شادکامی

نوازان لبسر زمین اختر نگر اوده در رسید و همانجا رخت اقامت انداخت و باندک زمانه
از حسن تدابیر و قوت سیاست آن حدود را از خس و خاشاک پاک ساخت و در پنج اضلاع
آن ملک که اٹھه[1] اوده و خیرآباد[2] و لچھنا پور[3] عرف لکھنؤ و بہرائچ[4] و معظم[5] آباد عرف گورکھپور
نام داشت بانتظام شایسته کوشیده محاصل هر پنج را که از هفتاد لک سالانه زان بیش
بیش نبود بهمین افزایشی داد و زاید از یک کرور بخزانهٔ عامرهٔ شاهی فرستاد و از سیاست شفقت
و مرحمت برحال رعایا و برایا در رونق و آبادی ملک و کثرت و افزونی محاصل و زراعات
بگوناگون ترقیات تازه آب و رنگی بر روی کار آورد تا آنکه بسال دوش محض از مساعی
جمیلهٔ خود بلا جبر بر احدی از زمینداران و جاگیرداران وغیره آمدنی آن ممالک را از کرور بدو کرور
رسانید و مورد فراوان عواطف خسروانی گردید و اندرین اثنا بسا دیگر مهمات و کارهای نمایان
از تنبیه مرهٹه ها و گوشمال راجپوتان ناسزا که تفصیلش به تطویل مے انجامد نیز از وے
برونق و سرگرمی تمام حسن سرانجام یافت و بهمین قرب ایام میرزا محمد مقیم خواهرزاده خود را
از برای نواب بیگم صاحبه المخاطب بنواب عالیه که عزیزترین دختران و نور عین امارت و ابهتش
بود بعز و احترام تمام از وطن خود طلبید و بعد چندگاه این گوهر یکدانه صدف عصمت و
عظمت را بساعتی همایون و زمانی باسعادات مقرون بسلک ازدواج آن جوان سال

فرخنده فال کورشید و چون انوار فراست و کامگاری از ناصیهٔ احوال آن حمیده خصال فروزان یافته بود به نیابت و پیشدستی خودش برگماشت و بفراگرفتن قواعد سلطنت و جهانبانی و درس فنون معدلت و حکمرانی مصروف و مشتغلش میداشت و در سال یکصد و پنجاه و دوم بالای یک هزار و یکصد هجری مطابق سال بست و یکم از جلوس میمنت مانوس هنگامیکه نادرشاه افشار قهرمان ایران از ایران زمین متوجه هندوستان گردیده خیلی جانفشانی و عرق ریزیها در ابراز مراتب دولتخواهی و حفظ و احراز مآرب حضرت ظل آلهی بتقدیم رسانیده و از شکنجهٔ ابتلا بفرزانگیها وارسته خدمات شایان بمنصهٔ ظهور آورد و جای نیکوتر بخاطر اقدس حضرت فردوس آرامگاه پیدا کرد و بهمان سال بتاریخ نهم ذیحجه بهمدر شاهجهان آباد از جهان بگذشت و بخلد آشیان ملقب گشت تاریخ ارتحالش را بعضی از شاعران هند اینچنین بقلم سپرده اند

قطعهٔ تاریخ

ہوئی جس دم کتابِ ابجدِ عمر　　ادیبِ مرگ کے ہاتھوں سے ابتر
پئِ تاریخ کی جو فکر شایان　　ہوا سال اہم ہی سے انکے اظہر
قلم نے دال ملفوظی کے اعداد　　کیے اہمِ سعادت خان سے باہر
۸۲ ۱۱ھ

بالجمله نواب برہان الملک مغفور مدت نوزده سال بصوبه داری

ممالک اوده و نه سال قبلش بدگر مناصب جلیله مختلفه همگی لبست[۲۸] وهشت سال
ازایام عمر خود باهمه عشرت وشادمانی بداددهی و حکمرانی بسر برده است حسن انتظامش
راتمام رعایا واهالی عصر خیلی می ستودند وبدل وجان همگنان مداح وثناخوانش بودند

ذکر نواب صفدر جنگ بهادر فردوس آرامگاه

اسم گرامی وی میرزا محمد مقیم است پسر جعفر بیگ خان ونوهٔ دختری میرزا محمد نصیر مغفور
درزیرکی و فطانت ودیگر اصناف اوصاف از ابتدای عمر متصف بوده حسب طلب
نواب برهان الملک خلد آشیان درعهد سرآرائی محمد شاه فردوس آرامگاه
ازولایت خود برآمد وسواد جنت نشان هندوستان دررسید تا پس از هنگامی
بایایکه شهرهٔ فراست واجمندی وی بهرطرفی وکنفی فرار رفته بود نواب برهان الملک
راجلوه دهی زیباعروس نیت منویه بر منصهٔ ظهور منظور افتاد وبعد استرضا از حضرت خاقانی
بشوکت وشان وجمعیت وسامانیکه درخیال پیر جهاندیدهٔ فلک هم نگنجد بعقد وپیوند
ثمرة الفواد خود باآن گل نوشگفته آبسال اقبال لبست وبدین عقد وپیوند گره از
غنچهٔ سربستهٔ تمنای خاطر عاطر خویش بکشاد جمله رعایا ومتوسلین از اقتران این دو
نیر اوج سعادت واجلال گلگل شگفته گلبانگ مسرت وشادمانی برآسمان هشتمین زدند

الملخص میرزا محمد مقیم مدتی از حکم شهریاری به نیابت صوبه داری کارفرما بود بالآخر بعد ورود
خدمات شایان و کارهای نمایان مورد مراحم بادشاهی گشته بعد جامه گذاشتن نواب
برهان الملک بهادر بخلعت صوبه داری ممالک اوده پیرایهٔ عز و امتیاز در بر شید و
در سال یکهزار پنجاه و پنج هجری حسب فرمان معلی بکمک علی وردیخان ناظم صوبهٔ بنگاله و
دفع شورش قوم مرہٹہ علم نصرت برافراشت و بجلدوی آن بر قلعه رہتاس و چنارگڈھ
حکمران شد و سال دوم بخلعت میر آتشی حضور مورد مباهات نامحصور گشت و در اوائل
سال یکهزار یکصد شصت و یک هجری هنگامیکه احمد شاه درانی بقصد هند از قندهار
اینطرف لاهور با جمعی از عساکر آمد و فتنه اندران سرزمین برپا شد بر وفق ایمای
ولی نعمت سریر آرای سلطنت بدو پیوسته کارے نمایان کرد و عساکر خصم را
تا بسرهند پس گردانید و بدولتخواهی پای استقامت را بکمال استحکام برجا داشت
و بعد معاودت آن شاه درانی عرصهٔ ماهی کما بیش گذشته باشد که بتاریخ بست و هفتم
ربیع الثانی سال مرقوم بادشاه بافر و تمکین بفردوس برین جاگزین شد و شاهزادهٔ
بلند ارادهٔ ابوالنصر مجاهد الدین احمد شاه غازی اورنگ جهانبانی را زیب و زینت
بخشید درانوقت این گرامی میرزا مسندنشین وزارت گشت و بخطاب وزیر الممالک

منصور علیخان بہادر صفدر جنگ ملقب و مخاطب گردید و بانواع عواطف شاہی مباہی شد
و در عہد وزارت خود بضبط محالات احمد خان بنگش داد مردانگیہا و فرزانگیہا
داد و باز چون خان بنگش باغوای ہمقومان سر بشورش فتنه برداشته بود ملہار
ہولکر و دیگر سرداران معتمد را باخود گرفته به تنبیه و سرکوبی افاغنه پرداخت و جمعیت
ایشان را متفرق و منہزم ساخت و ازانجا بصوبجات الہ آباد و اوده رونق افروز
گشته روزی چند به رادمنشی و دادبخشی بسر برد و بالآخر بسال یکہزار یکصد و شصت
و ہفت ہجری ہفتدہم روز ذیحجه در مقام پاپر گھاٹ که باندک فاصله از شہر لکھنو
واقع است بلحوق عوارض جسمانی رحلت ازین جہانِ فانی کرد و در جوار رحمت
حضرت رب العزت جا گزید و ملقب بفردوس آرامگاه گردید جسم لطیفش را
اولاً باہتمام تمام بزمین فیض آباد بردند و ازانجا بشاہجہان آباد رسانیده مدفنش
بہمان شہر لطافت بہر کردند و گویند که پس استخوانہای آن مغفور مبرور را بوادیِ مقدس
کربلا برده ہمدران خاک پاک بسپرده اند ایام حکومت و وزارت آن دستور والا جاه
عالی پایگاه از اوان نیابت خلد آشیان نواب برہان الملک تا آخر سنین عمر گرامیش
ہیجده سال بوده ذات والا درجات جناب وی جامع لباصفات و کمالات

بود و در دلیری و مردانگی و سرانجام مهمات ملکی همت و استقلال بحد کمال
داشت و در عهد وی راجه لچھمی نراین و راجه نول رای از عمایدکارگزاران بودند

ذکر نواب شجاع الدوله بهادر عرش منزل

وی فرزند جگرپیوند جناب وزیر الممالک فردوس آرامگاه بوده نام نامیش
میرزا جلال الدین حیدر ست بهزار و صد و چهل و چهار از سنین هجرت حضرت
رسول مختار صلعم هنگامیکه کارکنان جلوه گاه نیرنگ قدرت غلغلهٔ مقدم هما
درچارسوی روزگار انداخته و از هر طرفی ساز و برگ عیش و طرب برای
عالمیان مهیا ساخته بودند از شیمهٔ اقبال قدم بمشکوی جاه و جلال نهاده مصرع

برآمد آفتاب از مطلع نور — تاریخ ولادت سراسر سعادت

وی یافته اند میرزای ممدوح اول درحداثت سن باکتساب فنون کمال
اشتغال فرموده و از عنفوان شباب به نمایش عیار قابلیت وارجمندی مورد
عواطف شاهنشاهی و مطرح انظار مراحم حضرت ظل الهی گشت عقد مواصلتش
بامة الزهرا نواب بهو بیگم صاحبه دختر همایون اختر موتمن الدوله عمدة الملک
نواب محمد اسحاق خان بهادر شوستری دیوان خالصهٔ بادشاهی خواهر رفعت مظاهر

ذوالفقار الدوله مؤتمن الملک نواب سید اسد خان خانخانان بهادر سالار جنگ
بجسته ایمای حضرت بادشاه دین پناه بسته شد شان وتجمل آن جشن عروسی
از کمال جلالت وافتخار ضرب المثل دانایان روزگار است خامهٔ کج زبان یارای
آن ندارد که ادنی کیفیتی را از وفور شوکت وشان آنزمان بشرح وبیان تواند سپرد
الحق کمال عظمت وشوکتش را ازهمین جا قیاس باید کرد که جشن شادی وزیرزادهٔ
حشمت آماده از جشن عروسیهای شاهزادگان عالیشان نیز بهر گونه جلالت وفر
فائق تر افتاده بود گویند که تخمینًا چهل وشش لک روپیه بلوازم آن شادی میمنت
مبادی با وصف ارزانی هر گونه اجناس درانزمان وموجود بودن بسیاری از ساز و
سامان صرف گردیده اگرچه دولتخواهان ممالک هندوستان فرط تکلفات وتصلفات
را بهمچو مواقع در جمله ازمنه وادوار بکار می برده اند بلکه ببااوقات نام آوران عالی
حوصله قدم همت از حد اعتدال هم فراتر نهاده اند وچه داد بذل واسراف که نداده
ولیکن بااینهمه تفرج اینگونه تجملات وتحشمات بعهدی از عهود نصیب تماشائیان
این کهنه خاکدان نگشته بود الحاصل این نواب مستطاب بعمر بست وشش سالگی
وآغاز سال یکهزار یکصد وهفتاد هجری بعد وفات پدر نامور خود در مقام فیض آباد

فرخنده بنیاد و ساده آرای منصب صوبه‌داری ممالک اوده بهرگونه اعزاز و امتیاز گردید و در
عهد سلطنت و فرمانروائی حضرت اعز الدین عالمگیر ثانی و زمان ولیعهدی شاهزاده بلند اختر
شاه عالم عالی گوهر بطرد فتنه پردازیهای علیمردان روهیله و دوندی خان و گروه مرهٹه
و دفع بسا شرور و مفاسد دیگر همت برگماشت و بهر طرفیکه عطف عنان توجه مینمود
علم نصرت و فیروزمندی تبدابیر شایسته و دار و گیر بایسته برمی افراشت خصوصًا
هنگامیکه باز احمد شاه درّانی باستماع مفسدهٔ افغانان بنگش و هجوم قوم مرهٹه متوجه
هندوستان شد در حفظ و حراست حدود ممالک و دفع هرگونه مفاسد و مهالک و رفق
و مراعات با درّانیان بدانچه مناسب آن هنگام بود بفر و فرزانگیها پرداخت و با همه
بطلب مرضیات حضرت خاقان زمان نیز کوشیده از کمال دوست کامی کوس بلند نامی
در چارسوی خلق بنواخت تا آنکه همدران بست و کشاد در سال یکهزار یکصد هفتاد و سه هجری
منصب والای وزارت هند بذات فیض آیاتش قرار گرفت و بوزیر الممالک
شجاع الدوله ابوالمنصور خان بهادر اسد جنگ مخاطب گردید و علاوه صوبهٔ اختر نگر اوده
دیگر بسا اضلاع و اقطاع را که حدود چکله کوڑه و فتحپور و اٹاوه و بنارس و مرزاپور و اعظمگڑه
و فرخ آباد و بریلی و رامپور و مراد آباد و پیلی بهیت میباشد در صلهٔ حسن سرانجام مهمات

بدست آوردو ملحق بحوزهٔ تصرف خود کردو تمام اطراف واکناف را بمساعی جمیلهٔ خود
از تندباد حوادث وموج خیز طوفان بی تمیز رهیا وارهانیده طرح امن وامان بچار سوی
شارستان[له] بیفشاند وچون درسال یکهزار ویکصد وهفتاد وهشت هجری قاسم علیخان
عالیجاه ناظم صوبهٔ بنگاله از جنگ وپیکار با افواج انگلشیه بستوه آمد وپای از
جادهٔ استقلال برچید وبامید دستگیری پناه بحضور شجاعت معمور نواب وزیر الممالک
بهادر برد نواب وزیر الممالک بهادر از غایت مراحم واشفاق نظر بر جلالت خاندان
وعلو شانش فرموده فی الفور بقصد اعانت آن مستمند آمادهٔ سفر فیروزی اثر با همه
دنگ ودوال وعساکر واقبال گردید وهر چند همدران اوان بظهور بعض امور گردملال
ازطرف ناظم موصوف بدامان خاطر عاطر نواب مستطاب بنشست ولیکن باز ماندن
ازین اراده بعد ازانکه جمله سامان هیجا خاسته وساز وبرگ عزم سلحشوران آراسته بود
پسندیدهٔ همت علیای نواب والاجناب نیفتاده لهذا جنبش افواج ظفر امواج
ناچار بر روی کار آمد وباآنکه اکثر سرداران افاغنه وکارپردازان هند ونژاد از غایت
تنگ نظری بطمع دنیوی قلوب مغشوش دران وقت میداشتند وحقیقت معاملهٔ این
نبرد بامعان نظر خالی از خوف وخطر نمی نمود فاما چون نیر بخت واقبال نواب

له شارستان یعنی شهرستان ۱۲

فلک جناب ازافق سعادت تابان بود کجراهه رویهای نمک بحرامان کاری نکرد
تا آنکه بعد طی لبسا مراحل آشتی و رزم که تفصیلش بتطویل می انجامد آب صلح و وفاق
بر آتش بغض و نفاق افتاد و دانش آگاهان جانبین دست از خونریزی خلائق باز داشتند
و بهمین اثنا باشارهٔ صواب نمای خاقان هند و انگلنڈ مابین سرکار نواب وزیر الممالک
بهادر و سرکار کمپنی انگریز بهادر معاهدهٔ صلح و محبت باستحکام شرائط چند بمصادقت پیوند
از سر کمال موالفت و اتحاد حسن انعقاد یافت و رزیڈنسی سرکار دولتمدار برطانیه
در بارگاه باعظمت و جاه مملکت اوده قائم گردید پس عهدهٔ گورنری هم از حضور فیض معمور
بادشاه جمجاه انگلستان اندرین کشور جنت نشان هندوستان بماه اگست ۱۷۷۳ء
یکهزار هفت صد هفتاد و سه عیسوی مقرر شد و اولین ملاقات نواب گورنر جنرل بهادر
با نواب مستطاب معلی جناب وزیر الممالک بهادر در مقام بنارس بمنصهٔ ظهور آمد و هرگونه
مراسم لطف و مراعات اندرین ملاقات از هر دو طرف باغ و شرف بوقوع رسید و
اگرچه پیش ازین تاریخ هم چند سران عساکر انگریزی مثل جنرل کلایو وغیره بسترگ خطاب
لارڈ مشهور بودند اما اصل تقرر منصب گورنر جنرلی بدیار هند با اختیارات نظم و نسق امور
عظیمه بهمین ایام فرخنده فرجام طرهٔ دستار اعتبار گشت نواب وزیر الممالک بهادر

پس از طی این جمله مراحل معاودت بمستقر الریاست خود فرمود و با همه کروفر و خدم و حشم در خجسته بنیاد فیض آباد رسیده و بمسند راحت و آسایش جا گزیده توجه شایسته بانتظام مهام مالی و ملکی مبذول میداشت تا آنکه بعمر چهل و پنج سال تاریخ بست و چهارم از ماه ذیقعده سال یکهزار و یکصد و هشتاد و هشت هجری مطابق سی و یکم جنوری ۱۷۷۵ء یکهزار و هفتصد و هفتاد و پنج عیسوی شبانگاه داعی اجل را لبیک اجابت گفته صباح آن در مقام گلاب باڑی سر بر بالین استراحت جاوید نهاد و بلقب والای عرش منزل ملقب گردید مدت ریاست این نواب مغفرت مآب نوزده سال بوده و ازدی منشی و اولو العزمی راهمواره درین زمان معدلت اقتران مطرح نظر بلند و مطمح همت آسمان پیوند خود داشت و به تعمیر بسا عمارات رفعت قرین و بساتین نزهت آگین و قلعه جلالت بنیاد و شهر پناه فیض آباد دلبند توجه فرموده یادگاری از خود درین جهان بگذاشت

ذکر نواب آصف الدوله بهادر عدن مقام

نام نامی این رئیس گرامی صاحبدل خلف اکبر حضرت عرش منزل محمد یحیی عرف میرزا امانی بوده در اواخر سال یکهزار و یکصد و شصت و یک هجری صبح وجود با جود ش از مشرقستان عز و اقبال دمید و شبستان آرزوی مدّ الدین جد و الا ایش را بافشاندن

لوائح فرح وسرور لامع النور کرد اول این چشم و چراغ دودمان عزت و امارت بفراوان
ناز و نعم در مهد عواطف بزرگان پرورش یافت تا به سن تمیز رسید و به تعلیم آتالیقان
و شهر استادان از هر گونه علوم و فنون بهره مند گشت سپس کدخدایی وی پدر بزرگوار خود
با نواب شمس النسا بیگم دختر سعادت اختر نواب انتظام الدوله خانخانان بهادر خلف
نواب اعتماد الدوله وزیر الممالک خانخانان سید قمر الدینخان بهادر نصرت جنگ در هنگامیکه
زهره و مشتری را قران سعادت بود کدخدا شد محافل عیش و نشاط و مجالس عشرت و
انبساط این جشن عروسی روزها و شبها در تمامه شهر هنگامه سور و سرور گرم کرده بود و زینت
و آراستگی مکانات و طرق و شوارع بهر طرفی تازه لطفی مینمود عظمت و وقار
این طوی میمنت نمو زیاده ازین چه باشد که چون از حسن اتفاق بتقریبی دران
خجسته آوان سواد فرخنده بنیاد فیض آباد بورود مسعود خسرو گردون حشم حضرت
شاه عالم بادشاه جمجاه سریرآرای ممالک جنت نشان هندوستان سعادت قرین
و فیض آگین گشته بود خود آن بادشاه خورشید کلاه با همه خدم و حشم این محفل
طرب منزل را القدوم میمنت لزوم نواخت و به تشریف قبول دعوت سر اعزاز و
افتخار مهمانان و میزبانان را بفرق فرقدان رسانید الحق جشن این شادی بفیض ورود

مسعود حضرت خدیو عصر طرفه آرایشی و افزایشی داشته بود و از کثرت و اجتماع امراو ارا کین با عز و تمکین شاهی و هجوم افواج و عساکر حضرت ظل الٰہی بهر جا تازه رونق و بها در چشم اہل نظر جلوه گر میشد ازدحام خنیاگران پری پیکر عالم پرستان تماشائیان عرضه میداد و ازحام لعبتان غیرت شمس و قمر داغ رشک و حسد بر دل روشنان فلک می نهاد بالجمله چون در بیان حالات جشن این شادی عبارتم از کمال سرخوشی بجامه

یعنی ازدحام ۱۲

نامه نمیگنجد رخت ازوادی عروس شرح این دامادی بیرون کشیده لباس قلمکار تحریر را بر بالای اصل سخن باز می آرایم و اضح باد که میرزای ممدوح بتاریخ بست و پنجم ذیقعده سنه یکهزار یکصد هشتاد و هشت هجری مطابق یکم فروری سنه یکهزار هفتصد هفتاد و پنج عیسوی بعد جنت آشیان شدن طائر روح پر فتوح حضرت عرش منزل بتکی و سادهٔ دولت آن سرور مغفور گشت و بخلعت فاخرهٔ صوبه داری ملک اوده و قلمدان وزارت سلطنت ہند معزز و سرافراز گردیده سر مباہات از سماک و افلاک بگذرانید و بخطاب وزیر الممالک آصف الدوله نواب محمد یحیی خان بهادر ہزبر جنگ مخاطب شد تاریخ رونق افروزیش ابر چار بالش وزارت بعضی سخن سنجان چنین نوشته اند

گشت از پای آصف الدوله		رونق مسند وزارت ہند

این نواب والاجناب بعد جلوه افروز شدن بر مسند ریاست موروثی از
فیض آباد فیض بنیاد بشهر عشرت بهر لکهنو که تا آنزمان بنام سرکار و حویلی
شهرت داشتی قدوم ارزانی فرمود و دران سرزمین لطافت آگین بتعمیر عمارات
عالیه و باغات پر فضا و پل دریای گومتی و دولتخانه و دیوان خانه سنگی و ایوان
هفت منزله و دیگر چند قصور رفیعه و منیعه که بیان هر یکی تفصیل و تطویل می خواهد
پرداخته همین خجسته مقام فرخنده فرجام را مستقر دولت خود قرار داد راد منشی
جوانمرد و سخی ۱۲
این نواب معلی القاب ضرب المثل آفاق است و از کثرت جود و انفاق نام
نکویش آنچنان بسعادت و کامبخشیها سمر گشته که عوام سوقیان آن ملک تا
امروز هم چون هنگام صبح سر از بستر خواب برمیدارند بعد از ذکر نام پاک خدا اول
بذکر نام نکویش رطب اللسان میگردند همانا الفاظ آن نام نامی و اسم گرامی را
بسان حروف قفل ابجد باعث فتوح ابواب یمن و سعادت باعتقاد خود انگاشته
التزام وردش داشته اند ازبسکه بارگاه فیض کارگاهش بسخا و کرم مرجع عالم
گشته بود محتاجان و ارباب هنر بر درِ فیضش از هر سمت جوق جوق گرد آمدندی
و هر یکی از ایشان بیش از حوصله و چشمداشت خود نهال و مالامال میشد تعداد

داد و دهش تمام سال آن بحر نوال چون شمار قطرات سحاب خارج از حد و حساب بود بلکه هر قدر مال و زر از کف با جودش بدست سائلان هر روز می افتاد در انگشت آوردنش بر محاسبان روزگار دشوار مینمود و ظلال نوالش نه فقط بر سر ساکنان ملک اوده و قاطنان کشور هند دراز کشیده بود بلکه نسیم لطفش دماغ عالمی را معطر و شاداب میداشت و ابر کرمش چمنستان مراد جهانی را آبیاریها میکرد حاتم طی که در سخاوت و کرم بر زبانها افتاده است درین وقت اگر زنده می بود همانا درس خوان دبستان امتنانش میگردید و ریزه از خوان احسانش می چید از جمله دریا دلیهای آن بحر مواج جود و سخا یکی آنست که چون خبر کمیابی آب در نجف اشرف بحدیکه یک قربه آب به نیم روپیه حساب این ملک در آنجا می ارزید قرع سمع الا ویش کرد قلزم کرمش را جوشی پدید آمد و نظر ترحم بر حال قاطنین و مترددین آن اشرف البقاع مبذول داشته نهری دران سرزمین با عمق و وسعت مناسب بتوسط غواص جداول دیانت و خیر رسانی عمدة التجار حاجی محمد طهرانی طیار کنانید مصارف طیاریش پنج لک و بروایت بعضی هفت لک بوده هنوز آن نهر بجوار مزار حضرت ساقی کوثر صلوات الله علیه فیض رسان نزدیک و دور و باسم نهر آصفی ملقب و

مشهور است وچون ذات باصفاتش بانی مبانی خیر افتاده بود مسافر خانه ها و دیگر
بسا ابنیه خیر وکرم در عهد دولت مهدش بکثرت تعمیر گشته واز جمله عمارات موجوده اش
که بندرت وجلالت در چار سوی روزگار اشتهار دارد اول عزاخانهٔ امام ہمام
حضرت سید الشہدا علیه السلام است مشهور بنام باڑهٔ کلان دوم باب لاجواب
مشتهر برومی دروازه این هر دو بنای رفیع از بلندی ہمت بانی لاثانی نیکو یادگار آن
روزگار اند وچون رابطهٔ محبت و وداد وواسطهٔ تودد واتحاد فیمابین سرکار والاتبار
اوده وسرکار دولتمدار کمپنی انگریز بہادر زیاده تر از دیاد وترقی پذیرفت نظر بمصالح
ملکی ومراعات روابط تواحد ویکجهتی ازین سو از غایت دریادلی علاقجات بنارس
وجونپور وغازیپور مع متعلقات ومضافاتش بسرکار دولت قرار انربل ایسٹ
انڈیا کمپنی مفوض کرده شد واز طرف سرکار کمپنی در جلدوی اینگونه احسان نمایان
اقرار جدید بخصوص حفظ ملک و مال جناب وزیر الممالک بہادر از هر قسم مخالفان
وبدخواهان درونی وبیرونی موثق گشته در مراسم وداد ولوازم تواحد واتحاد
کمال توکید وتشید پدید آمد شهر لکھنؤ که پیش ازان بقریه ہمہمی مانست بمیامن
توجه وقدوم حشمت لزوم نواب والاجناب از کثرت تعمیرات عالیه وراستی

ودرستی طرق وشوارع و اجتماع هرگونه خلائق علی الخصوص گروه گروه تجار هر ملک و
دیار وجوق جوق ارباب صنعت وکار واصحاب علوم وفنون یکتای روزگار
خیلی مرتب ومهذب گردیده بروز کی چند زینت البلاد بل جنت آباد گشت واز بسکه
غلغلهٔ جود وسخای نواب حشمت مآب در هر ملکی وشهری بلند اوفتاده بود رونق
وترقیش بگرد آمدن هر قسم مردمان جهان روز بروز می افزود تو گوئی آن شهر
باچندین وسعت بازاری بود بجمله نعمای جهان آراسته وباجتماع هر جنس خریداران
پیراسته واز اقسام خیر وخوبی ورونق وخوش اسلوبی هرچه توان گفت در وی
خاسته بهمدرین ایام فرخنده فرجام شاهزادهٔ بلند اراده میرزا جوان بخت جهاندار شاه
بهادر خلف حضرت شاه عالم بادشاه راهوای گلگشت لکهنؤ بسر پیچیده رایات
اقبال شاهزادهٔ فرخ فال بهنگامیکه امیر الامرا نواب لارڈ کارنوالس بهادر گورنر
جنرل رونق افزای این شهر لطافت بهر شده بود سایهٔ دولت برین سرزمین
بهجت قرین افگند عالیجناب نواب وزیر الممالک بهادر باصاحب گرامی قدر
ازسر کمال مسرت وعقیدت باستقبال شاهزادهٔ بلند اراده پرداخته لوازم اعزاز
واحترام آن والا مقام بیش از بیش بتقدیم رسانید ونذور وپیشکشهای بیش بها

ازانواع جواہر و اقمشہ بحضور والای شاہزادہ بلند ارادہ بارادت و اخلاصیکہ شایان شان وزارتش بود بگذرانید و شاہزادہ والامرتبت تن بقبول جملہ نذور وہدایا در دادہ نشاط افزای خاطر میزبان والاشان گشت ذات فیض آیات نواب والاجناب نہ صرف ببذل بی بدل بود بلکہ بعدل ہم عدیل خود نداشت ظلم و فلاکت بحوالی مملکتش ہرگز نمیگردید اگر فلک کجرفتار از رویہ ردیۂ خود بطریق شذوذ احیاناً درجای مصدر جور و جفائی میشد تدارک بی اعتدالی آن ستم پیشیہ جفا اندیشہ فی الفور از بارگاہ فیض کارگاہش بمنصۂ ظہور می آمد ہمت و معدلت نواب ممدوح را دفتر دفتر اگر بر شمارند ہنوز حرفی از بابی و فقرۂ از کتابی ننوشتہ باشند چون این کجمج زبان لب و دندان بیانش ندارد زبان را ازین حرف و سخن در تہ دندان گرفتن کام و ناکام مصلحت می انگارد نواب والاجناب علاوہ علم و دانش و فہم ذکا و دیگر انواع فضل و قابلیت ہا در فن سخن سنجی ہم مذاق نیکو میداشت چنانچہ این اشعار آبدار در اردو زبان یادگار از خامۂ سحر نگار اوست شعر

یون فگر گرچہ دلمین تجھے سو لگی رہے	آصف یہ شرط ہی کہ ادھر لو لگی رہے
ملنے نملنے کا تو وہ مختار آپ ہی	پر تجکو چاہیے کہ تگ و دو لگی رہے

بالآخر چون هر ذیحیات را گذشتن ازین گذرگاه بی ثبات ناگزیرست نواب والاجناب زاید از پنجاه ویک مرحله از مراحل سنین عمر شریف خود طی کرده بتاریخ بست وهشتم ربیع الاول سنه یکهزار دوصد و دوازده هجری مطابق بستم ستمبر سنه یکهزار هفتصد نود وهفت عیسوی روز مبارک آدینه رخت اقامت ازین خاکدان ظلمانی بربست و باعلی علیین پیوست وملقب بعدن مقام گردید جسم لطیفش را با امام باڑهٔ متبرکه منیعه بنا نهادهٔ خودش مدفون ساختند این اشعار آبدار از نتائج فکر گوهربار شاعر اصفهانی ملا محمد نعیم ندیم تاریخ لوح مزار آن مغفرت دثارست قطعه

گلشن عشرت بتاراج خزان رفت ای ندیم
شامهٔ استشمام حسرت مینماید از نسیم

آصفی کین نه صدف را یک دُر شهوار بود
آن دُر شهوار رفت از دست و عالم شد یتیم

لکهنو بی آصف است و آسمان بی آفتاب
شهر یونان بی مسیح و طور سینا بی کلیم

دارد آصف عشرتی در صحن صحف باغ خلد
انبیا همدم سلیمان همنشین آصف ندیم

نقد رحمت در کنار و فرد بخشش در بغل
عاصیان را جنس غفارست اعطای کریم

نقشبند کاف و نون بر تربت آصف نوشت
بهنا روح و ریحان و جنات نعیم

مدت ریاست این نواب مغفرت مآب بست و سه سال و چند ماه بوده از
اراکین با عز و تمکین عهد دولتش نواب حیدر بیگ خان بهادر
و سرفراز الدوله حسن رضا خان بهادر و مهاراجه ٹکیت رای بهادر و
خان علامه تفضل حسین خان بهادر خیلی فهیم و عقیل و در جمله امور مالی و ملکی منتظم و دخیل بودند

ذکر مرزا وزیر علی خان بهادر آصف جاه

چون نواب عدن مقام وزیر الممالک آصف الدوله بهادر چراغی به شبستان
دولت نداشت که پس از وی کاشانهٔ وزارت را فروغ و ضیا بخشد ناچار
وزیر علیخان نام پسری را از خانوادهٔ شریف بفرزندی خود گرفته و بفراوان
ناز و تنعم پرورش فرموده پس از تعلیم و تربیت ولیعهد خود ساخته بود بعد
رحلت نواب غفران مآب شبانگاه که جسد مبارکش را فوجدار خان داروغهٔ
محلسرای واقع آن طرف دریا غسل میداد ولیعهد ممدوح باتفاق آرای
خان علامه و صاحب رسیڈنٹ بهادر مسند آرای ریاست گردید و بلقب نواب
وزیر آصف جاه شهرت یافت اما از افعال بیباکانه و مزاج طفلانه و عدم متانت

باین دودمان رفیع الشان هر یکی را تنفری ازوی دامنگیر خاطر گشت علی الخصوص
طبع والای جناب نواب بهو بیگم صاحبه والدهٔ ماجدهٔ جناب مغفرت مآب
بمشاهدهٔ بعض بی اعتدالیها و استماع انواع شکایاتش خیلی برآشفت تا اکثری
از ارکین ریاست و منتسبان خاندان وزارت سرازسری کردنش وازدند بلکه
مهرها بر وجوه ناسزائیش ثبت کردند و بهمین نزاع خانگی شبهات سازش و مراسلت
مخفی وی با دیگر رؤسا و اهالی ملک سیمائیس بندیلکهنڈ و سیندهیا سبب بد اقبالی
وی افتاد خلاصه اینکه بعد چهار ماه و پنج یوم حسب ایمای عالیجناب نواب
گورنر جنرل مسٹر سر جان شور بهادر از منصب وزارت و ریاست خارجش کردند
و پس از تقرر سه لک روپیه سالانه که از برای ذات خاصش بسند بود محل اقامتش
با هر گونه اعزاز و احترام در مقام بنارس قرار دادند چون اختر سعادتش رو به پستی
داشته بود آنجا هم مصدر همان قسم بی اعتدالیها شد چنانچه قصهٔ قتل مستر چیری صاحب
رسیڈنٹ و دو افسران دیگر و سر بآوارگی نهادنش در اطراف هند و گرفتار شدن
در مقام جیپور و امثال آن از غایت شهرت محتاج بیان نیست سپس از اواخر
سال یکهزار و صد و سیزده هجری بحراست عساکر سرکار انگریزی مانده هفتده

سال و سه ماه چند روز در قلعه کلکته بتوقیر مناسب و آرام تمام بسر برد و در ماه
شعبان سنه یکهزار دو صد سی و دو هجری مطابق ماه جون سنه یکهزار هشتصد
هفتده عیسوی بعمر سی و شش سالگی از قید حیات نجات یافت و بدار آخرت شتافت
تن بیجانش را در محله کسیا باغ که بکنارهٔ حد جنوبی دار السلطنت کلکته متعلق بست و چهار
پرگنه واقع است باهتمامیکه شایان شانش بود در زیر خاک سپردند انا لله و انا الیه
راجعون تاریخ وفات وی که بر لوح مزارش کنده بود اینست شعر

وزیر هند وزیر علی آصف جاه — چو سوی خلد برین رفت ازین سرای غرور
بگوشم آمده ناگه بسوز و شیون و شین — نوای وای دریغا ز جن و انس و طیور

چون روزهای سند نشینی میرزا موصوف بس قلیل بود و عمائد و ارکین بارگاهش
با او ناموافق در نظم و نسق مبانی جهانبانی تازه امری ازوی بظهور رسیده که قابل یادگار باشد

ذکر نواب یمین الدوله سعادت علی خان بهادر جنت آرامگاه

جناب وی فرزند دومی نواب غفران مآب عرش منزل می باشد
زمان ولادت باسعادتش سال یکهزار یک صد شصت و هفت هجری

بوده در عین شباب با دختر میمنت اختر وکیل السلطنت مدار الدوله مختار الملک
نواب سید یوسف علی خان بهادر صمصام جنگ به تزک و تجملات هرچه
تمامتر کتخدا شده وچندی به نیابت والد ماجد خود بحضور خدیو کیوان بارگاه
حضرت شاه عالم بادشاه حاضر مانده دستار افتخار بر سر با غرو فر بست
و پس از ان زمانی بنظامت اطراف بریلی وغیره پرداخت و بعد مسند آرائی
برادر بزرگ خلد مقام وظهور بعضی بواعث و اسباب در آن هنگام که تفصیلش
بس طویل است بسه لک روپیه سالانه که از برای مصارف ملازمان آن والاشان
مقرر گشته بود قناعت ورزیده و در مقامات اکبرآباد و عظیم آباد و بنارس و کلکته
بازمنه مختلفه قیام گزیده با همه غرو تبار تماشای روزگار خوش می گذرانید
و از غایت زیرکی و بلند فطرتی که مقتضای طبع والا ایش بود نشیب و فراز زمانه
را نیکو می آزمود تا آنکه بعد ارتحال برادر بزرگ و عزل آصف جاه از مسند ریاست
حسب استرضای جناب عالیه نواب بهو بیگم صاحبه و اهتمام ارباب گورنمنت عالیه
انگلشیه باز رجوع بمملکت سوروثی کرده بمرکز حق خود قرار گرفت یعنی بتاریخ
سوم شعبان المعظم سال یک هزار و دو صد دوازده هجری مطابق

بست ویکم جنوری سنه یکهزار هفتصد نود وهشت عیسوی عهد گورنری لارڈ جان شور صاحب بهادر در وقتیکه زمانه را روز بهار بود و نسیم طرب بهر طرفی می وزید به تجمل وشانی که باید وشاید داخل شهر نزهت بهر اختر نگر گردیده اولاً بحضور نواب بهو بیگم صاحبه نذر گذرانید سپس رونق افروز دولت خانه وزارت شده بآئین مستمره ریاست وساده آرای منصب پدر نامور خود گشت واز حضرت خسرو عالم پناه شاه عالم بادشاه بخطاب مستطاب وزیر الممالک یمین الدوله ناظم الملک نواب سعادت علی خان بهادر مبارز جنگ ملقب و مخاطب گردید عمر شریفش دران آوان چهل و پنج سال بود تاریخ مسند آرائیش را بعضی از سخن سنجان چنین بسلک نظم کشیده اند تاریخ

خداوند امین الدوله در دهر		حکومت ران صد و سی سال باشد
خرد سال جلوس مسندش گفت		بجاه و مسند و اقبال باشد

ذات فیض آیات این نواب والا جناب در مروت و اخلاق یکتای آفاق بود جمله اهالی خاندان را بر وفق مدارج و شان بنواخت و سایهٔ عاطفت و نوال بر سر سائر متوسلان خیر سگال انداخت تا هر یکی سرمایهٔ سعادت و

شادمانی اندوخت و شمع مسرت و کامرانی بر بساط امن و آسایش برافروخت
و چون خاطر عاطر این نواب ستطاب را از نسبت و کشاد مهمات ملکداری
گونه فراغی حاصل آمد از انجاکه مراتب محبت و اخلاصش با سرکار دولتمدار
انگریزی وافر و متکاثر گردیده بود مراعات ایفای بعض مواعید و عهود که
سابق بمیان آمده مطمح نظر فیض اثرش افتاد بناءً علی ذلک بمبلغ نوزده لک
بست و دو هزار سه صد شصت و دو روپیه سالانه بر مبلغ پنجاه و شش لک
هفتاد و هفت هزار و ششصد و شصت و هفت روپیه مصارف سالانه تنخواه افواج که
بمقامات منڈیا نون و سیتاپور وغیره از برای حفاظت و اعانت سرکار اوده
متعین بود بیفزود و بنای مودت و معاهدت را فیما بین دولتین بهیتین از سر نو
موثق تر ساخت و نیز از انجاکه بدانش و فرزانگی و حلم و دلیری از ابتدای عمر متصف
بود روش و احوال عمال را بیکسال در میزان فراست سنجیده حسب رای
رزین خود بافزایش و درستی نظم و نسق پرداخت تا فزونیها بخراج ملک و کشایش
و آسایش رعایا پدید آمد و چون با واخر سال چهارم از جلوس میمنت مانوس
نواب معلی القاب عالیجناب مارکوئس ولزلی بهادر گورنر جنرل هند را گذر

بسواد خجسته بنیاد لکهنؤ افتاد و هنگام ملاقات با نواب والاجناب ذکر
وجوه افزونی مصارف سرکار دولتمدار انگریزی و احتیاج نگهداشت افواج
در انگلستان بلحوق بعضی مهمات پیش آمد از انجا که نواب معلی القاب اعظم
وزرای کشور جنت نشان هندوستان و مشیر تدبیر مملکت و ظهیر سریر
سلطنت بود لارڈ ممدوح طریق مشاورت باوی بمیان آورده از رهگذر کمال
محبت و اتحاد خواهان استمداد شد نواب وزیر الممالک نظر بمزید اتحاد
و مراعات مراتب وداد بعد غور و تامل بجواب فرمود که در مقدار مصارف
سالانه زیاده از انچه مقرر است گنجایش افزایش بنظر در نمی آید فاما از برای
تسهیل تحصیل وجه مقرر ممکن که بعوض مصارف تنخواه افواج انگریزی متعینه حراست
ملک اوده جمله ملک دوآب تا صوبهٔ آله آباد مع قلعه و فتح گڈه و چکله کوڑه و
کٹهر واٹاوه و فتحپور و اعظم گڈه و بٹول و کهیراگڈه و فرخ آباد و تمامی حدود
روهیلکهنڈ از پیلی بهیت و بریلی و رامپور و شاهجهان پور وغیره موسوم بکٹهر و
محالات ریٹهر مع اخراجات تحصیلی و مشاهرهٔ شاهزادگان اقامت گزین بنارس
و سالانه معمولات اولاد نواب ناصر جنگ و احمد خان بنگش و اولاد حافظ رحمت خان

ومعافیہا وجاگیرات وغیرہ کہ ہمہ ازخزانہ وزارت دادہ میشود بکارپردازان

گورمنٹ انگریزی مفوض کردہ آید و بقیہ ممالک یعنی تمامی صوبہ اودہ خاص

ازگونڈہ وبیسواڑہ وخیرآباد وجگدیس پور وسلطان پور وچکلہ محمدی وسندیلہ

مع رسول آباد وغیرہ و دریاباد ورام نگر وبانگرمو وگشائین گنج وغیرہ متعلقات

آن واملاک شاہجہان آباد موروثی قدیم واملاک بنارس خریدفرمودۂ

ذات خاص خود ودیگر چند تعلقات تحصیل حضور بعلاقۂ وزارت باشد چنانچہ

تقسیم این ہردو حصص علی سبیل التنصیف بخوشنودی خاطر ہردو سرکار والا اعتبار

قراریافت وبتاریخ سوم شہر رجب سنہ یکہزار دوصد وشانزدہ ہجری موافق

دہم نومبر سال یک ہزار ہشت صد ویک عیسوی تقسیم مذکور بمنصۂ ظہور ہم آمد

وعہدنامۂ موکد مجدداً ازجانب سرکار انگریزی متضمن اقرار ہرگونہ حراست این

ریاست ازدشمنان درونی وبیرونی واعانت وتکفل والیان والاشانش

ازبرای دوام بکمال استحکام نوشتہ شدہ بدستخط نواب گورنر جنرل بہادر موثق ومصدق

گردید نواب وزیرالممالک بہادر بعد طی اینجملہ مدارج بہ بست وکشاد کار ریاست و

انتظام جملہ اطوار سیاست توجہ بمفرط فرمودہ درآرایش بلاد وآسایش کافۂ عباد

مساعی مشکور بظهور رسانید و از آنجا که ذات والا ایش خیلی مدبر و دانش آگاه
بود فراخور حوصله خود کارگذاران لائق و اولوا العزم ملازم داشته رونق و آبادی
ملک را دوبالا افزود و محاصل و خراجش افزایشهای جدید پدآورد تا آنکه در همین مقدار
بقیهٔ ممالک با ابقای هرگونه مصارف فوجی و خانگی و دنگ و دوال فراخور حال و
اجرای بسا خیرات و حسنات و انواع ابنیه و تعمیرات گویند که مبلغ یک کرور سالانه
یا کم و بیش از آن بعد زمانی یسیر پس انداز و توفیر می گشت و نواب والاجناب از کمال
علو همت و عظمت حوصله چنان منوی خاطر عاطر میداشت که ممالک وسیعه هندوستان
را نوعیکه بمستاجری از بل ایسٹ انڈیا کمپنی بهادر دست از حضور بادشاه انگلستان
گرفته بحیطهٔ تصرف و حوزهٔ انتظام خود آرد تا آنکه تحریکی هم اندرین خصوص بمیان آمده بود
و مرکوز خاطر فیض مظاهر وی آن بوده که مبلغ سی کرور روپیه پیشگی بسرکار انگریزی
امانت گذارد و گوهر مدعا را تائید آن زر فراچنگ آرد چنانچه کما بیش مبلغ هیجده کرور
روپیه از برای این کار در خزانه فراهم نیز آمده بود و بعد پانزده یا شانزده سال از
جلوس میمنت مانوس که از بسا مخارج ترمیم کهنه عمارات و تعمیر انواع ایوانات و بساتین
جدید کم کم فراغتی حاصل گشته مداخل فراهمی زر صورتی نیکوتر داشت و توسطیکه

برای حصول این مامول می بایست هم از میامن حسن تدبیر نواب مستطاب بر حسب دلخواه صورت بسته بود ولیکن چون بمقتضای غرای ماشاء الله کان و مالم یشاء لم یکن و فحوای صداقت انتمای ارادة الله غالبٌ علی ارادة الناس کارکنان قضا و قدر سرگرم انتظامی دیگر بودند کشور چهار دانگ تن عنصر نشین پیش از سرانجام این مرام خارج از قبضهٔ اختیار مستاجر جان مستعار گردید یعنی نواب الاجناب ممدوح بعمر شصت و سه سال و چند ماه در اوایل شهر رجب سنه یکهزار دوصد بست و نه هجری مطابق سال یکهزار هشت صد هیجده عیسوی روز چارشنبه ازین سینجی سرا بگذشت و بجای وزیر اعظم ملقب به نواب جنت آرامگاه گشت در عهد حکومتش رخنه های تعدی وارتشا یکقلم مسدود می بود و بیدار مغزیش بحدی بوده که منهیان اخبار را در اطلاع حالات و واقعات روز و شب مجاز حضوری بجناب والای خود داشتی و دقیقهٔ از دقایق تحقیق و تنقیح هرگز فرو نگذاشتی دار الشفا و باره دری و جلوخانه و دیگر بسا ابنیهٔ عالیه و گنجها و بازارها بعهد معدلت مهدش حسن تعمیر یافت بارگاه عرش اشتباه حضرت عباسؑ علم بردار ابن حیدر کرار صلوات الله علیهما نیز از جملهٔ بناهای خیر همین عهد معدلت مهد میباشد قبهٔ رفیع و احاطهٔ وسیع آن بارگاه

شریف سزاوار هزاران هزار توصیف است واز کمال لطافت ونظافت وجلالت
ونبالت که مرآن بارگاه فیض کارگاه راهم بصورت وهم بحقیقت ثابت شرح آن
غیر محتاج به بیان سال ارتحال این نواب والاجناب بعض شعرای آن عصر

چنین بقلم گرفته اند تاریخ

ناگهان رحلت ازین عالم نمود	زینت افزا شد بفردوس برین
من شنیدم سال تاریخش زغیب	آه شد گنجِ سعادت در زمین

ایام دولت وحکومتش قریب بشانزده سال بود واز مهین اراکین دولتش
سرفراز الدوله حسن رضا خان بهادر ومهاراجه ٹکیت رای دراول و مرشدزادگان
والاشان شمس الدوله انجم الملک میرزا احمد علی خان بهادر ونصیر الدوله
فارس الملک میرزا محمد علی خان بهادر ونیز رای جی سُکهه رای وراجه
دیاکرشن سپس کارفرمای مهمات مالی وملکی دران عهد معدلت مهد ماندند

ذکر ابوالمظفر غازی الدین حیدر بادشاه خلد مکان

نام نامی ولقب گرامی وی دراوان ولیعهدی رفعت الدوله رفیع الملک

غازی الدین حیدر خان بهادر شهامت جنگ بوده وی خلف اکبر و جانشین
حضرت جنت آرامگاه است به یکم روز عشرهٔ ثانیه جمادی الاخری سنه یکهزار
یک صد هشتاد و هشت هجری مطابق بست چهارم اگست سال یک هزار
هفتصد هفتاد و چهار عیسوی روز چارشنبه شبستان جاه وجلال را به فروغ
ولادت باغر وسعادت خود منور فرمود و هنگامیکه با پدر نامور خود در مقام
بنارس اقامت داشتی به بست و دو ساله عمر با صبیه رضیه منجم الملک مبشر خان
بهادر کتخدا شد و چهل و یک ساله بود که پس از حضرت جنت آرامگاه بتاریخ
سوم رجب سنه یکهزار دو صد بست و نه هجری مطابق سال یکهزار هشتصد چهارده
عیسوی ماه جون وساده صوبه داری ملک اوده و مسند وزارت هند را
بجلوس میمنت مانوس خود زینت و آرایش داد و بلقب نواب وزیر الممالک
بهادر ملقب گشت تاریخ جلوس وی بر مسند وزارت چنین گفته اند تاریخ

وزیر غازی دوران و رستم آفاق	زهی جلوس وزارت نمود با دل شاد
ندا رسید ز هاتف بمن که تاریخش	بگو سعید تبو دایما وزارت باد

از آنجا که نور ظفر و اقبال در ناصیه حال فرخنده فالش از اول می درخشید و

آفتاب توفیقات ازلی و تائیدات لم یزلی ماه عز و جلالش را بهر سال تازه فروغ
کمال می بخشید جناب وی را رعایت مراسم اتحاد و خلوص با گرامی سرکار برطانیه
زیادهٔ تر از نیاکان والاشان خود منظور نظر فیض اثر افتاد لبسا مبالغ خطیره بخزانهٔ
این سرکار دولتمدار ارسال فرموده وثیقه از برای اجرا و القای مشاهرات منتسبان
خاص خود بگرفت و در مهم گورکهه و نیپال سه صد زنجیر فیل کوه تمثال گسیل نمود و
بانواع طرق دیگر نیز بارها اعانت اولیای این دولت بلند صولت فرمود تا
بافضال ایزد بیهمال و تائید بخت و اقبال وراثت پیشین نیاکان عالی دودمان
خود را که عبارت از منصب شاهی و لقب ظل اللهی باشد باستحقاق ذاتی و ظهور
کمال عز و شان صفاتی بدست آورده حسب التسلیم و صوابدید کارفرمایان دولت علیه
برطانیه با همه مسرت و کامرانی جلوه افروز تخت سلطنت و جهانبانی گشت و بهمین تقریب
میمنت قریب یکعدد تاج مرصع خوشنما بایک فرد لباده بیش بها که لباس خاص هنگام
اریکه آرائی سلاطین با عز و تمکین میباشد از طرف حضرت شهنشاه هندوستان
بطریق ارمغان فرا رسید و زیب سر و بر آن خسرو والاگهر گردید و همدران وقت و
اریکهٔ جواهر نگار با چتر و شامیانه آویزه دار بصرف یک کرور و چند هزار مرتب و

قریب شد روز سعادت اندوز جلوس میمنت مانوسش شنبه هیجدهم ماه ذیحجه سال یک هزار و دوصد بست و پنج هجری مطابق نهم اکتوبر سال یکهزار هشتصد ونوزده عیسوی بود و لقب همایونش ازین هنگام فرخنده فرجام ابوالمظفر معزالدین شاه زمن غازی الدین حیدر بادشاه غازی قرار یافت تاریخ اریکه آرایش را بعضی شعرا بدین گونه نظم کرده اند تاریخ

بحمدالله که با اقبال و دانش — به تخت شه جلوس شاه گردید
زمین و آسمان یک بزم عیش است — ز ماهی خسروی تا ماه گردید
مبارکباد ای آفاق و عالم — طلوع آفتاب جاه گردید
ندا آمد بگوشم زود یا رب — که شاه امروز شاهنشاه گردید

سیم و زر بعهد معدلت مهدش بدین سکه مسکوک شد شعر

سکه زد بر سیم و زر از فضل رب ذوالمنن — غازی الدین حیدر عالی نسب شاه زمن

این بادشاه بلند پایگاه در جود و سخا ممدوح آفاق بود در خزانه همواره بر اهل نیاز باز میداشت و محاصل ممالک ابر زمین آرزوی مستمندان مانند قطرات سحاب بیحساب می پاشید در عهد معدلت مهدش آبادی ملک و کامیابی رعایا

واجتماع ارباب علم وهنر واصحاب عقل ونظر روز بازار بود بسا اماکنهٔ رفیعه وگنج
وباغ آنروی دریای گومتی به تعمیر دلپذیرش زینت افزای دار السلطنت گردید واز
جمله بناهای زمانِ فیض اقترانش بارگاهیست مشهور به نجف اشرف که بمشابهت
آن مقام برکات وسعادات التیام بکمال عمدگی ولطافت حسن تعمیر یافته
همانا این بارگاه فیض کارگاه عکسی است از نجف اشرف که بمدد آئینهٔ خیال حسن و
خجسته خصال صورت بست وبرنگ تصویر فوتوگراف مشتاقان زیارت آن
مقام برکات وسعادت التیام را در پردهٔ نقل جلوه از اصل نمود عظمت وجلالت
این بارگاه فیض کارگاه خارج از اندازهٔ بیان راقم هیچمدان است طبع والای
این بادشاه خیلی علم دوست وهنر پرور افتاده بود علمای هر علم وفن وبلغای
شیرین سخن در عهد معدلت مهدش بیشتر مجتمع می بودند نظم ونسق مملکت درین عهد
تعلق بدیوان وزارت داشت فاما حضرت بادشاه بذات خاص نصفت اختصاص
خود نیز باکثر اوقات توجهی بآن می فرمود عساکر شاهی با همه آراستگی زائد از پنجاه
هزار بشمار می آمد ومقدار محاصل ملک کما بیش یک کرور وهشتاد لک روپیه سالانه
بود معتمد الدوله آغا میر بهادر بعهدهٔ وزارت درین عهد اعزاز وامتیاز داشته اگرچه

مورخین آن زمان خبری از فضل و کمالش نداده اند فاما اوصاف عقل و کیاست و فهم فراستش بکمال اشتهار مشهور روزگار است این وزیر با توقیر در مروت و فتوت و جود و کرم خیلی علم بوده سخن سنجان آن زمان گوهر تاریخ وزارتش را چنین برشتهٔ نظم کشیده اند تاریخ

چون شاه زمن صاحب جود و انصاف
گردید وزیر اعظمش ضیغم جنگ
از صفت شاه شد قوی هر مظلوم
سازد قدم شاه خدف ایا قوت
تاریخ سعید کرد ناسخ تحریر

گردید برادر نگ مربع جالس
کو هست بمضمار فراست فارس
وز جود وزیر شد غنی هر مفلس
وز خاک درِ وزیر زر گردد مس
شاه اسکندر وزیر ارسطا طالس

۱۲۳۸

حضرت ظل سبحانی خلیفة الرحمانی پنج سال و شش ماه بوزارت و صوبه داری و هشت سال سه ماه به بادشاهی و جهان پناهی با همه عظمت و شوکت لبسر برده قریب پنجاه و پنج سال عمر داشت که با وایل سال نهم از جلوس همایون بتاریخ بست و هفتم ربیع الاول سنه یکهزار و صد چهل و سه هجری روز شنبه مطابق بستم اکتوبر سال یکهزار هشتصد بست و هفت عیسوی رخت سفر از جهان

پرخطر بربست و با علی علیین پیوست مرقدش همان مقام نجف اشرف تعمیر فرمودهٔ خودش قرار یافت و لقبش پس از جاگزین شدن بصدر جنان خلد مکان مشهور گشت تاریخ رحلتش از شیخ امام بخش چنین منقول است قطعه تاریخ

از وفات جناب شاه زمن | گو همه عالمی هلاک شده
دهر گردید همه یا دوزخ | به بهشت آنجناب پاک شده
دیده ها شد بماتمش نمناک | سینه ها آه دردناک شده
رفت دامان صبر از دستم | جیب صبر و شکیب چاک شده
گشت تاریخ مصرعهٔ اوستادم | ای بسا آرزو که خاک شده

ذکر سلیمان جاه نصیر الدین حیدر بادشاه خلد منزل

این بادشاه والا جاه باوائل قرن سیزدهم یعنی در یک هزار دو صد هیجده از هجرت خیر الانام علیه الصلوٰة والسلام بآواخر ماه جمادی الاولے بهارستان عالم را بگلبن وجود باجود خود تازه آب و رنگی بخشید خطابش بعهد دولت پدر نامور حضرت خلد مکان نور الله مضجعه ابو النصر امتیاز الدوله

سلیمان جاه صاحب عالم ولیعهد میرزا نصیر الدین حیدر بهادر اسد جنگ بوده
و آزینکه کوکب جاه و جلال این دودمان با عز و اقبال از زمان طلوع بود
و ترقیات مدارج حشمت درین سلطنت با فر و شوکت یومًا فیومًا رو می نمود یکدانه
گوهر دریای عظمت و اعتلا اعنی نواب مخدرهٔ علیا سلطان بهو بیگم صاحب
دختر بلند اختر میرزا سلیمان شکوه بهادر خلف ابو المظفر مروج الدین عالی گوهر
شاه عالم بادشاه غازی را بسلک ازدواج خود در کشید تا شجر بر ثمر بادشاهی را
با نهال طوبی مثال دودمان با عز و شان شاهنشاهی پیوند دل پسند حاصل آمد
و بعد خلد نشین شدن حضرت شاه زمن فردای آن روز به بست و هشتم ماه ربیع الاول
پگاه یوم الاحد که اولین روز پیدایش کائنات میباشد با تجملات خسروانه و لوازم
شاهانه رونق افروز تخت سلطنت گردید و با بو النصر قطب الدین سلیمان جاه شاهجهان
نصیر الدین حیدر بادشاه غازی ملقب شد تاریخ جلوس میمنت مانوسش
بعضی سخن سنجان آن عصر اینگونه برشته نظم در کشیده اند قطعهٔ تاریخ

برتوای بادشهِ فیض رسان عالم		تخت این مملکتِ هند مبارک باشد
سال تاریخ جلوسِ طرب افزا بشنو		جاوِدان سلطنت هند مبارک باشد

قطعهٔ تاریخ دیگر

موردِ الهام طبع بادشاه ‏‏ — ‏‏ از نسیمِ فیض حق چون گل شگفت

سال تاریخِ جلوس میمنت ‏‏ — ‏‏ آفتابم شرف عالم خود بگفت

وسکهٔ دولتش باوائل ایام جلوس میمنت مانوس چنین بوده سکه

بدهر سکهٔ شاهی زده زلطف اله ‏‏ — ‏‏ سپهر مرتبه شاهِ جهان سلیمان جاه

ولیکن بعد چندگاه حضرت بادشاه باقتضای کمال جودت طبع اعتراضی برین سکه نمود وگفت که کلمهٔ بد درین سکه اگرچه بترکیب حرف با بالفظ دهر صورت گرفته مگر خالی از زشتی و بدنمائی نمیباشد مصنف سکه بسا نظائرش از اساتذهٔ سخن بعرض معلی رسانید ارشاد شد که کلام ما نه در جواز این لفظ و ترکیبست اما وقوع نقش بد در ابتدای سکه هرگز نیک ننماید و خرید بنظر درنه آید پس سکه را تبدیل فرمود و رو نقشی تازه برروی زر و نقره بدین سکه نوا فزود سکه

سکه زد بر سیم و زر از فضلِ حق ظلِ اله ‏‏ — ‏‏ نائبِ مهدی نصیرالدین حیدر بادشاه

جود و سخا رالبعهد معدلت مهدش روز بازار بود و ذات فیض آیاتش باشاعت علوم و اجرای امور خیر و فلاح توجهات شایان می فرمود همین بادشاه ظل الله است

که اول مدرسهٔ اکتساب علوم بسرکار اوده قرار داد و نیز مبلغی خطیر ازبرای
مصارف دار الشفا و خیرات خانه بسرکار انگریزی فرستاد فیض آن خیرات خانه
و دار الشفا هنوز راحت رسان بسا عجزه و مساکین آن خجسته سرزمین است
چند لک روپیه ازبرای وظائف محلات معلی و بعض منتسبان و وابستگان
دیگر نیز بخزانهٔ سرکار انگریزی جمع فرموده بود که تا کنش بسبیل دوام جاری و
باقی و بوابستگان و منتسبان حضرت بادشاه ممدوح بهر وقتی واصل و ملاقی
می باشد و نشان دار الشفا و خیرات خانه در هر زمانی یادگار ازان خجسته
شهریارست این بادشاه خورشید کلاه مراتب حسن سلوک با سرکار دولتمدار
برطانیه بیش از بیش مرعی میداشت و بضرورت و بلاضرورت بارسال نقود و
اجناس خجسته اساس و تحف و هدایای بیش بها روابط محبت و اخلاص با
اهالی این سلطنت عالی بهر زمانی زیاده تر شیّد و مؤید میساخت و ازبسکه طبع والای
این بادشاه جمجاه علم دوست افتاده بود اکتساب فضائل نفسانی و کمالات
انسانی را بیشتر مدنظر داشتی و همت بلندش باشاعت علوم دانش و ترویج فنون
کمالات همواره مالوف و مشغوف بودی و ازینجاست که بعض علما را برای

تکمیل فنون ریاضی وتحصیل آلات رصدی گیسل انگلستان ساختہ بود ونیز
طرح بنای رصد خانہ در شہر نزہت بہر لکھنو بکمال حسن وخوبی ولطافت و
خوش اسلوبی انداختہ وعلاوہ آن بسا عمارات عالی ومنازل شاہی وبساتین
باآب ورنگ ونہر رودگنگ وشاہ درہ وکربلا وگنجہا وبازارہا بحکم فیض شیم
این بادشاہ عالیجاہ حسن تعمیر یافتہ گویند کہ جناب وی باہمہ وفور شاغل جہانبانی
وکثرت مہمات مملکت رانی بمقتضای ذکاوت در اوقات فرصت تفریحاً
میلی بموزونی کلام ہم مینمود وبادشاہ متخلص بود آنچہ از نتایج افکار آن والا تبار
بیاد نامہ نگار ہست بطور انموذج نقل کردہ وبزبان خامہ سپردہ می شود غزل

بلبلِ شیدا نے پوچھا گل سے یون وقتِ بہار	ای گل رعنا ترے دامن سے کیون لپٹے ہین خار
ہے نزاکت سے گران سرمہ بھی چشمِ یار کو	بار کاکل سے کمر کیونکر نہ لچکے بار بار
تیغ ابرو دیکھکر آئی ندا ای بادشاہ	لا فتیٰ الّا علی لا سیف الّا ذو الفقار

عالیجناب فضائل وکمالات مآب سرآمد علما پیشہ وکملا والا نسب گرامی حسب مولوی
سید کرم حسین خان بہادر کہ از اجلہ سادات کرام وعمائد روسای نامی قصبہ بلگرام
بود بعہد میمنت مہد ہمین بادشاہ جمجاہ منصب سفارت سلطنت اودہ بجضور

ابهت معمو نواب گورنر جنرل بهادر باغایت عز واحترام وکمال شوکت و احتشام
حاصل داشته وبهمدران ایام فرخنده فرجام بعهدهٔ نیابت سفارت راقم سطور نیز
مامور بود حرمتیکه بواسطهٔ این شایسته خدمت از بارگاه سلطانی باین از پا افتاده
دست داده وپایگاهی که بدان وسیله جمیله پیش ارباب گورنمنٹ عالی بدستم افتاده
تفصیلش نه یارای زبان این ژولیده بیان است واین اول سر آغاز سلسله ارادت
وملازمت ونمکخواری وکارگذاری اخلاص کیشانه ام ببارگاه عظمت کارگاه دولت
باعز وصولت او دیه بود که نصیبم گشته درزمان سلطنت این بادشاه جمجاه اوّل
چندی معتمد الدوله سید محمد خان بهادر ضیغم جنگ مشهور به آغا میر وزیر عهد سابق
کار فرمای عهدهٔ وزارت ماند وبعد عزل ونفی کردنش اعتماد الدوله میر فضل علیخان
بهادر مسند وزارت را گرم نمود پس منتظم الدوله حکیم مهدی علی خان بهادر
انجام کار وزارت میفرمود چون وی مرد زیرک وفهیم وصاحب تجربه وذهن سلیم
بوده واز خیانت وغفلت خیلی احتراز میداشت ومنافع شاهی را بر انتفاع ذاتی خود
مقدم می انگاشت بسا ارکین بارگاه سلطانی بطریق مخالفتش سلوک مے نمودند
وبر بساط محبت ظاهر نرد عداوت باطن باوی می باختند آخر بدخواهانش بانواع

حیل وتدابیر کار خود کردند تا آن سر آمد ارباب عقول از خدمت وزارت معزول
گشت تاریخ عزلش از شیخ امام بخش ناسخ بطرز نو رقم نموده تاریخ

افتاد حکیم از مراتب	تاریخ بطرز نو رقم کن
از جای حکیم هشت بر گیر	سه مرتبه نصف نصف کم کن

بعد اخراج حکیم مهدی علیخان نواب روشن الدوله منیر الملک محمد حسین خان
بهادر قائم جنگ بخدمت وزارت مخلع گردید سبحان علی خان بهادر و
تاج الدین حسین خان بهادر که در تیزی طبع وجودت فکر ارسطوی وقت
خود بودند بدولت این وزیر با توقیر دران وقت نشو و نمای کامل حاصل کردند سیما
سبحان علیخان بهادر که از اکثر علوم و فنون بهرهٔ کافی داشت بانتظام خدمات
جلیله و سر انجام مهمات نبیله سرفراز و ممتاز شد و از کمال رسائی و خوش کرداری که
نتیجهٔ هوشمندی و ذکامی باشد بمزاج وزیر سلطان و دگر سائر اراکین باغروشان دخل
تمام یافت و در حقیقت مرجع خاص و عام و مقتدای ایام و انام گردید غرض جناب
سلطنت مآب ممدوح کما بیش ده سال با همه حشمت و اقبال سر آرای جهانبانی
بوده بعمر سی و پنج سالگی در اوائل عهد فرمانروائی ملکهٔ محتشمهٔ معظمه کوئین وکٹوریا فرمانفرمای

هندوانگلستان شب شنبه تاریخ چهارم ربیع الآخر سنه یکهزار دوصد پنجاه وسه
هجری از هجرت سرور عالم صلی الله علیه وآله وسلم مطابق تاریخ هشتم از ماه
جولائی سال یک هزار هشتصد سی وهفت عیسوی ، روازخراب آباد دنیا برتافت
وبگلگشت جنان بشتافت جسد پاکش را بکربلای نوتعمیر فرموده خودش مدفون
ساختند وبخلد منزل ملقبش کردند تاریخ ارتحال آن شاه با اقبال چنین بسلک نظم

در کشیده اند تاریخ

رفت شاهِ جهان سلیمان جاه		سوے جنت زبارگاه اود
ہاتفے گفت از سرِ افسوس		بارم رفت بادشاه اود

ذکر محمد مهدی مرزا رفیع الدین حیدر بهادر معروف به مُنّا جان

نام اصلی وی مرزا رفیع الدین حیدر است فاما در عرف مُنا جان مشهور گشته
وی پرورده وپسر خوانده حضرت خلد منزل است وازین رو بخطاب
محمد مهدی فریدون بخت میرزا محمد رفیع الدین حیدر مخاطب گشته بود
اوّل زیر سایهٔ مهر والطاف نواب بلقیس العصمة بادشاه بیگم صاحبه

بکمال ناز و نعم پرورش یافت و پس از اینکه آرا شدن حضرت خلد منزل
بعمر هفهشت سالگی بصدور بعض امور خلاف مرضی مبارک از نظر بلند آن شهریار
خرد پسند بیفتاد حتی اکه آن حضرت در حالت غضب و آشفتگی مزاج وی را از
تبنی خود خارج فرمود و هم بسرکار گورنمنٹ انگریزی بسبیل کتابت اطلاعش داد.
لیکن میرزا موصوف مطمح نظر عاطفت بیگم صاحبه همچنان بوده در الماس باغ
زیر سایهٔ شفقت و عنایت ممدوحه بهمان اولین اعزاز معزز و سرفراز میماند
چون خبر جنت آرا شدن حضرت خلد منزل مشتهر گشت همان شب بیگم صاحبه
و میرزا رفیع الدین حیدر با جمعیت دو هزار تن مسلح بدولتخانه شاهی باوجود
ممانعت کرنیل جان لو صاحب رسیڈنٹ جلوریز در رسیدند و بزور همراهیان
روئین تن و صدمهٔ جماجم فیلان سر کله زن دروازه را شکسته اندرون آن
ایوان عالیشان داخل شدند و اگرچه درین بین فمایشها از جانب صاحب
رسیڈنٹ دولت برطانیه و هم اراکین سلطنت اودیه چند بار بر روی کار آمد
مگر چون کوکب بخت مناجان و بیگم صاحبه و با قبول داشته هیچ نصح و پند سود مند
نیفتاد آخر بیگم صاحبه مناجان را بر تخت سلطنت بنشاند و همراهیان و هواخواهانش

نذرها گذرانیدند و روبروی تخت سامان جشن را سر آغازی زدند تا هنگامهٔ
رقص و سرود گرم شد و بدیگر اطراف تختگاه این ناعاقبت اندیشان دار و گیر
شروع کرده بضرب و شلاق نبذی از مخالفین خود پرداختند چون صورتی از
برای اطفای نائره فساد جز این نبود که از طرف صاحب رسیڈنٹ بهادر هم
کیفری و پاداشی ظهور گیرد ناچار جماعتی از پرخاش جویان متعینه منڈیانون
در آمدند و مستر پگنس رساله دار شاهی که از اول با توپهای شلک سلامی
حاضر بارگاه بود چون معامله دگرگون دید رخ اتواپ بسوی تختگاه
بگردانید تا آنکه از هر دو جانب آتش مخاصمه زبانه زن گشت و اگرچه از جانب
رسیڈنٹ بهادر کمال احتیاط و مراعات ملحوظ بود با اینهمه
چندتن سپاهیان بیگم صاحبه کشته شدند و سه چار کس از ینجانب
نیز مجروح و هلاک گردیدند مصطفی خان رساله دار قندهاری
که از نامی افسران عساکر سلطنت اوده بود نیز درین معرکه
نشانه مدفع اجل گشت و بادشاه بالانشین چون خود را مطرح
ضرب توپ دید فرود آمد و از سر تخت بگذشت بالجمله بیگم صاحبه

مع منّا جان بعد ساعتی از تخت نشینی بمحاصره درافتادند و شیران خود را نیز با خود
باسیری همراه بردند آولا بکانپور و بعد ازان بقلعهٔ چنارگڈھ رفته با آسایش و
احترام تمام اقامت گزین شدند و مبلغ بست و هشت هزار و چند صد روپیه سالانه
ازبرای مصارف بیگم صاحبه مع منا جان از خزینهٔ سلطنت اوده مقرر گردید که
بذریعهٔ صاحب رسیڈنٹ باقساط معینه بایشان میرسید تا آنکه بتاریخ شانزدهم
محرم سنه یکهزار و دو صد شصت و دو هجری مطابق پانزدهم جنوری سال یکهزار
هشتصد و چهل و شش عیسوی منا جان در قلعهٔ مذکور این کهنه خاکدان بی بنیان
را خیرباد گفت و بعد یکسال بیگم صاحبه نیز ازین جهان گذران بر تافت و از دار فنا
بعالم بقا بشتافت تتمه اصل قصه اینکه چون صاحب رسیڈنٹ را قبل از صبح
ازان هنگامه و فساد فراغی دست داد باهتمام آراستگی دولتخانهٔ شاهی و
صفائی آن از آلایش کشتگان حکم فرمود و ازین که حضرت خلد منزل خلفی بنداشت
تخت و تاج بادشاهی باز بطرف طبقهٔ اعلی رجوع کرد و بخلف باکنت و
جاه نواب یمین الدوله جنت آرامگاه فرا رسید

ذکر فردوس منزل ابوالفتح معین الدین سلطان زمان

محمد علی شاه بادشاه

جناب وی از فرزندان باغروشان وزیر الممالک نواب سعادت علیخان بهادر جنت آرامگاه است بماه ذیقعده سال یک هزار و یک صد و نود هجری پیش از جلوه آرا شدن حضرت جنت آرامگاه بر مسند وزارت از کتم عدم بر آمده رونق افزای عرصهٔ هستی گردید و چون در مهد ناز و نعم پرورش یافته بسن رشد فائز شد و بکسب و تحصیل فنون و کمالات ضروری پرداخت عقد ازدواجش با جناب عظمت و عفت قباب نواب مریم مکانی ملکهٔ آفاق صاحبه دختر روشن اختر نواب امام الدین خان بهادر نبیرهٔ نواب وزیر الممالک قمر الدین خان بهادر در عین آوان مسند آرائی حضرت جنت آرامگاه با همه شان و تجمل و کش و فش حسن انعقاد یافت در عهد معدلت مهد حضرت جنت آرامگاه جناب وے بخطاب مستطاب نصیر الدوله فارس الملک میرزا محمد علیخان بهادر سپهدار جنگ مخاطب گشته بود بحکم حضرت جنت آرامگاه عهدهٔ دیوانی خاصه مملکت اوده را بهمین آئین انجام میداد و ازین ممر مورد فراوان الطاف و اعطاف میماند

وبعد ارتحال حضرت جنت آرامگاه قریب بست وپنج سال بوظیفهٔ معینه قناعت گزیده بدیگر اشغال ذاتی باکمال خجسته صفاتی صرف اوقات می فرمود تا پس از برهمی هنگامهٔ مرزا رفیع الدین حیدر بتاریخ چهارم ربیع الآخر سنه یکهزار و دوصد پنجاه و سه از سنین هجری مطابق هشتم جولائی ماه سال یکهزار و هشتصد و سی و هفت عیسوی چاشتگاهان که نیّر سعادتش براوج بلندی باخسرو خاور همسر گشته بود اریکهٔ شاهی را بجلوس میمنت مانوس برآراست شلکهای سلامی با غلغله های شادکامی بهر جا بلند آوا گشت وطنطنه های تهنیت ومبارکبادی اهل زمین از سر آسمان برین بگذشت عساکر وملازمان از پریشانی نهار ستند ونطاق خدمتگذاری بحضور این بادشاه معدلت پناه باهمه مسرت برمیان بربستند لقب همایون این بادشاه معدلت پناه پس از جلوه افروزی براریکهٔ سلطنت ابوالفتح معین الدین سلطان زمان محمد علی شاه بادشاه محرر ومقرر گردید وتاریخ جلوس میمنت مانوسش را بعض بلغا چنین نظم کرده اند

تاریخ

شهِ عرش تمکین فلک اقتدار | چو گردید پشت و پناهِ اوده
سروش از سرِ دولت آواز داد | محمد علی گشته شاه اوده

۱۲۵۳

مخفی مباد که هرگاه بادشاه خلد منزل میرزا فریدون بخت منا جان را
ازپسرخواندگی خارج کرده وبگورنمنت برطانیه اطلاعش فرستاده تحریری بدین مضمون
تقدماً للحفظ ازپیشگاه گورنمنت بصاحب رسیڈنٹ رسیده بود که زمانیکه سلیمان جاه
نصیرالدین حیدر بادشاه ازین سراچهٔ تنگ کوس رحلت زند وفرزندی ولیعهد
وارث سلطنت نگذارد تخت وتاج شاهی ممالک اوده را باکبر وارشد فرزندان
وزیرالممالک یمین الدوله نواب سعادت علیخان بهادر مرحوم تفویض باید نمود این
حکم محکم مدتی بدفتر رسیڈنسی در پردهٔ تستر واختفا می ماند تا آنکه آوان ظهورش رسید
وبعد آنچه شدنی بود کرنیل جان لو صاحب رسیڈنٹ تعمیلاً للحکم امانت موروثی تخت
ومملکت اوده را بحضرت بادشاه جمجاه فردوس منزل حینیکه سال شصت وسوم از
سنین عمر شریفش روان بود تفویض فرمود همانا در گلزار حیات آن بادشاه خجسته صفات
بعین فصل خزان موسم تازه بهار آشکار گشت تو گوئی آب رفته بجو وشاهد شباب به پهلو
باز آمد وازین هنگام لقب گرامی آن والا مقام ابوالفتح معین الدین سلطان زمان
نوشیروان عادل محمد علی شاه بادشاه قرار واشتهار یافت عنوان سکهٔ عهد آن
سلطان باعز وشان که تاریخ جلوس نیز ازان ظاهر و باهر است چنین بوده سکه

بجود وکرم سکه زد در جهان		محمد علی بادشاهِ زمان ✣
		۵۳ ۱۲

درآغاز جلوس حضرت بادشاه ممدوح حسب مشاورت صاحب رسیڈنٹ بهادر

باحضرت بادشاه ترمیم وتجدیدی در عهدنامهٔ موثقه سابق تبقرر جدید چند لک روپیه

سالانه از خزانهٔ شاهی جهت مصارف انگریزی سلحشوران که بتعین بحراست حدود

ملصقهٔ کوهستان می ماندند راه یافته بود اما هرگاه از کیفیت این قرارداد بگورنمنٹ اعلی

آگهی شد وکنگاشی اندرین خصوص فیمابین ارباب محکمهٔ علیهٔ پارلیمنٹ بعمل آمد نظر بر اعات

حقوق که سجیه برضیه انگریزی حاکمان باغ و شان میباشد وهم بخیال مزید اتحاد وداد

وتذکر احسانات پیشین رؤسا وسلاطین این دولت بادانش وداد حکم بنام صاحب

رسیڈنٹ بدینگونه رسید که بادشاه معدلت پناه اوده را برای ادای این

مبلغ تکلیفی نتوان داد بلکه بحضور آن حشمت معمور گذارش باید کرد که این مقدار سالانه

برضا واختیار خود در اموریکه موجب بلندی نام وباعث منافع عام باشد

بصرف درآرند نرم دلی ومعدلت کوشی این بادشاه عالم پناه زایدازان بوده

که بتعریف وتوصیف در گنجد لبابی انتظامیها که در کارخانجات مالی وملکی این دیار

بسور تعمیل پیشین کارپردازان ذی اختیار راه یافته بود از حسن تدبیر

معدلت تنویرش باصلاح گرائیده در آوان اورنگ آرائیش منصب وزارت
ومدار المهامی این عهد معدلت مهد اول بذات ستوده صفات منتظم الدوله
وزیر الملک حکیم مهدی علی خان بهادر جلادت جنگ که مروی هوشیار وکارگذار
وتربیت یافتهٔ خدمت وزیر الممالک آصف جاه حضرت جنت آرامگاه بود
حسب استشاره وصوابدید صاحب رزیڈنٹ بهادر قرار واستقرار گرفت آن
وزیر باتدبیر باوجود کبر سنی ولحوق عوارض جسمانی در فلاح جوئی خلق ورونق و
آبادی ملک واجرای هرگونه حسنات وعطیات ونگهداشت حقوق جمله متوسلان
ومستحقان وارباب فضل وهنر دقیقهٔ از دقائق سعی وتدبیر فرو نگذاشتی وبرای
حفظ وآسایش کافهٔ رعایا وامنیت ورفاهیت جمهور برایا شب وروز فراوان
مشقت ها بر خود کشیدی بعد ارتحال آن وزیر خجسته خصال منور الدوله احمد علیخان
بهادر وظهیر الدوله مولوی غلام یحیی خان بهادر چند چند روز کار فرمای عهدهٔ وزارت
ماندند چون منور الدوله بهادر به بعضی اسباب وبواعث خود مستعفی ازین خدمت
سترگ گردید وظهیر الدوله بهادر را پیغام اجل رسید آخر نواب شرف الدوله
محمد ابراهیم خان بهادر بمرتبهٔ رابعه چار بالش وزارت را از سر نو رونق وآرایش

دادو تا آخر عہد حضرت بادشاہ جمجاہ برین منصب سترگ بکمال نکونامی حکمران

ماند لیاقت وخوش کرداری این وزیر نکو تدبیر صاحبان رزیڈنٹ ہم خیلے

پسندیدہ بودند واگرچہ حضرت بادشاہ عالم پناہ را از ترسیم وتزئین قصر والاے

سلطنت وفرمان فرمائی فرصت وقت کمتر دست میداد فاما بمقتضاے

علو حوصلہ شوق تعمیر ابنیہ عالیہ تیز در اکثر احوال مطمح نظر بلند آسمان پیوندش میماند

امام باڑہ حسین آباد وبا مسجد جامع بلند بنیاد وبوستان جنت نشان وآبگیر دلپذیر

ومسافرخانہ رفیض کاشانہ وحمام لطافت انضمام وسبیل بیعدیل ودیگر بسا ایوانات

رفیع وعمارات منیع کہ بعد برہمی سلطنت اودہ موجب زینت وآرایش شہر زینت بہر

لکھنؤ وہمین یادگار از پیشین سلطنت باعز وافتخار است بہ ہمین ہمت ہمین شہریار عالی تبار

تیار گردیدہ وحضرت بادشاہ ممدوح از رہگذر کمال دوربینی وعاقبت اندیشی مصارف

ومخارج آن ہمہ ابنیہ خیر بتولیت اہالی گورمنٹ عالی دادہ بنای اجرای حسنات

وخیرات مبرات آنچنان بہ سبیل استمرار محکم وپایدار نہادہ است کہ تجمل وشان

آن خجستہ مکان را بتائید این دولت دوران عدت از انقلابات دہور ہیچ نقص و

فتور نمیتواند رسید این بادشاہ معدلت پناہ اولاً در ہنگام پیش آمدن مہم افغانستان

زرخطیر بسرکار انگریزی داد و مشاهرات دوامی ازان برای محلات و اولاد و دیگر
وابستگان نیک نهاد مقرر کنانید سپس مبلغ دوازده لک روپیه برای مصارف
امام باڑه و مسجد وغیره در حیات خود باز بسرکار دولتمدار ممدوح فرستاد و
اهتمام آن خجسته مقام را بمتولیان کاردان بسپرد بعض ابنیه مثل مسجد جامع
وغیره که دران هنگام ناتمام مانده بود بعد انتقال آن ملک ملک خصال از مبالغ معینه
مخصوصهٔ خودش با تمام رسید طبع والای این بادشاه معدلت پناه باشاعت
خیر و اجرای کارهای حسنه و ستوده میلانی ذاتی داشت و چنانکه در ترقی
اسباب دولت و اصلاح مواد مملکت توجه موفور میفرمود همچنان
باکتساب سعادات دینی و احراز مثوبات اخروی نیز در هر زمان بدل و جان
کوشان می بود لیکن حیف صد حیف که زمانهٔ غدار و فلک ناهنجار نگذاشتند
که آن شهریار نکوکار خلاف مراد این هر دو کج نهاد سرگرم دستگیری عاجزان
و ملهوفان بوده باشد واز جبر خاطر مظلومان و شکسته دلان رگ جان
این هر دو جفاجوی تند خو را هر دمی تبازه کز لک غمی بخراشد آغاز سال ششم از
جلوس بود که به یک هزار و دو صد پنجاه و هشت هجری شب پنجم ربیع الثانی مطابق

شانزدہم ماہ مئی سال یک ہزار ہشت صد چہل و دو عیسوی حضرت بادشاہ معدلت پناہ ممدوح ازین جہان فانی متوجہ عالم جاودانی گردید وزیر سایۂ رحمت یزدانی جا گزید و بفردوس منزل ملقب و در امام باڑہ حسین آباد مبارک مدفون گشت

ذکر ثریا جاہ خاقان زمان محمد امجد علیشاہ بادشاہ جنت مکان

جناب وی از ارشد فرزندان حضرت فردوس منزل است در اوائل ماہ مبارک یکہزار و دو صد پانزدہ ہجری عہد وزارت حضرت جنت آرامگاہ بود کہ سر ابستان دولت را بدمیدن گل وجود باجودش تازہ آب و رنگی حاصل آمد و چون آن نوباوۂ چمنستان دولت و اقبال جوان سال شد برطبق رای مکرمت پیرای والد ماجد بعہد سلطنت عم برتر حشم حضرت خلد مکان با دختر نکو اختر عمہ محترمۂ خودش کہ از صلب نواب حسین الدین خان بہادر بود کتخدا گردید و با وان ولیعہدی بخطاب نجم الدولہ ابو المظفر ثریا جاہ سپہر شکوہ صاحب عالم ولیعہد میرزا محمد امجد علی بہادر مخاطب گشت و بعمر چہل ۴۳ و سہ سالگی پنجم ربیع الآخر یوم سہ شنبہ سال یکہزار و دو صد و پنجاہ و ہشت ہجری صباح روزیکہ آفتاب عمر حضرت فردوس منزل بنقطۂ افول رسیدہ بود

فلک اورنگ را چون اورنگ فلک از طلوع نیر اقبال فرخنده فال خود باکمال کر و فر بهره ور ساخت خطبه و نگین خلافت بنام نامی و لقب گرامیش بدینگونه ستایش زیور آرایش یافته ابو المظفر مصلح الدین ثریا جاه سپهر شکوه سلطان عادل خاقان زمان محمد امجد علی شاه بادشاه تاریخ جلوس میمنت مانوسش

بعضی سخن سنجان چنین بقلم گرفته اند تاریخ

شاه فلک مرتبه امجد علی
مهر سمای شرف انجم سپاه

داد ده عدل چو نوشیروان
ثانی دارا و سکندر بجاه

ناصر دین دافع کفر و ظلام
داد رس عالم و ظل اله

پنجم از ماه ربیع دوم
ساعت فرخنده بوقت پگاه

ساخته بر تخت خلافت جلوس
از مدد سبط رسالت پناه

ساخته الفت پی تاریخ فکر
تا بودش بار در ان بارگاه

مصرعهٔ برجسته ز هاتف شنید
تاج و اورنگ مبارک بشاه

سیم و زر را که باسم سامی این بادشاه خورشید کلاه دعوی همسری با مهر و ماه سکه خورده بود بدین مصراع خوشنما رنگ و بهای کامل عیاریش افزود سکه

درجهان زد سکهٔ شاهی بتائید اله		ظل حق امجد علی شاهِ زمن عالم پناه

این بادشاه معدلت پناه علاوه اجرای قوانین عدالت و مراعات حقوق
هرگونه حقداران وامیدواران درتاسیس مبانی دین متین واتباع اوامر و
نواهی شریعت حضرت خاتم النبیین قصب السبق از سبا پیشینیان این سلطنت
باعزوشان برده و در کثرت طاعت وعبادت وادخار نقود وخزاین خیر وسعادت
براکثر سلاطین بافر وتمکین فضلی ومزیتی حاصل کرده وآموریکه صورت آرایش
ورفاه انام وثمر فلاح ومنافع خاص وعام باشد جهان جهان ازو بمنصهٔ
ظهور رسید ازانجمله است نصب قنطرهٔ آهنی بر رودخانهٔ گومتی متصل راجگهاٹ
این قنطرهٔ بینظیر مانای قنطره ایست که درشهر نزهت بهر لندن بالای رودخانه
آنجا بسته اند بروفق فرمایش نواب غفران مآب جنت آرامگاه بصرف
مبلغ سنگین طیار گردید وبعهد سلطنت شاه زمن حضرت خلد مکان از لندن
به بیت السلطنت لکهنو رسید تا در آوان دولت این بادشاه رفاه جو بصرف
سه لک روپیه از اهتمام انجنیران انگریزی بکمال حسن اسلوب منصوب شد
وازانجمله است درستی وهمواری پخته شارع عام بغایت صفائی واستحکام که هم بصرف

مبلغ سه لک روپیه از بیت السلطنت لکھنؤ تا جسر رود بار گنگ محاذی شهر کانپور بمنصۀ ظهور آمد و از انجمله است تقرر و اجرای تقسیم خمس و زکوٰة در هر سال از خزینۀ بیت المال که عملش بحضرت سلطان العلما مجتهد آن عهد دولت مهد مفوض بود و از انجمله است تقرر حکام از علمای باعمل و ارباب صدق و سداد و اصحاب اجتهاد برای رفع مخاصمات و فصل مرافعات رعایا و برایا و ترویج و اشاعت مناسک شریعت غرا و مراسم ملت بیضا و تاکید بران بواسطۀ عالمان و عاملان و تسدید ابواب منهیات و محرمات حتی الامکان بطرق شایسته و آسان و از انجمله است ترمیم و افزایش خانها از برای ترددین و حراست مقامات و گذرگاه ها از دستبرد دزدان و بدمعاشان و انتظامش بسرگرمی عمال صلاحیت کیش با همه توجه بذات خاص معدلت اندیش و از انجمله است بنای حضرت گنج قریب کوٹھی نو حداث سلطان عنایت و افزودن زینت و آبادیش بفراهمی انواع اسباب و اقمشه و حبوب و غلجات دران بنرخ مناسب و ارزان که از نتایج حسن انتظام و گوناگون رعایات با خریداران و فروشندگان آن مقام بزمانی یسیر رونق پذیر گشته علی هذا القیاس دیگر بسا امور کوچک و بزرگ از حسنات آن خسرو خجسته صفات است

که بیان تفصیلی هر یکی را دفترها میباید واگرچه آن حضرت سراپا معدلت را
بسبب کمال اشتغال بدرستی بنای دار الآخرت فرصت توجه خاطر عاطر بتعمیر ابنیه
درین دار ناپایدار کمتر دست داده واتفاق ساختن ایوانات ومحلات وباغات
جز بندرت نه افتاده فاما با همه بی التفاتی هم اگر احیاناً به بنای قصری مثل سلطان عنایت
وغیره پرداخت همانا بی مثل ونظیرش ساخت مراعات مراتب وداد واتحاد
با سرکار عظمت مدار انگلشیه اکثر جاگزین خاطر عاطر آن بادشاه بلند پایگاه می بود
وازینجاست که هنگام نهضت افواج ظفر امواج برطانیه که بسر آهنگی جرنیل پالک بهادر
متوجه سمت کابلستان شده بود وهم باوان نگهداشت عساکر جرار بپیش آمدن
مهم لاهور صدها اسپان قیمتی از سر محبت وارتباط اعانةً باین سرکار دولتمدار
اهدا فرمود ونیز لکوک روپیه چه بهدران آوان وچه بعد ازان باهالی عالی این دولت
بلند صولت تفویض نمود که هنوز از منافع مستمره اش محلات وشاهزادگان
آن خسرو عالیشان با فارغبالی وخوشحالی متمتع وکامیاب هستند مهمان نوازی
ومسافر پروری هم بدل کرامت منزل حضرت بادشاه ممدوح جای نیکو داشته
چنانچه دعوتهای متوالیه نواب بنگش صمصام الدوله تجمل حسین خان بهادر

رئیس فرخ آباد که در ابتدای پنجمین سال از جلوس همایون این خسرو فرخ فال بفرخ بنوا
خجسته بنیاد لکهنؤ به تمنای ملازمت حضرت خاقان زمان دارا دربان وارد
بیت السلطنت شده بود بدان تجمل و شان از حضرت والایش بتقدیم رسیده
که افسانه های آن همه طمطراق هنوز یاد ده از کمال همت و اخلاق حضرت خسرو
یگانهٔ آفاق است و همچنین ضیافتهای امرای آن سلطنت از حضرات اهل اسلام
و ضیافتهای بسا عمائد و افسران از انگریزان بلند نام که هم بایام معمولی و هم علاوه
آن باکمال تجمل و شان اتفاق می افتاد و صحائف حالاتش بر غایت جود و نوال آن
شهریار خجسته خصال دلالتی صریح دارد مدت پنج سال کما بیش بادشاه ممدوح با
هزاران خوبی و بلندنامی رونق افزای سریر جهانبانی بود در عهد معدلت مهدش
اول روزکی چند نواب شرف الدوله محمد ابراهیم خان بهادر وزیر و مشیر سلطنت ماند
سپس نواب منور الدوله احمد علی خان بهادر و نواب امین الدوله امداد حسین خان بهادر
یکی بعد دیگری بوزارت و نیابت ممتاز و سرفراز گشتند و دلیر الدوله محمد حیدر علیخان
بهادر و اعتماد الدوله نواب حامد علیخان بهادر و سعید الدوله علی محمد خان بهادر
از اجلهٔ اهلکاران اندرین زمان بودند چون مدت حیات این پادشاه خجسته صفات

بامضای فرمان قضا سرآمد هفت هشت روز علیل مانده به شب یکشنبه بست و ششم
شهر صفر سنه یکهزار و دوصد شصت و سه هجری مطابق سیزدهم فروری سال چهل و هفتم
بالای یکهزار و هشت صد عیسوی داعی اجل را لبیک اجابت زنان رو بعالم جاودانی
کرد و بلقب حضرت جنت مکان نامی در چارسوی جهان برآورد چون بر تخت موروثی
والی عهد بعد جنت مکان شد نش جلوه افروز گشته مبلغ ده لک روپیه مضروبه دار السلطنت
خویش برای طیاری امام باڑۂ حسینین آباد مضجع آن عالی مقام سپرد مدار المهام آن
ایام فرمود تا آن تعمیر فیض تنویر با هر گونه اهتمام بحسن سرانجام رسید و محل زیارت
خاص و عام گردید تاریخ ارتحالش بعضی سخن سنجان آن زمان چنین نوشته اند شعر

شاه عادل نیکخصلت نیک سیرت نیک خو	ترک دنیا کرد و در دلهای مایان شد قلق
از سروش غیب پرسیدم چو تاریخ وفات	گفت شد امجد علی جنت مکان واصل بحق

خلاصه بانتقال آن ملک ملک خصال عالمی را پامال رنج و ملال کرده بود مگر هزاران
هزار شکر حضرت آفریدگار است که همین افضال بیمال ربوبیت همان دم به نعم البدلی
چاره فرمای دردمندان زار و تسلی بخش غمناکان دل افگار شد یعنی به همین جانشینی
که ظهور اوصاف کمالش نقش خیال گذشتگان را از دلها زدوده و فرط جود و نوالش

یاد مکارم پیشین سخاگستران را از خاطرها محو و فراموش نموده غم زداو مسرت افزای عالم و عالمیان گشت و جائیکه خرفغان غم و شیون ناله های درد و الم پیدا نبود غلغله های شادی و زمزمه های تهنیت و مبارکبادیش از سطح زمین تا سپهر آسمان برین بگذشت شرح این مقال و تفصیل این اجمال که بحقیقت اصل مقصود از تالیف این وریقات صداقت سمات است اینک بقلم حقائق رقم سپرده و تفویض کرده می آید

شگفتگی ازهار ضمایر فردوس نظایر گلچینان چمنستان دانشوری و نغمه سنجی عنادل خواطر نزهت ماثر نشیمن نشینان گلستان سخن گستری بهبوب نسایم بهجت شمایم تذکار محامد بار حضرت جهانبانی خلیفة الرحمانی بندگان ثریا شان سکندر شوکت فریدون حشمت خاقان باوقار سلطان نامدار السلطان ابن السلطان ابن السلطان ابو المنصور ناصر الدین سکندر جاه بادشاه عادل قیصر زمان سلطان عالم محمد واجد علی شاه بادشاه ادام الله سلطانه وافاض علی العالمین بره و احسانه

دمید صبح سعادت ز مشرق آمال		رسید مژده دولت ز هاتف اقبال

در بهین ایام روزگار و خوشترین هنگام نوبهار که خسرو گل باهمه شان و تجمل کوس لمن الملکی در چارسوی عرصهٔ زمین می نواخت و منادی صبا الصلای جشن نوروزی تازه و ولولهٔ شوق در هر نفسی بدل مشتاقان می انداخت نقاش ازل قلم صنع بصورتگری شاهدان چمن خوش بر داشته بود و مصور تقدیر لم یزل نقوش لعبتان سرو و سمن بر صفحهٔ وجود بنهج دلخواه نگاشته شگفتگی دلِ غنچه بر دل بلبل مزاجان را چون گل بهوای طرب می کشاد و خندهٔ دهانِ گل گلِ دهان غنچه لبان را تعلیم خنده هاے هوش ربا میداد لمؤلفه

جهان یک سخت گشته سبزه زاری — زمین هر سو نموده نوبهاری
چمن از اتصالِ سبزهٔ و گل — لبانِ روی خوبان در تشکل
عنادل بزم عشرت ساز کرده — سرود بیخودی آغاز کرده
طراوت با طرب در عالم جوش — نضارت با نمو گشته هم آغوش
بهر جا نغمهٔ مرغان خوش ساز — بهر سو رقص طاؤسان طناز
سمن بویان زگل پر کرده دامان — بگلگشت چمن هر سو خرامان
صبا با نفحه هاے روح پرور — دماغ خلق را کرده معطر

بگلها بزمین انجم پدیدار	نمایان کهکشان هرسو بانهار
زبس گلها که از انجم فزون بود	زمین در زینت از گردون برافزود

باالجمله زمانی بود دلکشا و آوانی جانفزا که سلالۀ دودمان سلطنت و ایالت و خلاصۀ خاندان عظمت و جلالت فروغ بخش ناصیۀ دولت و ارجمندی نورافزای دیدۀ ابهت و بخت بلندی والاحضرت سپهر منزلت انجم سپاه کیوان بارگاه خورشید رایت مشتری درایت ناهید جمال مریخ جلال قمر خدم عطارد حشم پادشاه ظل الله بمیامن افضال بیهمال و تائیدات ایزد متعال سر از مخیم ولادت و مشیمۀ سعادت برآورده رونق بخش آغوش اقبال و زینت افزای مهد عظمت و اجلال گردید و شبستان شاهی و سراپردۀ ظل اللهی را از پرتو ظهور سراپا سرور بفروغ گستریها پرنور و ضیا کرد غلغلۀ مسرت و شادمانی از بساط زمین تا بسیط چرخ برین رسیده و طنطنۀ بهجت و کامرانی از فرش ثری تا بعرش علا بلند گردیده لمولفه

زمانه بنای طرب خوش نهاد	فلک باب عشرت بهر سو گشاد
چمن را گل تازگی داد دست	جهان از می بیغمی گشت مست

هر ایوان و مکان باجتماع گوناگون سامان طرب وانبساط و اسباب
فرح ونشاط همقرین فردوس برین گشته بود و هر کوچه وبرزن از کثرت
اسباب زیبایش وگرمی هنگامهٔ آرایش دعوای همسری با بهشت
نزهت سرشت می نمود گل غنچهٔ شادمانی برروی هر نگار گل رخسار چهرهٔ شاهد بهار
را تازه ترآب ورنگی افزوده وگرد (بمعنی گلگونه) رنج ومذلت چهرهٔ حاسدان و بدبینان
مرایای قلوب نیک خواهان را زیاده تر بصیقل مسرت وکامرانی ها زدوده
خویشاوندان گرامی شان درحال کمال شادی طبق طبق زر وجواهر
بهرنثار این دُرِ شاهوار صدف ابهت وجلالت بدست گرفته فقرا
ومحتاجان را بصلای دوام عیش وغنا می خوانند و دولت خواهان
ارادت نشان بوفور سرور از شگفتن این تازه گل گلستان مراد
دسته دسته ریاحین تهنیت ومبارکباد برسر یکدیگر می افشاندند قطعه للمؤلفه

روزی که بُدند سعدها جمع — بودی لبِ خلق را نکو فال
از مطلعِ صبح بخت بیدار — طالع شده آفتاب اقبال
از فضل وهنر فزود جاهش — چون عارضِ دلبر از خط وخال

گنجد صفتش بدفتر من — گیرد اگر آب جا بغربال
بالیده قد امید در دل — در هر سر یاس گشته پامال
گوید بزمین فلک که امروز — از فرط نشاط برخودت بال
ابروی خمش بکام بخشی — رونق شکن هلال شوال
در عرصهٔ دهر دیر ماند — با نیروی بال و گرز و گوپال
این اختر برج بادشاهی — روشن باد ابسی مه و سال

مثنوی لمولفه

آمد از درج کرامت گوهری — تافت از برج شهامت اختری
حبذا گوهر که دُرِّ بی بهاست — حاصل دریا و کانش رونماست
حبذا اختر که فیروزی فراست — وز مه و خورشید نور افشان تراست
از رخش هر سرزمینی نور یافت — هر سر کوهی فروغ طور یافت
بود در برج شرف هر کوکبی — بر زمین صرف دعایش هر لبی
بهره ور شد از شرف هر کوکبی — فال گیر آمد به بینش هر لبی
میمنت را گرمی بازار ازو — نیّران را با سعادت کار ازو

سال میلادش نکو سال آمده   خوبی ایام و اقبال آمده

جلوه آرا شد جهان چون روز عید   کین چنین ماهی درو آمد پدید

روزگار آمد که نازد روزگار   کین چنین شاهی روشد آشکار

آسمان سلطنت را محوری   آفتاب خسروی را خاوری

داد فیض مقدمش داد نشاط   گشت بزمستان عشرت این بساط

چون رخ از آئینه در جلوه گری   از رخش تابان شکوه سنجری

آئینه دار رخش ماه منیر   آب پاش درگهش ابر مطیر

هر زمین کامد بپایش جبهه سا   گر بنازد بر فلک باشد بجا

باغ گیتی از گل رخسار او   عالمی دیگر شده ست از رنگ و بو

تا شده ست آبای علوی گرم کار   امهات سفلی آمد باردار

در وجود آمد نتاج رنگ رنگ   هم درخشان گوهر و هم تیره سنگ

اختری زینسان خود از برجی نتافت   گوهری زینسان دگر درجی نیافت

صورت و سیرت چو آمد هم نژاد   همچو نقش از خامه کمتر جلوه داد

طلعت این ماه و روی آفتاب   در مطالع خورده از یک چشمه آب

تا قلم بر صنع کاری یافت دست — صد هزاران نقش خوش پرکار بست

چون رسید آخر بدین نقش مراد — دست خود بوسید و داد فخر داد

مهد اقبالش چو بالیدن گرفت — قوّتِ نامیه بالیدن گرفت

ای بسا شاهان که با عز اند و جاه — با چنین جاهی ندیدم هیچ شاه

طرفه تر شاهی که ماه کامل است — طرفه تر ماهی که شاه عادل است

فرّ اقبالی که شه را یاور است — همعنان با فرّ شاه خاور است

خسروِ شیرین زبانی نغز گو — گرم خوئی ماه روئی مهرجو

رنگ رخسار از یلِ زابل برد — جامهٔ ببرِ بیان بر تن درد

صد خم صهبای عرفان کرده نوش — نعرهٔ هل من مزیدش در خروش

جام می گر بوسه دادی بر لبش — از حبابش سر زدی خال تبش

چشم ساغر کی کند بر وی نگاه — پشت دستی خورده است از دست شاه

چون گل و چون غنچه گویا و خموش — هم بخواب و هم به بیداری بهوش

پشت دین و دولت از وی شد قوی — داد دیرین دین و دانش را نوی

زینت گیتی فزود از تخت و تاج — داد نقد بادشاهی را رواج

هر که افرازد سر از چرخ برین	کی در آید زیر چتر گوهرین
تا نگوئی چتر شاهی چتر اوست	سایهٔ فضل الٰهی چتر اوست

الغرض چون این شجر نورسیدهٔ چمنستان اقبال وغنچهٔ نودمیدهٔ شاخسار آمال رونق افزای بهار روزگار گردید اوّل روزی چند بهزاران آبیاریهای ناز ونعم وفیض باریهای هوای فضل وکرم متمتع بوده ترقیات نموی روز افزون می یافت تا آنکه در زمان یسیر مصروف بآموزش کتب درسیه گردیده با اتالیقان کامل واوستادان فاضل درپیوست وبذهن وذکای طبعی که از بدائع وودائع حضرت باریست در اندک فرصت وکمتر مدت بهر جزو وکل وفصل وباب بهمین آئین بهره مند وکامیاب گشت وببعضی کمالات دیگر که تعلیم آن برای ارباب سلطنت وکشورکشائی واصحاب معدلت و جهان آرائی واجب ولازم میباشد گوی سبقت در میدان خسروی و عرصهٔ جهانبانی باهمه چستی وآسانی درربوده وازحضور مرحمت معمور والاحضرت فردوس منزل اول بخطاب ناظم الدوله محمد واجد علی خان بهادر وپس بلقب خورشید حشمت مرزا محمد واجد علی بهادر ملقب ومخاطب گردید هرگاه

روز طلوع مهر مهین شید رهاق آن یگانهٔ آفاق رسید و ماه حسن ظاهر و باطنش
در چارسوی روزگار بعروج اشتهار یافت رسم نومیمنی را به فروغ جمال سراپاکمالش
از سر نو بعرصهٔ گیتی تازه و بلند آوازه ساختند یعنی آن گرامی گوهر صدف ابهت
و بخت بلندی را با دُر یکدانهٔ درج عفت و عظمت علیا جناب معلّی القاب
ملکهٔ مخدرهٔ عظمی نواب بادشاه محل صاحبه بنت نواب علیخان بهادر فرزند
جگربند رئیس اعظم عمدهٔ اعیان اشرف الدوله احمد علیخان بهادر خلف ارشد
وکیل السلطنت مدار المهام نواب مدار الدوله مختار الملک سید یوسف علیخان
بهادر صمصام جنگ با صد مسرت و ابتهاج بر رشتهٔ سلک ازدواج درکشیدند
و نورستهٔ شاخ حدیقهٔ عزت و نبالت را با نوباوهٔ سر البستان سلطنت و ایالت
حسب مراسم شریعت نبوی و آیین خسروی به پیوند دلپسند برگزیدند انواع
شان و شوکت شاهانه و تزک و حشمت یادگار زمانه و اقسام آرایشهای جشن
و محافل و تمتع و کامیابیهای هر عالی و سافل انچه درین طوی سعادت و میمنت نمو
رنگ ظهور بخت تفصیلش خربدفاتر و طوامیر گنجایش پذیر نیست چون انعطاف عنان
قلم باین طرف باعث دور افتادنش از وادی ناتمام اصل مرام است لهذا رو

ازین سو بر تافته راه سر منزل اصل مدعا همیگیرم مخفی نماند که نونهال سرابستان
اقبال هنگامیکه آغاز سبزه دمیدن گرد گل رخسارش بود بر مسند ولیعهدی دولت بهیه
اودیه با همه عزت و فر جلوه گر شد و از پیشگاه حضرت جنت مکان بخطاب
مستطاب ابو المنصور سکندر جاه سلیمان حشم صاحب عالم ولیعهد مرزا محمد واجد علی
بهادر مخاطب گردیده طرهٔ دستار عزت و ناموری بر کلاه آسمان و فرق
فرقدان سود و از انجا که بیمن توفیقات حضرت قادر بیهمال و رهنونی سعادت
و اقبال خوی حمید با طالع سعید رفیق و یاورش گشته بود سائر اعزه و عمائد و
لشکریان و زیر دستان را بذل اشفاق و کرم آنچنان ممنون و خرسند ساخت
که از پروانگی شمع وجود باجودش جمله عشائر و جنود دم وددو برافروختند و
(بمعنے نشان واثر ۱۲)
با دعیهٔ شام و سحر خواهان ترقی اقبال فرخنده فالش می بودند چون نیر اقبال
بر سمت الراس اوج کمال رسید اورنگ شاهی و مسند ظل اللهی را بساعتی محمود
و آوانی مسعود تاریخ ۲۶ صفر سنه ۱۲۶۳ هجری مطابق ۱۳ فروری سنه ۱۸۴۷
عیسوی زیر سایهٔ جلوس میمنت مانوس خود فرود آورده و تاج حکمرانی و علم
جهانبانی را به بهین آوانی و خوشترین زمانی زیب سر و دوش عظمت و مفاخرت

هم آغوش خود کرده ظل مکرمت و مرحمت بر مفارق جهان و جهانیان بالکمال
رافت ملوکانه و غایت عنایت شاهانه بگسترانید و لشکر دولت علیای سلطنت
و خزائن و دفائن بر روی عالمیان بگشاده و صلای عام الانعام بچار سوی جهان
در داده از فرط جود و نوال عالمی را خورسند و مالامال کرد و آنهائیکه از وقوع
حادثهٔ جانکاه پیشین شاهنشاه در حضیض غم و الم افتاده بودند بنیروی شفقت
عادلانه اش ازان بند و گزند رستگاری یافته و ازتنگنای رنج و عنا بفضای
جانفزای بهجت و مسرت شتافته باشاهد هرگونه مقاصد و مرادات بصد جوش
هم آغوش گردید ازین جشن طرب جمله ساکنان روی زمین نو پیرایهٔ شادمانی
در بر کرده بل تازه سرمایهٔ زندگانی بدست آورده غلغلهٔ تهنیت باطراف
عرصهٔ گیتی بلند ساختند و آوازهٔ عیش و مسرت در جملهٔ اکناف از قاف تا قاف
انداختند تاریخ جلوس میمنت مانوسش را بعضی سخن سنجان آن عهد چنین رقم پیرا اند

فزون رتبهٔ تخت شاهی نمود	شه عدل پرور سلیمان حشم
ملک رونق تاج شاهی فزود	زملک و ملک این صدا شد بلند

لقب گرامی این شهنشاه نامی ابو المنصور ناصر الدین سکندر جاه

بادشاه عادل قیصر زمان سلطان عالم محمد واجد علیشاه بادشاه

مقرر و مشتهر گردید و سکهٔ عهد دولت مهدش ساده رخان سیم وزر
را بخط و خال این نقش دلنواز آرایش طراز گشت سکه

سکه زد بر سیم و زر از فضل و تائید اله — ظل حق واجد علی سلطان عالم بادشاه

دمیکه نوید تخت نشینی و اورنگ آرائی حضرت بادشاه خورشید کلاه در چارسوی
دار السلطنت برنگ نسیم بهار شیوع و انتشار یافت و شلکهای سلامی با همه
مسرت و شادکامی سر شد جمله متوسلان سلطنت و ارکان دولت برای
نذر گذرانیدن بشتافته بیافتن خلعتهای گران بها پیرایهٔ عزت و اعتبار
خود برافزودند و از فرط شادی بادای مراسم تهنیت و مبارکبادی باهمدگر
گرم جوشیها مینمودند شاهانه جشنی که بموجب مراسم سلطنت حسن ترتیب یافته
تماشای کر و فر و زیب و زیورش دیدهٔ هوشمندان را بورطهٔ حیرت و سرگشتگی
می انداخت و دل دانش پسندان را غریق لجهٔ تحیر و استعجاب می ساخت نیز
آرایش دار السلطنت بسکه براوج کمال رسیده بود زمینش با آسمان دعوای
همسری می کرد و نور نمایش تجلیات شب جشن بسکه از زمین تا فلک سایه گستر

گردیده بود آتش رشک وحسدش دود از چراغان آسمان بر می آورد هر راه و
کوچه و هر دکان وصفه بجای خود چمنستانی بود از گلهای تازه بهار حسن و زیبائی ها
بر آراسته و هر قصر و ایوان و محل و مکان بمرتبه خود گلستانی می نمود از زهای
پر انوار رونق وخوشنمائی ها نوخاسته آز کثرت شعاع قنادیل و وفور نور
چراغان دیدهٔ انجم غبار آورده وچادر نیلگون فلک از غایت خیرگی چشم حجاب
روی خود کرده گلچینان بهار تماشا بهر طرف چمن چمن گلهای عیش ونشاط
می چیدند وعندلیبان گلزار تمنا بهر سو دسته دسته تماشای بهار سرور وانبساط
می دیدند سلطان بهاری تبقریب جشن نوروز هر طفل شاخ گلبن را تاج پر زر
گل بر سر می نهاد و هر نونهال جوان سال گلشن را قبای زیبای سبز ورق
میداد گلبن از کثرت شگفتگی گلها لبسان شجر طور سراپا شعلهٔ نور گشته بود
وبلبل از غلبهٔ شوق تماشا کیفیت ارنی گفتن کلیم را بتقریر دلپذیر بیان می نمود
فضای هر ایوانی از بوقلمون لبساطها رشک صحن چمن گردیده وفنای هر مکانی
از گوناگون آرایشها بر فنای قصر فلک چربیده مغنیان خوش آواز با صد و دو ساز
هر سو بدم کشی ونغمه سنجی سرگرم دلفریبی وهوش ربائیها بودند ورقاصان

زیبا انداز باهزاران کرشمه و ناز بپاکوبی و دست افشانی ها هر طرف نقد فهم و
خرد از دست تماشائیان می ربودند شور صداهای طبله و کمانچه که بر آسمان می رفت
زهره را برقص طرب آورده و زور نواهای چنگ و طنبور که با نفخ دوم صور دم
همدمی میزد دلهای مرده را زنده جاوید کرده از کثرت عطای زر و گوهر و خلعتهای
بیش بها که بارکان سلطنت و منتسبان دولت از پیشگاه خسرو جمجاه مرحمت گشته
کم مایگان سرمایهٔ توانگری اندوختند غربا و مسافران مدرک عطیات بیش از
وهم و خیال آنچنان مرفه و خوشحال شدند و فقرا و محتاجان بگرد آوری
خیرات و صدقات زائد از حوصله ترصد و احتمال بنوعی خوشدل و فارغبال
گشتند که دعای ارتقای مدارج دولت و اقبال این خسرو همایون فال
چون سنة ضروریه هر زمانی لازم احوال ارادت اشتمال خود داشتند و
شکر و ثنای احسان بجید و کرانش بسان فرائض خمسه هر روزی بر ذمت همت خود
واجب و متحتم می انگاشتند و از آنجا که وفور نشاء سرور هر یکی را مست و سرشار
کرده بود موزون طبعان هر چمن و گلشن از جوش مستی ترانه های هوش ربا می سرودند
و بقصاید و مثنویات مسرت فزا حضرت بادشاه عالم پناه را دمبدم می ستودند

نفخهٔ ثانیه

قصیده لمولفه

نوبهار آمد که گل شد با گلستان همکنار
باغ مینو از رخ گلزار شد آیینه دار

پنبه در گوش آمد از شبنم گل اندر فصل گل
تا نیارد گوش کردن نالهٔ زار هزار

دور نبود از غبار ره درین فرخنده دور
گر کنند خاصیت کحل الجواهر آشکار

بو العجب ماندم چو دیدم صورت گیتی دگر
کین تماشا کس ندید از پیر چرخ بیمدار

آمد از هاتف صدای عشرت افزای بگوش
کاین همه حیرت چرا در کار داری هوشیار

بادشاهی جلوه بر اورنگ شاهی کرده است
آمد از وی دهر را آبی دگر بر روی کار

داور بهرام رزم و خسرو پرویز بزم
تاجدار نامدار و شهریاری کامگار

از دل اندوه زا امروز می خیزد نشاط
زعفران گل میکند از تیره خاک شوره زار

شرح اوصاف کمال خسروی نارد کسی
گر شمارد کس فزون آید ز ریگ ریگزار

از جلال و از جمال با کمالش دو نیست
گر زمین آید بچرخ و آسمان گیرد قرار

دوستش پستی ندارد لیک زیر تخت او
دشمنش را نیست بالائی بجز بالای دار

بر قد او دوخته است این جامه اخیاط قدر
دیگران دارند در بر چون لباس مستعار

حاجتی نبود بتیغش تا برآرد در مصاف
جنبش تیغ زبان دارد چو ضرب ذو الفقار

نیست غیر از پای دادن خصم او را در نبرد

دست لطف و قهر او باشد دراز از روی عدل

هر یکی بر قدر استعداد از وی کام یافت

نشو از لطف هوا از بس لطافت خیز گشت

عشرت این جشن را پایان نه بیند چشم دهر

گوهر شهوار را آبی دگر آمد بروی

کی شود سنگ دیده هم سنگ یا سنگ درش

هر که صاف آید برون از بوته اخلاص او

جز زیان در کار خود سودی نبیند بد سگال

گر بکام شه نگردد از ره فرمانبری

زلّه از خوان احسانش معاون را بکام

تیره گرد کینه اش از دل برد نور صفا

گوهر تابنده تاجش بود گیتی فروز

با شکوه شهریاری دیرپا ماند بدهر

بر فشافاش خدنگش صد بود گر صد هزار

تا بنالد دشمن و بر خویش بالد و باشد دار

بر دار و خورشید هم فیضی بدست عشوه دار

خار بن ها میکند گل غنچه گل جای خار

دارد این صهبا بغیش هستی دنباله دار

تا شرف بخشید او را افسر این تاجدار

اوست سنگ آب بار نیست سنگ نغمه رباب

در بها کامل تر آید از زر کامل عیار

آب حیوان گر خورد از خضر گردد زهر مار

در فلک افتد کواکب چون شرر در پنبه زار

قطره از بحر جودش بحر ناپیدا کنار

کی دهد تمثال گر آئینه گردد پر غبار

خسرو خاور نجاور تا بماند تاجدار

بر لب انسان بود تا جای لفظ پایدار

مثنوی لمولفه

جهان را تاج دولت بر سر آمد — قبای کامرانی در بر آمد
به بزمستان گیتی دور ایام — شراب کامرانی ریخت در جام
صدای انبساطِ عام در داد — بگیتی کلفتِ ایام سر داد
چمن زارِ جهان بشگفت گلگل — نواسنجان باغ افگنده غلغل
نسیمِ جان فزا صرفِ وزیدن — شمیم دلکشا وقفِ دمیدن
بعالم عیش بی آزار گل کرد — گلستانش گل بیخار گل کرد
فلک بزمِ طرب برچید امروز — بکام بیدلان گردید امروز
لب هر ذره لبریز نکو فال — نکو روز و نکو ماه و نکو سال
زهی بزم و زهی جشنِ دل افروز — زهی سال و زهی ماه و زهی روز
نشاط و عیش در بالیدن آمد — غم و اندوه در نالیدن آمد
که خسرو با شکوهِ خسروانی — برآمد بر سریر کامرانی
زمین را همسری با آسمان است — که پای اینچنین شاهی بر آنست
فریدون فر سلیمان دستگاهی — سکندر صولتی جمشید جاهی

اگر گرد فرش دیدی فریدون ‌‌ درش را گر دگر دیدی فریدون

نظیرِ افسرش صورت نه بندد ‌‌ کلاهش بر سرِ ضحاک خندد

دُرِ تاجِ شکوهِ تاجداران ‌‌ سر و سردفترِ پرهیزگاران

جهانبانی جهان آشکل جانی ‌‌ بهاری دلکشا در بوستانی

فصاحت جوهرِ تیغِ زبانش ‌‌ بلاغت گوهرِ دُرجِ دهانش

دهانش چشمهٔ از تر زبانی ‌‌ بود لبریز آبِ زندگانی

سخن را از بیانش آبروئی ‌‌ بیان را از بیانش رنگ و بوئی

جمالش دلکشای غمگساران ‌‌ چو صبحِ روزِ عیدِ روزه‌داران

گل از شبنم بود آئینه در روی ‌‌ نیارد حرفِ حسنِ خویش بر روی

اگر بیند بخواب آن زلف بیتاب ‌‌ زند کی سنبلِ تر شانه در آب

چگویم رفعتِ چرخ برینش ‌‌ سپهر هفتمین سطحِ زمینش

چگویم اوج دولتخانهٔ او ‌‌ فلک زیبد به نوبتخانهٔ او

همانا دستِ صنعت کار سنمّار ‌‌ ز قصرِ دلفریبش طرح بردار

فلک وارفتهٔ جاه و جلالش ‌‌ ملک دلدادهٔ فضل و کمالش

نگین تا دست بوس شاه دریافت		نگین دست جم را پنجه برتافت
ز رویش روی مه بی آب گردید		چراغان شب مهتاب گردید
رخش آئینه را تا جلوه داداست		سکندر را بجان منت نهاداست
در لطفش بروی عاصیان باز		خطا را بر عطایش ناز بر ناز
لبش زخم نهان دل ببندد		چنان بندد که خود دیگر نخندد
بخلقش خلق با هم دوش بردوش		محیط فیض عامش جوش در جوش
شود چون دست ایثارش گهر ریز		دهد بر باد باد آورد پرویز
دمید اندر جهان مینو بهاری	قطعه بند	ارم را در جگر بشکست خاری
بجو چند انکه نیرو داشت نامی		بکار آورده در کارش تمامی
زمین را گنج پنهانی که بوداست		ز خاکش برکشید و برکشوداست
چنان روئیدگی از خاک زد جوش		که مه را نالهٔ ماهیست در گوش
برش گر کس لب حاجت گشاید	ق	ز لفظش جز نعم حرفی نیاید
برآید حرف لا گر از زبانش		بدندانش بمالد قهرمانش
نخیزد از زمین گر لعل سیراب	ق	نگر از چشمهٔ خور کم خورد آب

خدیو خاوری در بارگاهش   رسن در گردن آید عذر خواهش

چگویم وصف تیر جان شکارش   لب سوفار بوسد تیرِ آرش

بمیدانِ قبق انداز شاه   قبق را حلقه باشد هالهٔ ماه

(عذر)

کمالش برتر از فهم من آمد   تو گوئی یک فنی در هر فن آمد

چکاندی از رگ اندیشه گر خون   به تحقیقش نه بردی پی فلاطون

به تمکینش چو گردد صفحه پیراے   ز تمکینی نجنبد خامه از جاے

نیاید از لب شیوه زبانی   که سنجد نکتهٔ از داستانی

درین ره رهگذاری کے تواند   که خود را تا سرِ منزل رساند

(دعائیه)

نماند در جهان خصم لئیمش   که ماند طبل او زیر گلیمش

چه اندیشد بد اندیشِ تبه دل   سیه روی سیه دستِ سیه دل

المختصر هنگامیکه اختر زمانه براوج سمای کامگاری همقرین سعادت و بختیاری شد و باد بهاری از سر کمال فرخنده شعاری مشام زمانیان را بوے دلاویز بهجت و فیروزمندیها عطر آگین نمود غلغلهٔ امن و امان از کهنه بساط این خاکدان تا سقف دماغ پیر آسمان فرا رسید و ترانهٔ ذوی الارواح

ازاوادم ودواب وطیور سرمست بادهٔ سرور وحبور گشتند هواخواهان و امیدواران ازین دولت خداداد دیرینه مراد خود رسیدند ارکین مملکت و اعیان دولت برحسب مدارج خلعت افتخار دربر و کلاه شرف واحترام برسر سرگرم کارگذاری باهمه نکوخواهی وجان نثاری گردیدند بالجمله از کافهٔ رعایا وعامهٔ برایا هیچکسی و نفسی باقی نماند که صدای کوس معدلت ونوال حضرت بادشاه فرخنده فال گوش کرده باسوده حالی وفارغ البالی هاامین از هرگونه رنج وهراس واندیشه و وسواس نگردید وبهم آغوشی ناظورهٔ سرور ونشاط حال ومال که در سایهٔ رافت پایهٔ حضرت خاقان زمان دارای سکندرشان بهرجا مهیا گشته (یعنی معشوق) لبان سرستان دل آزاد جام بادهٔ مراد نکشید حضرت قدر قدرت سپهر دولت بهرام صولت مظهر اسرار الهی مطلع انوار شاهی شهسوار میدان سروری شهریار کشورستان دادگستری مرکز دائرهٔ جهانبانی مدار نقطهٔ صاحبقرانی طراز آستین عظمت واقبال تفسیر آیهٔ عزت واجلال که طبیعت خجسته طینتش را مستجمع غوامض عظام حکمت وتهذیب آفریده اند وذات فیض سماتش را بالصفات بهیهٔ مرضیه واخلاق سنیهٔ علیه از علم وحلم و عفت وعدالت وحیا وحمیت برگزیده ورفق ومروت و وفا وصدق وفتوت وصفا

با مرحمت و سخاوت و صفوت و زکاوت و حدس و تحفظ و حسن تعقل و سرعت فهم و صفای ذهن و کرم نفس و علو همت ترکیب چار آخشیجش عالم عالم سرشته اند و دعت و مسالمت و سکون و شهامت و رقت و نجدت و دیگر سایر خصایل

سکون النفس ۱۲ — نرم دلی ۱۲

گزیده و فضایل پسندیده بمزرع دل فیض منزلش جهان جهان گشته بفور جلوس بر اورنگ سلطانی و اریکهٔ جهانبانی عنان عاطفت نشان توجه خاطر دریا مقاطر را سرتاپا به تسخیر و تدبیر قلم و نظم و نسق مصروف و معطوف داشت و ازبسکه یاوری حکمت بالغه و قدرت فاضله و نیروی زکاوت طبعی و ذهانت فطری رفیق طریق جهان پروری و معدلت گستری باخود داشته همت والا نهمت را به تحقیق و موشگافیهای رموز سیاست مدن همه تن برگماشت لمولفه

رسم کرم را بجهان تازه کرد	روی جهان را بکرم غازه کرد
داغ ستم از رخ گیتی زدود	گوی کرم از همه شاهان ربود
صیت نوالش که شد آفاق گیر	نورفشان گشت چو مهر منیر
داد سخا داد بدهر آنچنان	کرد تهی کیسهٔ دریا و کان
افسر شاهان جهان شد بداد	قرعهٔ این فال بنامش فتاد

۱۲ — صدس یعنی دانائی ۱۲ — ۱۳ فراست ۱۲ — سالک آشتی جوئی ۱۲ — دروقت تنازع را ایستاده ۱۲ — گوناگون و خواهش ۱۲ — دوتعلیمون تحمل نمایند — درهنگام اسب راهنمود ۱۲ — ۱۴ راه منیر ۱۲ — بجرات و قوت نفس — ثبات خود در وقت — یا بحوم افکار ۱۲

گذارش ضروری نامه نگار سراپا ضراعت وانکسار درینجا آنست که اینهمه
محامد ومحاسن بیحد وعدکه برشمردم وبسبیل فهرست اجمالی گوش گذار مستمعان
والاتبار کردم حضرات مستمعان والاشان صرصر سوءظن را بریاض تصدیق
واستیقانش باروزیدن ندهند ونه پندارند که این دریوزه گرگوی وقایع نگاران
برسم مداحان بادپران زمان زورق طبع رسا به بحر مضامین مفروضهٔ محضه
رانده است وباغراق مفرط واطراء بحت هر ذره صفت ممدوح خود را
آفتابی خوانده حاشا که درست زراند ودنمایش پیش بالغ عیاران نسخته ام
وچون شاعران خیال پرست لبودای خام سوو میان ولب ودهان
معشوقهٔ خیالی دماغی نه پخته بلکه بروافعیت دعاوی حقه ام بسیاری از دلائل
وبراهین شاهد حال است وجیب وکنار مدعایم به لبادرهای بی بهای اسناد
وشواهد مالامال ازانجمله دلایل وشواهد یکی آنست که حضرت قدر قدرت لبا
ضوابط پسندیده وقواعد سنجیده درخصوص رتق وفتق مهمات سلطنت
وترقیات ملک ودولت وحفظ ومراقبت نفوس واموال جملهٔ رعایا وبرایا
وسائر عابرین وتجار وهرگونه صیانت مسافرین ومترددین هر ملک ودیار بصرف

همت جهان آرا و یمن توجه کشورکشا ایجاد فرمود و غایت فضل و کمال خود را در جملهٔ اقسام حکمت عملی و نظری ببداهت تمام مشهود خاص و عام ساخت کلک حقایق سلکم که مجموعهٔ ضوابط و قواعد حضرت ظل اللهی را درینجا بحکم دلیل واحد گرفته فی الحقیقت براه مسامحت و خطا رفته چه اگر بدیدهٔ غور و انصاف معائنه رود هریکی ازان ضوابط پسندیده و قواعد سنجیده برکمال حکمت و فطانت حضرت بادشاه عالم پناه خاقان فلک حشم خورشید کلاه دلیلی روشن و آیتی بین همی باشد پس بحقیقت ازان مجموعهٔ جامعهٔ ضوابط و قواعد صد دلیل جلیل برکمال حکمت و فطانت حضرت بادشاه خورشید کلاه میتوان یافت لمولفه

بنامیزد چه آئینِ بهین است	گزین منشور حکم عقل و دین است
دماغ افروز هر شاه و وزیر است	ادب آموز هر برنا و پیر است
کمال خوبیش مستور نبود	وزین به در جهان دستور نبود
کسی کز شرح یک لفظش خبر یافت	هزاران معنیِ باریک دریافت
خرد وصاف هر حکمِ شگرفش	دلیلِ حکمتِ شه حرف حرفش

دلیل دوم آنکه برای حصول آگاهی از حالات هر خیر و شر و نفع و ضرر

وتسهیل کار بر عرضه گذاران وامیدواران شگرف تر تدبیری بیاوری فکر رسای معدلت پیرا ساز نمود تا جمله ارباب حاجت بلا زحمت و تأنی بعرض مطالب و مدعیات خود می پرداختند و بی مزاحمت حاجبان در وحیلولت احدی از مستوفیان دفتر عرایض هر کام و مرام خود را گویا از دست خود بدرگاه خلایق پناه پیش می ساختند صورت تشریح این مقال و تفصیل این اجمال برین منوال است که حضرت بادشاه عالم پناه باعیان دولت فلک صولت امر فرمود تا دو صندوقچهٔ نقری بکمال زیب و زینت برآراستند وهر یکی را از ان به مشغلهٔ سلطانی موسوم نمودند وزالسانکه بخازن ڈاکهای انگریزی بیک طرف راهی برای انداختن خطوط کشاده میباشد همچنین درین صندوقچه های نوایجاد هم راهی از بهر انداختن عرایض و دیگر جمله تحریرات متضمن ضروری حالات کشاده حاجتمندان را از غایت صنع آن اطلاع عام

داده بودند سبحان الله لمولفه

صندوقچهٔ خوش نمط و نوایجاد		چون سینهٔ عادلان پر از دولت داد
صندوقچه بود یا دل جمله جهان		بنهفته درو هزار طومار مراد

کلید های قفلش که درحقیقت مفاتیح گنج مقاصد وحاجات دردمندان
وچاره جویان بوده بدست خاص کرامت اختصاص حضرت بادشاه
عالم پناه می ماند تا دست دیگری را مجال دخل وتصرف بران نباشد آن
هر دو مشعله های خوشنما بر سر نیزه ها مدام پیش پیش سواری بادبهاری بدست
قلقچیان کاردان میرفت تا حسب اجازت ودستوری عام جمله حاجتمندان بیتامل
وهراس وخوف ووسواس عرایض خود را دران خجسته مخزن داد ومراد
بیندازند وبدین وسیلهٔ جمیله هر کام ومرام خود را بارگاه خلایق پناه معروض
سازند ومعمول چنان بود که همینکه بندگان سکندر شان از تفریح وگلگشت
مراجعت بقصر معلای سلطانی ومرکز دائرهٔ آمال وآمانی می فرمود مقربان
بارگاه معدلت پناه آن صندوقچه های مملو از عرایض را فی الفور پیش نظر
معدلت اندیش می آوردند وحضرت ظل سبحانی خلیفة الرحمانی بانامل فیض
شوامل خود آن را وامی فرمود ویک یک عرضه را فرادی فرادی از ابتدا تا
انتها بدیدهٔ غور وانصاف ملاحظه می نمود واز سر کمال دادگستری وصفت پروری
باصدار احکام مناسب حال ومقام ناصیهٔ هر فوع را زیب توقیع وقیع می بخشید

وبازآن صندوقچه های مخزن جود و عطا را مقفل ساخته کلیدش بدست حق پرست
خود میگرفت ازین بستن وکشادن بهر روزی چه رخنه های دل هر دل شکسته
که نه بسته وچه عقده های مشکل هر جان در بند غم افتاده که نکشاده بالجمله جمله
بست وکشاد سلطنت عظمی ازین بستن وکشادن بدست حق پرست خود داشته
شب وروز همت والانهمت بران برگماشته بود پس اینهمه عرائض که مزین
بدستخط خاص کرامت اختصاص میگردید فی الفور در بیت الاجرای خاقانی برای
تنفیذ وامضای آن همه احکام نصفت ومعدلت نظام بمزید تاکید سمت ارسال
می پذیرفت وباندازو قفهٔ معینه بلاتهاون وتهیل اجرا وامضایش بمنصهٔ ظهور
میرسید آروای حاجات دردمندان واطفای نوائر آلام وغموم شان باسهل
طرق صورت می بست ونقش مراد داد طلبان وطراز مفاد فریاد خواهان باسرع
ازمنه برکرسی حصول مامول می نشست چون عرض حالات بحضور سلاطین
باعز وتمکین گاهی بهراس سطوت سلطنت ووقتی بدورباش حاجبان وبوابان
دردولت بلندصولت امکان پذیر نمیباشد علاوه برین دستور قدیم چنان بود
که عمال دیوانی ازرهگذر اغراض نفسانی عرائض حاجتمندان را اکثر درحیز التوا

میدراشتند و تصریف اقلام تغافل و بی اعتنائی ها چه حروف ناکامی و
نقوش بی سرانجامی که در جراید احوال اهل آمال بنی نگاشتند حضرت پادشاه
عالم پناه بنای آنهمه فتورات را از بیخ و بن برکند و باختراع جدید مفید و ایجاد تازه
نو اندازه آنچنان پسندیده قاعده بنهاد و خجسته تدبیری سرانجام داد که دست
استیلای عمال و کارگذاران سپس هرگز بدامن کارسازیهای ارباب آز و نیاز
نمیرسید و ابواب شر و فساد و ظلم و عناد ستم پیشگان و مردم آزاران
بعد ازین از هر سو لبد سدید مسدود می بود دلیل سوم آرایش و افزایش
فتوهای جرار از پیاده و سوار با ترتیب و تهذیب اسلحه و سامان نادره کار
و آتشخانه های شرربار و نیز تعلیم آئین رزم و حرب و تنظیم قواعد زد و ضرب
جداگانه از پیشین دستورات انگریزی و هندوستانی بنوعیکه از اختراعات
ذهن عالی برآمده شگفت افزای اهل روزگار گردید اگر شمهٔ از تفصیلش بنوک
کلک حقایق سلک بسپارم هم خوف دور افتادن از جادهٔ اصل مرام است
و هم اندیشهٔ محروم ماندن از سر منزل این وادی ناتمام لهذا باجمال صرف میپردازم
و ازین بیان بی پایان بدو سه فقرات مختصر بطور ایما اکتفا مے سازم

مخفی مباد که علاوه فوجیکه از قدیم الایام ملازم این سلطنت باعز و شوکت
بوده حضرت بادشاه عرش کلاه چند دستهٔ عساکر جرار ستیزه کار از سواران
سلحشور و پیادگان رزم جو سراپا زور با آلات و اسلحه خوب و دیگر جمله ساز
و سامان بیمثیل و مرغوب به تجویز و پسند نظر بلند خود برافزود و هر یکی را بنامهای
خوش نمای زبان اردوی معلی اشل بانکا و ترچها و گهنگهرو و اختری و نادری
ملقب و مخاطب فرمود و آنچه از الفاظ قواعد و احکام حرکات و سکنات
رزمیه بکار فرمائی عسکریان ضرور میباشد خود بپارسی زبان برای تعلیم شان
بالحاظ کمال فصاحت و اختصار و مراعات دبدبه و داب رزم و پیکار بکیفیتی
اختراع کرد که هنگام حرف زدن بآن در امر و نهی بر نبرد آزمایان معرکهٔ شجاعت
و دلیری تازه ولولهٔ شوق ستیهش و کارزار بی اختیار بدلهامی افتاد و هر لفظ
پرتاثیرش معنی "ان من البیان لسحرا" (مبنی جنگ) را بکمال توضیح و تشریح شرح همیداد کروفر
سازهای شگفت افزا و رختهای رنگین و درفشهای زرین میدان کارزار را به از
عرصهٔ نوبهار آراسته بود و رونق بازار گل و گلزار بازایش چون رونق ماه نو
در جنب بدر کامل سراپا کاسته حضرت بادشاه خورشید کلاه اکثر ایام

باوقات معینه زینت افزای عرصهٔ چالش وستیز گردیده ورزشهای تفنگ
آزمائی ونیزه بازی وشمشیر زنی وگلوله اندازی رانیک بنظر غور وامتحان ملاحظه
میفرمود وچنانکه دستور سلاطین باعز وتمکین صاحب عزم وزرم می باشد که بروز
نبرد محنت جنگ وکارزار را براحت وسکون وقرار ترجیح میدهند وبذات خاص
بابیکار پرستان بزورهای پیل افگن وحمله های لشکر شکن همگیر شده قدم همت
واستقلال درمعارک شمشیر زنی وغابات شیر افگنی می نهند خود بدولت واقبال
برشبدیز تیز گام سوار شده بتعلیم قواعد حرب وضرب وترکتاز زدن باعساکر
جرار وتهمتنان آزموده کار صرف اوقات گرامی بکمال سطوت وبلند نامی
می نمود سه چهار چهار ساعت کامل درتابش آفتاب وگرد وغبار میدان
بگوناگون مجاهدات وسرگرمیهای مردانه عرقرانی وقطره فشانی هامیکرد وکیفیت
عمل وکار وگردش ورفتار وگرانی گیری وسبک خیزی های هرجم وجماعت
رابچشم تفحص واعتبار ذره ذره درمی آورد لشکریانیکه عیار کار خود را
بمحک امتحان می نهادند همه را بانعامات شاهانه می نواخت وگاهی بالقاب
وخطابات مناسب هم خورسند وسربلند می ساخت المولفه

شهنشه بآن سطوتِ خسروی — خود از پای پرزور و دستِ قوی

ببا جهد کردی به تعلیم فوج — رساندی سر گرد میدان باوج

ز سجاده چون صبح برخاستی — لباس سپه برتن آراستی

شتابان همی رفت با غرو جاه — پی نظم و ترتیب جنگ و سپاه

نشسته همانوقت برپشت زین — چو خورشید بر آسمانِ برین

رسیدی چو در لشکر بی عدد — بهر سو همی تاختی رخشِ جد

زهر کارگردان خبر داشتی — بهر ساز و سامان نظر داشتی

بهر سو که شبرنگ را تاختی — یلان را بتعلیم بنواختی

دلیران لشکر بکار آگهی — کمر بسته بر رسم و راهِ شهی

بجان شاه را جمله فرمان پذیر — بدل محو در ورزشِ دار و گیر

چنان شعلهٔ ورزش افروختند — که از صدمه جانِ عدو سوختند

چو گشت آن همه لشکرِ کامگار — بآئین جنگ آوری نامدار

هم از نونیازان سپاهی گر — برانگیخت شه با همه کرّ و فر

چه مردان که چیداز پیِ این سپاه — چه گُردان که آورد در رزمگاه

نوآموز ۱۲

مهیب و زبردست و شمشیرزن / دلیر و تنومند و لشکرشکن

عبوس و ستیزآور و تندخو / شدید و قوی هیکل و جنگ جو

همه نوجوانان و هم قامتان / همه سخت ساقان و چابک عنان

همه آشنایان بجبهٔ وغا / همه غرق آهن ز سر تا بپا

بیاراست این فوج را شه چنان / که ترکِ فلک گشتش احسنت خوان

فروزان یراقش چو آئینه بود / ظفر هر طرف روازان می نمود

لباسی بآئین فوجِ فرنگ / هم از جوخ (بانات) و هم مخملِ رنگ رنگ

سلاحی و سازی بصد آب و تاب / درخشنده چون چشمهٔ آفتاب

چنان از پیِ لشکر آماده کرد / که گلزار شد عرصه گاهِ نبرد

زرنگین علمهای زرین نگار / شگفته بهر عرصهٔ نوبهار

طلسمی نمودی به نظاره ها / بحیرت زدی چشم سیاره ها

چو این لشکر نو شد آراسته / بآن رسم و آئین که شه خواسته

شهِ کار فرما ز طبع رسا / بتعلیم شان کرد ایجادها

باندازِ نو باخت این نرد را / فنِ وغی دگر داد ناورد را

بیا سوخت رزمیکه نو ساز بود
ظفر را گزین مایهٔ ناز بود

سپه شد ازان آنچنان چیره دست
که هر لشکری لشکری می شکست

بیک حمله میریخت خون صد هزار
بیک حربه میکرد صد جان شکار

نهیب هزبران فولاد چنگ
عدو را همی برد از روی رنگ

تفنگ آزمایان فزون از شمار
همه صاعقه افگن و برق کار

دویده پی جنگ کین سر بسر
رسیده بمیدان کمر بر کمر

فگنده بهر سو هزاران تفنگ
جهان پر شده از غریو و غرنگ

دمی غرش توپ اژدر دهان
زمین لرزه افتادی اندر جهان

چو می آمدی طبل جنگی بجوش
فلک پنبهٔ ابر کردی بگوش

ز طنبور و رومین خم و کرنا
قیامت بآفاق گشتی بپا

(بالضم دمامه وکوس)

غرض لشکری سخت جرار بود
که هوش از سر دشمنان میربود

نهادی بهر سو که روی ستیز
برانگیختی از جهان رستخیز

بناورد سازی چو بستی کمر
جهان را همیکرد زیر و زبر

دلیل چهارم اینکه با وصف حصول اختیارات سلطنت عظمی و

مملکت کبری وحکمران ماندن تا یک قرن برالوف نفوس رعایا وبرایا
مرتبهٔ حیا را که عبارت از انحصار نفس است در وقت استشعار از ارتکاب
قبیح بجهت احتراز از استحقاق مذمت ومرتبهٔ دعت را که عبارت از سکون
نفس است در وقت حرکت شهوت ومرتبهٔ صبر را که عبارت از مقاومت
نفس است با هوا تا مزاولت لذات قبیحه از وی صدور نیابد بهر حالی وزمانی
مطمح نظر عفیف ومطرح خاطر لطیف داشت وقرب ومجاورت هیچ نگاری و
گل حناری بدون وجه استحلال شرعی بسطوت سلطنت وقوت حکومت
گاهی تجویز نفرمود بندی از شرح این مرام وتفصیل این مقام می باید شنید
مخفی مبادکه قهرمان عشق را خاصه ایست که هرگاه بمملکت قلب بشری
نزدل اجلال می فرماید اول قوت عقلیه را محکوم خود میسازد سپس آتش
با ثاث صبر وسکون وکالای هدو ورع می اندازد ازینجاست که سعدی شیرازی فرموده

هرکجا سلطان عشق آمد نماند	قوت بازوی تقوی را محل
پاکدامن چون زید بیچارهٔ	اوفتاده تا گریبان در وحل

علاوه برین بر ناظران جراید قصص وحوادث که بکار سازی عالم عشقبازی

درین خاکدان بی بنیان در هر زمانی بتازه صورتی وسامانی سر بر زده نیکو ظاهر وباهر است که سلاطین عهود سالفه در وقت گرفتاری بدام عشق مهوشان وزهره جبینان چه فتنه ها که برای کامیابی نفس شهوانی درین عالم فانی نه برانگیخته اند وچه خونهای بیگناهان که از روی کمال بی آزرمی[۱] بحالت جوش خون گرمی[۲] نریخته پس کمال عفت وپاکدامانی این شهریار یوسف ثانی که کاروان کاروان حسینان مصر خوبی زلیخا وار هفت خانه طلب وصالش ششدر افتادند ودامن آرزویش تا بدامن رفتن گریبانها[۳] نیز از دست ندادند سزاوار هزاران هزار تحسین وآفرین است که با آنکه اصل فطرت حضرت بادشاه خورشید کلاه از کمال اعتدال بنیه ولطافت مزاج بتعشق وحسن پسندیها مجبول ومفطور افتاده وطلوع نیر سلطنتش در عین عنفوان شباب وسر آغاز موسم جوش وخروش عشق پر اضطراب روداده دامان عفتش با اینهمه تیغ وترنج بمیان آمدن[۴] آلوده لوث گناه هیچگاه نگردید الحق کف نفس از مرغوبات ومطلوبات با همه کشش وانجذاب دل صبابت مشاکل نوعیکه از حضرت بادشاه خورشید کلاه بظهور آمد

[۱] بی آزرمی: نامهربانی وبی شفقتی ۱۲
[۲] خون گرمی: بمعنی محبت ۱۲
[۳] گریبانها تا بدامن رفتن کنایه از چاک گریبانها تا بدامن رفتن ۱۲
[۴] تیغ وترنج بمیان آمدن کنایه از امتحان کردن

خلقت وسرشت ۱۲ — ریاضت وخواهش ۱۲

کاری بود بس مشکل که خسروان عالم حقیقت و تهمتنان میدان طریقت
دست اختیار بدان نیافته اند و سرپنجه اشکالش القوت بازوی همت و
اقتدار برنتافته و چون از استماع این چهار دلیل جلیل که برای مزاج شخصی ثبوت
فضل و کمال حضرت بادشاه با غرو جلال بسان چهار عنصر باعتدال است
آگاهی کماهی بمستمعان والاشان حاصل شد سبب اقتصار بر عدد چهار
نیز گوشگذار مستمعان والاتبار نمودن مناسب و واضح باد که اگرچه دلائل ثبوت
فضل و کمال حضرت بادشاه عالم پناه زاید از حد عد است فاما چون اصول
فضائل انسانی چهار اند لهذا نظر بتعداد فضائل چهارگانه دلائل فضایل
حضرت بادشاه خورشید کلاه را درینجا بعدد چهار اقتصار نمودن ارجح و اصلح
انگاشتم اکنون عنان کمیت قلم حقایق رقم را بوادی املای بعضی از ایجادات
طبع خلاق حضرت شهریار یگانه آفاق برمی تابم مخفی مبادا که از جمله اختراعات
عهد سلطنت حضرت بادشاه عالم پناه یکی ترویج و اجرای قطعات ساده
عرایض بود که باقتضای مصالح ملکی حرف شگرف ایجادش بر صفحه ظهور مسطور
افتاده این جمله قراطیس از مطبع خاص سلطانی پس از آرایش بلوح دیوانی و ثبت

۴ فضائل چهارگانه
حکمت و شجاعت
و عدالت و عفت
۵ [illegible]

انواع نقوش گلکار سمت شیوع و انتشار می یافت دوم[۲] ابداع سکهٔ الضاف[۵]

وارباع پول سیاه مثل الضاف و ارباع مسکوکهٔ سیم و طلا که بجهت تسهیل

کار بر کم مایگان روزگار بحکم فیض شیم صورت ظهور بست و باندک مایه فرصت

نقش رواجش در تمام قلمرو نشست سوم[۳] اختراع آئین سر دادن توپ

بعد هر پاسی از لیل و نهار ماه صیام فرخنده فرجام و نیز بهنگام منع از اکل سحور

برکات نشور که برای انضباط جملهٔ اوقات عبادت و هوشیار ماندن

روزه داران اندران ایام خیر و سعادت هم بهدایت حضرت پادشاه

عالم پناه مقرر گردیده آوازهٔ کمال دینداری حضرت شهریار گردون وقار

بچار سوی جهان بلکه از زمین تا به آسمان رسانید هرگاه بهر شب و روز

آن ماه برکات اکتناه در ربع اول یک یک بار و در ربع دوم و سوم دو دو

و سه سه بار مدافع برق جوش تندر خروش سر داده میشد چگویم که بچه مرتبه

غظمت و جلال این ماه همایون فال از ان می بارید همانا از ابر دخان

(جمع مدفع بمعنی توپ ۱۲)

وبرق لمعان و رعد صدای هیبت انتمایش برای باریدن عظمت و جلال

این ماه فرخنده فال سامان کامل باران رحمت بچشم اهل نظر جلوه گر میبود

[۵] الضاف جمع نصف | وارباع جمع ربع | مراد از ان هشت ائی | و چار آنی ۱۲

	سبحان الله لمولفه	
دخانش ابر وضیا برق و صوت تندر بود		چه ضرب توپ کز آثار فضل داور بود
بدیده ها ز دم و دود آن مصور بود		بفصل بارش رحمت شگفت سامانش
مبشر از شرف و عز و دولت و فر بود		صدای دبدبه زایش بدین و دینداران
مدان که بهیده با بانگ رعد همسر بود		چنان بلندی آواز مدفع شه را
بلند از دهنش هیبت جاه اختر بود		حدیث دبدبهٔ شه بآسمان میگفت

چهارم ایجاد کلاه عالم پسند از برای مصاحبان خاص و مقربان باعز و اختصاص حبذا کلاهی که اگر از راه کمال زیبائی و خوشنمائی بر سر کلاه های عالم افسرش خوانند و سرآمد دانند دعوی سری و افسریش را اقتضی کردن هر کلاه بی شائبه اشتباه ثابت میتوان نمود اصطلاح رقصیدن کلاه در هوا که عبارت از حصول کمال سرخوشی است برای جمله کله داران جهان مجاز است و برای صاحبان این کلاه باعز و جاه حقیقت آری کسانیکه بعنایت این کلاه باعز و جاه از بارگاه حضرت بادشاه عالم پناه سرفراز گردیده اند کلاه شان بهوا چرا نرقصد که عزت جاوید سر در کلاه شان نهاده است و همای اقبال بر سر شان

بسایه گستریها پرگشاده آز آنجاکه در بیان ادلهٔ فضل و کمال حضرت بادشاه
باغر و جلال نظر بفضائل چهارگانه انحصار بعد چهار رفته است لهذا در تعداد
نظائر ایجادات طبع رسا و ذهن عالم آرا نیز بعد چهار انحصار کردن مناسب
می انگارم چه بر مستبصران خبیر بیک گونه نمونه یافتن نشان صد هزار خروار
دشوار نخواهد بود والا آنچه از نو طرزهای رنگین و اختراعات ندرت قرین در
البسه و اقمشه و خلاع ترقی مدارج و دیگر اکثر امور بفیض طبع خلاق این خسرو یگانهٔ
آفاق عالم عالم بمنصهٔ ظهور رسیده و رواج بعضی از آن تا این ملک و دیار شگفت افزای
اهل روزگار است احصای آنهمه درین وجیزهٔ مختصر غیر متصور آیدون بر واقفان
گردش دولاب روزگار و دانایان نیرنگیهای چرخ شعبده کار مخفی و محتجب مباد
که چون فلک غدار دیرینه ظالم خلق آزار است آنهمه ذلت و خرابیهای ظالمان
ستم خو و راحت و کامیابیهای مظلومان انصاف جو که به یمن توجه حضرت
پادشاه عالم پناه هر وقت بمنصهٔ ظهور میرسید گوارای طبع جهان آزار فلک
کجرفتار نه افتاد در همان اثنا که حضرت پادشاه عالم پناه سرگرم هرگونه انتظام
مهام سلطنت و جهانبانی بود و به ترتیب و تهذیب مبانی فیض بخشی و

دادرسانی همه تن صرف اوقات گرامی میفرمود ملجوق مرض تبخیر قلبی و دماغی انحرافی بمزاج کرامت امتزاج راه یافت وطبع مقدسش را از جادهٔ سویت واعتدال برتافت

لمولفه

چه پر فن حقه بازی هست گردون — که هردم می نماید تازه افسون

ببازد بازیِ نو هر زمانی — ازین غافل نباشد هیچ آنی

قرار از وی نه بیند کس بجوابی — که هر پهلوش دارد انقلابی

عجب دارم ازین پیر کهن سال — که در پیریست او را طبع اطفال

بگلشن صد گل رنگین دماند — بهر گل از خزان خاری نشاند

وگر یک خاطری گلزار سازد (شگفته کردن) — خودش روزی بداغ غم گدازد

بدورش گر خورد می باده خواری — هم از جورش کشد رنج خماری

غرض کین پر تلون هست دستور — که گه بی رنج دارد گاه رنجور

نیارد عقل کشف راز کردن — در اسرار پنهان باز کردن

که در نیرنگ این پر فن چه راز است — که گه دل خوش کن و گه جانگداز است

هرگاه خود با دولت واقبال آثار اختلال واضمحلال به نظام چار حد

مملکت عنصری و سلطنت جسمانی ظاهر و آشکار یافت نظر بتقاضای
ضرورت که بار نگهبانی هزاران هزار نفوس بذمت همت والا نهمتش بوده
کار و بار سلطنت را بدیدبانی یکی از معتمدان خاص و مقربان اخص الخواص
سپردن و تفویض کردن واجب ولازم دانست لهذا وزیر با توقیر خود را
که بشرف نسبت مصاهرت معزز و مفتخر بود و از فرط خلط و آمیزش چون
شیر و شکر شریک هر گونه خیر و شر و نفع و ضرر می نمود جهت سرانجام این کار
اختیار کرد و چون طوق مباشرت این مهم اهم بگردن اهتمام اعتبار
انضمامش انداخت احکام و قوانین انتظامی را که وقتاً فوقتاً تجویز و
نافذ فرموده بود بطور دستور العملی برای کاروائیهای سلطنت بیکجا
ترتیب فرموده و بدستور واجدی موسوم نموده بوی بسپرد تا در هر نقیر و قطمیر
و قلیل و کثیر بهمان دستورات گزیده و قواعد پسندیده استفاده نموده
و کاربند شده باشد و خاطر عدل و انصاف را بگزالک ادنی تخلف
و انحرافی ازان نخراشد و از بسکه مراقبت احوال بندگان و حراست عرض
و ناموس و اموال و نفوس شان بر ذمت همت سلاطین معدلت آئین

از اهم مهمات واتم مفترضات میباشد نظر بر یدا اهتمام اکثر اوقات بر وفق
علم و اطلاع خود بهدایت لسانی هم مراتب تعلیم و تفهیم آن معتمد الخدمت را
باوج اعتلا می رسانید و اگرچه بادنی افاقتی هم تجشم جمله کارهای سلطنت
بنفس نفیس و ذات فیض آیات خود میخواست و عساکر همت را باهمه ملالت
علالت بقصد سرانجام انجمله مهام برمی آراست ولیکن ازانجا که بحکم قواعد
طبیه و تجارب حکمیه لحوق هم و غم و فکر و تردد در اینچنین مواقع اعظم اسباب
مضار و اشد موجبات رنج و آزار میباشد جمله اطبای حذاقت پیشه و
البای صداقت اندیشه باوقات خفت و افاقت هم از کشیدن زحمت
خردمند را
فکر و تردد و تصدیع دادن بقلب و دماغ امتناع شدید می نمودند و برای
اشتغال باشغال عیش و سرور و فرح و حبور که بهین علاج جهت اصلاح مزاج
بود هر دم بتاکید و اصرار می افزودند چون خاقان سکندر شان در تکفل
مهمات شهریاری باعتماد وزیر باتوقیر مایه طمانینت خاطر فیض مظاهر
بدست آورده بود غنچه تمنای خیر سگالان بجنای حصول این خجسته مامول
رنگین همیداشت و مراعات حمیه و علاج را بتجویز اطبای حاذق شرعاً

و آئینا بر خود واجب و لازم می انگاشت لمولفه

دلا از ابتلائے چنین ناگرفت	باحوال سلطان چه داری شگفت
بیا چشم بکشا بکار جهان	نظر کن بنقش و نگار جهان
غم از بهر خاصان بود ناگزیر	همین است تقدیر حیِ قدیر
مهان را ز نقصان فزاید کمال	که از کاستن بدر گردد هلال
بلی راحتے رو نماید ز رنج	که مردم بویرانه یابند گنج

چون ذکر دستورات فرمان فرمائی حضرت بادشاه عالم پناه بمیان آمد نقل انموذجی ازان باوراقی چند نظر بافادهٔ ناظران انصاف پسند بر میدارم تا واقفان فن سیاست مُدن از کمال دستگاه حضرت پادشاه درین فن فی الجمله مایهٔ اطلاع بمطالعه‌اش بدست آرند و نا واقفان از فوائد علم اجمالی این فن مستفید گردیده حظی و تمتعی بدرک مضامین فیض آگینش بردارند

نقل بعضی دستورات معدلت سمات از کتاب مستطاب قوانین شاهی و فرامین حضرت ظل اللهی با ضمیمهٔ فهرست آن کتاب سراپا انتخاب

دستور بنام عمال علاقه + درین ایام میمنت آغاز فرخندگی انجام
که سریر سلطنت و فرمانروائی را از جلوس میمنت مانوس ما شرفی تازه
دست داده و کارفرمای کارخانه تکوین و ایجاد بفحوای اِنَّ اللّٰہَ یَأمُرُ
بِالعَدلِ وَالاِحسَانِ پایه نصفت و عدالت را برتر نهاده همت عالی نهمت
ما بدولت و اقبال باقصی غایت مصروف رفاه حال رعایا و فلاح احوال
کافهٔ برایاست بنائ علیه شرف ترقیم می پذیرد که الحال برخلاف ماضی حزم
و هوشیاری در هر امری از امور مرجوعه مرعی داشته و سود و بهبود خود را
در تقدیم خدمات بدیانت و امانت و حسن انتظام علاقه و آرامش و
آسایش رعایا و برایا و افزونی تردد و تکثیر زراعت پنداشته دست ظلمه
و زبردستان را از گریبان عجزه و زیردستان کوتاه سازد و کسانی را
که از ظلم و تعدی ستم پیشگان مردم آزار رنج و آزار رسیده باشد بعجلت
هرچه تمامتر بداد رسانیده در احقاق حقوق خاص و عام رو و رعایت
و طمع و نفسانیت را بر کنار گذاشته زینهار تغافل و تساهل را جائز نگارد
و مساعی جمیله و کوششهای جزیله درین باب بخوبی بکار برد که نالش عدم تمامیت

وسهل انکاری فی حین من الاحیان بموقف عرض باریابان بارگاه
دارا دربان نرسد و اشتهارنامه که عنایت میگردد نقولش در علاقجات
متعلقهٔ خود جاری گرداند و بعجلت هرچه تمامتر به تحقیقات حال مقیدان پرداخته
وحق را از باطل کماینبغی ممتاز ساخته محبوسان بیگناه یا کسانی را که فراخور
جرم خود سزا یافته باشند عجالةً بلا توقف وتامل رها سازد و جرم مجرمانیکه
بپایهٔ اثبات رسد کیفیت مقدمهٔ آنها مجملاً ومفصلاً جدا جدا ارسال بارگاه
جمجاه نماید که حکمی فراخور کردار هریکی از پیشگاه معدلت ونصفت عز صدور
یابد واگر مقیدی حاضر بحکم حاکمان سابق تفویض او بوده باشد تاریخ قید
وکیفیت جرمش بپایهٔ عرض اقدس واعلی رساند که رهائی چنین کسان
هر آئینه بی صدور فرمان والاشان از حیز اختیار او بیرونست و در امنیت
طرق وشوارع وتدارک غارتگران ورهزنان ودزدان ونقب زنان و
گره بُران و امثال اینها دقیقهٔ از دقایق جد وجهد مهمل و نامرعی نگذارد و
ابواب دزدی وخانه جنگی وخونریزی واضرار خلائق را که بدایع وودایع
خالق کائنات جلشانه اند قاطبةً مسدود سازد وکسانی را که رسوم

وابواب بیجا بطور خود قرار داده بهر بهانه و حیله از سکنه و مسافران اخذ
وجرمی نمایند ازین حرکت بیجا باز دارد و حسن انتظام را بغایتی رساند
که جمله مخاوف و مخاطرات از هر راه وگذر یکسر مندفع گردد و ساکنان
بلاد و قریات و امصار و قصبات بآسایش و آرام شادکام بوده
بدعای دولت ابد مدت مشغول و موظف باشند دستور
درباب طلب فهرستهای مقدمات منفصله و غیر منفصله آز آنجا که تفقد احوال
کافه رعایا و داددهی و حق رسانی عامهٔ برایا که ودایع بدایع حضرت آفریدگار
جلت قدرته اند دایما پیش نهاد خاطر الفت مظاهر میباشد حکم معدلت شیم
شرف نزول انگند که دو کتاب فهرستهای مقدمات سابق و حال که
درینولا در عهد کرامت مهد ما بدولت و اقبال دائر مانده از جمله آن کتاب
فهرست مقدماتیکه درین عرصه بمعرض انفصال در آمده باشد جدا و کتاب
فهرست انچه فیصله آن هنوز ملتوی است جدا شرح سبب التوا و تفصیل اینکه
کدام مقدمه از سابق دائر بوده است وکدامین در عهد همایون دائر شده بود
بعجلت هرچه تمامتر نوشته حاضر سازد توقف و تاخیر جایز نه پندارد

دستور درباره تصفیه مقدمات بلا روورعایت وحکم بنام امنا ومفتیان آزانجاکه مکنون خاطر خطیر ومرکوز ضمیر خورشید نظیر دایما همین میباشد که فضای سمای عدل وانصاف از غبار فریب وخلاف منزه ومصفا باشد وترفیه حال رعایا وکامیابی برایا کماینبغی رونماید حکم معدلت توام بارقه نزول انداخت که هرگاه امر جلیل القدر برای رفع نالش دادطلبی غرصد وریابد ونایبان وکارندگان اوبی روورعایت یکبال تحقیق و تنقیح فیصله معامله ساخته وباحقاق حقوق رد مظالم بواجبی پرداخته بلااکراه واجبار درصورت ثبوت دعوی راضی نامه مستغیث والا ازکسیکه حق بطرف او باشد بمواجهه اخبار نویسان نویسانیده باشند تا آنها حقیقت آن راست ودرست بعرض معلی رسانند درین باب تاکید مزید پنداشته تخلف ازین حکم معدلت توام جایز ندارند والا بعتاب سلطانی که نمونه قهر ربانی است درآمده ماخوذ بجرمانه خواهند شد

دستور درباره رفع تعدیهای مردم فوج جنگی ونظامت وحکم بنام افسران فوج بموقف عرض معلی رسید که هرگاه آنها برای تاخت وتنبیه

زینداران وغیرہم ہیروند در دہات اثنای راہ دست بتاراج وغارت

دراز میسازند وظلم وتعدی بر رعایا می کنند وممانعت چکلہ دار را درین

خصوص بخیال نمی آرند وہنگام تدارک زینداران وغیرہم اکثر مردم فوج

ہمراہی تحصیلداران نیز صد ہا راس گاومیش ومادہ گاو وگوسالہ واسپ

ودیابو وغیرہ مع اسباب مزارعان آنجا بغارت می برند لہذا حکم قدر توام

شرف نفاذ یافت کہ ازین شیوۂ ناستودہ باز آمدہ ہیچگونہ بدعت وتعدی

براحدی از رعایا نسازند وبغارتگری مال واسباب کسی نپردازند وتبعیت

چکلہ دار در کار سرکار ابد قرار لازم شناسند اگر تخلف ازین حکم معدلت شیم

خواہند نمود وباز نالش آنہا بسمع ہمایون خواہد رسید در حق آنہا بہتر نخواہد شد

دستور دربارۂ انتظام ومنع رشوت ودیگر ہدایت از آنجا کہ مرکوز خاطر

خورشید نظیر ومنظور ضمیر منیر مہر تنویر دایما ہمین میباشد کہ آفتاب عدالت

والنصاف از حیلولہ سحاب فریب وخلاف بنائی احدی محتجب نگردد

وہر مظلومی بسطوع اشعہ اختر نصفت ومعدلت وجہانبانی بداد ومراد خود

رسیدہ باشد اشتہار دادہ می شود کہ ہرکسیکہ از اہالی وکارگزاران سرکار

سپهر اقتدار دست طمع را دراز کرده مرتکب اخذ رشوت و نذرانه و امثال آن
سوای وضعات و رسوم سرکاری صراحةً یا حیلةً خواهد شد و هر که از نوکران و
ملازمان سرکار والا رشوت بکسی داده زر تنخواه خواهد گرفت یک یک ماهه
جرمانه مع زر رشوت از راشی و مرتشی هر دو گرفته خواهد شد و بمقتضای
کلام صدق انجام جناب سرور و سید انام حیث قال علیه الصلوٰة
والسلام الراشی والمرتشی کلاهما فی النار هر دو مورد قهر ربانی و مستوجب خشم و
عتاب سلطانی آجلاً و عاجلاً خواهند گردید پس باید که جمله اهالی و کارگزاران
سرکار عالی که بانصرام خدمتی از خدمات بادشاهی سرفراز و ممتاز اند زینهار
خویشتن را آلودهٔ این جریمهٔ کبیره که خلاف لوازم امانت و دیانت است نسازند
و براستی و درستی بلا اخذ و جر بدون طمع نفسانی بانصرام کارهای متعلقه خود
پرداخته باشند و اگر باینهمه تاکید و تهدید احدی از اهالی و کارگزاران سرکار
والا از کسی چیزی بجبر گیرد مجبور را باید که بیخوف و خطر بر در دولت فلک رفعت
حاضر گشته استغاثه نماید که مجبور مظلوم بداد و جابر ظالم بکیفر کردار خواهد رسید
دستور در باب قانون هولی و منع هزل و یاوه سرائی در این

موسم هولی اکثر مردم بدآهنگ خصوصاً طایفه تلنگان برهم زن ناموس و ننگ بتلفظ الفاظ سخیفه و سرائیدن مصاریع غنیفه قانون بدعت نواخته عصمتیان را پرده می درند و از وفور شور و شغب گوش مستمعان را گرمی سازند لهذا بمقتضای رعیت نوازی و غریب پروری مکنون خاطر معدلت مظاهر است که بارباب فوج و کوتوال شهر و عمال ابلاغ حکم شود که قطعاً درین باب طبل منادی زنند که زینهار مردم یاوه گوئی لسان زنند و نهی از زنان راهی و متعرض نشوند و نیز کوتوال شهر به تهانه داران حکم سازند که اطفال بدخصال بگرفتن حکی یا و هیزم فروشنده اکه از بیرون نجات بشهر می آرند ایذا و آزار نرسانند و نقصان آنها وا ندارند و هر کسیکه خلاف حکم معلی مرتکب هیچوا مور قبیحه خواهد گردید بسزای کبیره خواهد رسید دستور در باب منع ستی شدن زنان از آنجا که در ممالک هندوستان رسم قبیح و ظلم فضیح زنده سوختن زنان و زنده در گور آمدن یا عمداً غرق شدن فقیران و بیماران با مراض مزمنه وغیره بنوعی راسخ و شائع گشته که بسبب تنیدن غشاوه غفلت بر چشم بصیرت و انهماک بمعاصی و اسارت قبحی درین کردار ناهنجار و ذمیمه خبث آثار باقی

نماند ه چه اگر نیک نظر کرده شود قتل نفسی اگرچه برضا و اختیار خودش بسبب
جنون محبت یا بیم رنج و محنت باشد بهیچ وجه جائز نمیتواند شد و ازین است
که قطع نظر از عقلا و مومنین عوام کالانعام نیز اینچنین مرگ را مرگ حرام نامیده
از بدترین انواع جامه گذاشتن می شمارند و چون منافات این رسم مذموم
و رواج شوم یعنی کشته شدن ضعفاء مرقوم با دایکه شائبه حیات داشته باشند
با حکم شریعت غرا علی صاحبها الصلوة والثنا کالشمس فی رابعة النهار ظاهر
و آشکار است و مخالفتش بسجیه رضیه انصاف و عدالت و لوازم حفظ و حراست
نفوس عایا و برایا که بدائع خالق کل اشیا جلت عظمته اند در بادی نظر
اظهر پس واجب است که بیخ این ظلمهای صریح عموما و زنده سوختن
هندو زنان یعنی ستی خصوصاً چنان برکنده شود که بازاحدی بارتکاب آن مبادرت
نه نماید لهذا اشتهار داده میشود که سکنه قلمرو این سرکار دولت پایدار ازین
حکم نصفت انجام که در حقیقت مبنی بر جان بخشی ضعفاء مرقوم و استحفاظ اولیائ
آنها از شبیه قتل عمدا انجاعه مظلوم است مطلع و آگاه گردیده آینده به تحریق
و تغریق و تدفین هیچیک ذیحیات جبارت تمایند و زنی را اگرچه در حال مرگ

شوهرش یا بعدازان بر ستی شدن اصرار ورزد زنهار نسوزند والا ماخوذ بجرم
قتلش گردیده بکیفر کردار خود خواهند رسید وهرگز هرگز شفاعت کسی وحیله و
عذری درین خصوص مسموع نخواهد شد وهم چکله داران وتحصیلداران وتهانه داران
وزمینداران ومستاجران ومعافیداران وهرگونه محافظان وپاسبانان
قری وقصبات را لازم وواجب است که علی الدوام مستفسر وخبرگیران بوده
همین که قصد کسی بسوختن زنی یا زنده درگور کردن کسی وخبر آن دریابند قبل
ازانکه کار باتلاف نفوس کشد بواقعی مانع آمده آن اجل گرفته واولیاء اورا
ازین حرکت بیجا باز دارند واگر او خود یا اولیاء او ازین قصد باطل باز نمانند
پس کسانی راکه بانی وباعث این حرکت باشند بلکه شرکا ومعاون آنها را
گرفتار ساخته وتحقیقات ضروری بعمل آورده مجرمان را بردر دولت حاضر گردانند
که هر واحد ازانها بحسب شریعت غرا واحکام اقدس واعلی بسزا رسد وهرچند
که زنان اشراف را در محکمه طلب نمی توان کرد لیکن نظر بحفظ وصیانت حالش
بازاء آن جوش جنون بخانه خودش یا خانه دگری بنحوی مقید دارند که کار بهلاکتش
نکشد وهم حفظ عرض وناموس آن کماینبغی تواند بود وتا وقتیکه فعل ضاهی

ومجلکای بازماندن آینده ازین حرکت بیجا درحال وآینده دخل نسازند هرگز رهائی نیابند

دستور درخصوص ارزانی غله که رفاه خلائق درانست وطلب بنجاره ها

از نواح ازانجاکه رفاه رعایا وفلاح برایا درهرباب عموما وتیسیر مایحتاج

ضروریه خصوصا دائما مطمح نظر وپیش نهاد خاطر فیض مظاهر است نظر بگرانی

نرخ غله که مدار زندگی جمله ذویحیات برانست منظورست که بنجاره ها ازهر نواح غله

درینجا آرند وبارزانی آن کوشند بنابران حکم فیض توام بنامش نافذ میگردد

که اشتهارات وحکمنامجات درباب طلب بنجاره ها مع غله وامیدواری

خلاع بروقت حضوری زود تر نوشته برای تزئین بمهر خاص حاضر سازد

دستور بنام عمال درباب تنبیه راجپوتان تبه کار که دختران نوزاد را

میکشند ازانجاکه راجپوتان تبه کار باوصف تاکیدات سرکار ابد قرار ازشیوهٔ

ناستوده هلاک ساختن دختران نوزاد بازنیامده اند مجددا اشتهارنامجات

درباب ارتکاب این امر مستکره شرف امضا یافته وحسب تفصیل ذیل

باتهام حمت گردیده زیب ترقیم می پذیرد که اشتهارنامجات مذکوره را در

علاقه جات متعلقه خودها بگذرگاه عام آویزان ومشتهر گردانیده چنان بند وبست

وخبرگیری نمایند که آینده این امر مذموم بوقوع نیاید واگر احیاناً بظهور رسد
مرتکب آن را فی الفور گرفتار ساخته بردر دولت مظهر معدلت حاضر گردانند
وگرنه سزای شدید خواهند یافت درین باب تاکید مزید دانند

دستور درباب خالی نداشتن مکانی تا دران دزدان مخفی نه نشینند

از فحوای عرضداشت علی رضا کوتوال بیت السلطنت لکھنؤ بعرض باریابان
بارگاه عز وجاه رسید که بسیاری از امکنه و باغات شهر خالی افتاده میباشد
و درانجا بدمعاشان و دزدان پناه گرفته بدزدی وغیره ارتکاب می نمایند
وبیشتری از باشندگان بیت السلطنت لکھنؤ امکنه خود را بکرایه داران بدون
اخذ ضمانت و بلا تحقیقات حال آنها تفویض مینمایند وکرایه داران بنقب وغیره
مال واسباب همسایگان دزدیده روپوش میشوند لهذا اشتهار داده میشود
که جمله ساکنان بیت السلطنت امکنه و باغات خودها را آباد دارند وبکسانیکه
برای سکونت سپارند ضمانت آنها گیرند بعد الیوم اگر کسی مکان و باغ
خود را خالی خواهد داشت خواه تفویض دیگری بدون گرفتن ضمانتش خواهد نمود
هنگام وقوع واردات دزدی وغیره بازپرس ومواخذه از مالک مکان و

بارغ بعمل خواهد آمد وهیچگونه عذرش مسموع نخواهد گردید + دستوری
درباب اسلحه نه لبستن وروش آمدرفت سپاهیان سلاح بند ازانجاکه اکثر
از فتنه پردازان وتمردان سلاح بسته درکوچه وبازار برآمده مرتکب خانه جنگی
می شوند بنابرانسدا دابواب این مفاسد احکام مفصلهٔ ذیل شرف اشتهار
وامضا می یابد تا احدی برخلاف آن بعمل نیارد دفعه اول
بعد اجرای اشتهار هذا سوای کسانیکه برای لبستن اسلحه بهمراهیان آنها اجازت
ومهور بآنها عنایت شود دیگران از بستن اسلحه ممنوع باشند واز کسانیکه
مهور بآنها داده شود حکم گردد که حاضرضامنی مردم همراهی خود گرفته بگذرانند
وداروغهٔ دیوان عام آن راتصدیق نماید وهنگام دادن مهور برا وضاع
وحیثیت مستدعی لحاظ دارد وسوای کسان مذکورهٔ بالا هرکسیکه سلاح بسته
درکوچه وبازار خواهد برآمد تهانه داران ودیگر مردمان کوتوالی اسلحهٔ اورا
منتزع ساخته ارسال بارگاه عزوجاه خواهند نمود تا بمعرض ضبط درآمده
داخل سرکار والا خواهند شد وگاهی واپس نخواهند گردید وهرکسیکه کارد وپنجه
وشیربچه وگپتی وغیره اسلحه رانهفی باخود خواهد داشت علاوه برانتزاع سلاح

سزای دیگر هم حسب الحکم قدر شیم خواهد یافت دفعهٔ دوم از سپاهیان
نوکر صاحبان انگریز بهادر بملاحظه وردی و چپراس و از ملازمان عمایده منتسبان
خاندان سلطنت و چه ملازمان این دولت و چه وثیقه داران بمعائنه مهور
عنایتی و از نوکران عمال و عدالت بمعائنه دستک و حکمنامه و عرضداشت
و عرض ارسال و غیره درباب سلاح بندی تعرض نشود و در صورت اشتباه
کوتوال تحقیق نموده آنچه مناسب داند و خلاف احکام و ضوابط سرکار والا نباشد
بعمل آرد دفعهٔ سوم مسافران سلاح بند که از بیرون بجانب الشهر در آیند
داروغه تهانه متعینه آن ناکه مهر تهانه بر دست آن شخص کرده باشد و محله دار
را باید که بمکانیکه آنها فرود آیند بصاحب خانه اش گفته دهد که مانع آنها باشند
که سلاح بسته بر نیایند و اگر کسی از آنها بگفته صاحب خانه عمل نکند صاحب خانه
به تهانه دار یا کوتوال اطلاع دهد و مسافریکه سلاح بسته قصد بیرون رفتن
از شهر نماید کوتوال یا تهانه دار سکنش را باید که مهر تهانه بر دست او کرده دهد
مگر احدی بدین وجه چیزی از مسافر طلب نسازد چه اگر کسی صراحةً یا حیلةً چیزی
از مسافر آینده یا رونده خواهد گرفت یا زیاده بر دو ساعت کسی را از آیندگان

متوقف خواهد داشت در صورت شکایت مسافر و ثبوت قصور اخذ
و جر و متوقف داشتن بیجا سزا یافته برطرف خواهد گردید دفعه چهارم
از فرقه سپاه هرگاه که ملازمان سرکار والا برای تصحیحه و جائزه یا دیگر کار سرکار
ابد قرار روند باید که یکی از افسران همراه آنها خبر گیران و ذمه دار افعال
آنها باشد و اگر یک دو کس باشند باید که چٹھی مهری افسر یا مهتمم کچهری که سرگروه
آن اختیار فرستادن سلاح بندان از سرکار عالی حاصل کرده باشد
با خود داشته باشند مگر درین حالت هم حکم نیست که سوای آمد رفت بکار
سرکار یا چوکی و پهره کسی برای سیر و تماشا مسلح برآید و الا سلاح او منتزع گردد
دفعه پنجم اگر کدامی از اول دستک یا حکمنامه خود بدیگری خواهد داد و بدریعه آن که آن آئینه مذکوره دیگری خواهد
سلاح بسته بیرون خواهد آمد این هر دو کس یعنی دهنده و گیرنده مجرم متصور
خواهند شد و علاوه بر انتزاع سلاح بحکم لفضت توام سزا خواهند یافت فقط
از انجا که به نقل جمله قوانین مندمجه کتاب دستور واجدی درین مختصر دفتری
مطول ترتیب دادن می باید لاجرم بذکر چند دستورات ازان بر سبیل مشتی
نمونه از خروار و اندکی از بسیار اکتفا و رزیده فهرست کتاب موصوفه بالفاظها

مرقوم قلم صداقت رقم میگردد تا ناظرین با تمکین بمطالعه آن نیکو دریابند که حضرت
بادشاه جمجاه بوفور معدلت پژوهی و عالی دماغی در ضبط و تنقید قوانین و احکام
متعلقه اهم اصول سه گانه انتظام مملکت که عبارت از تحصیل خراج و انسداد
مواد شر و فساد و قطع و فصل خصومات است با دیگر فروع متعلقه اش دقیقه
از دقائق نامرعی نگذاشته

فهرست کتاب دستورات واجدی

دستور هشتم درباره تصفیه مقدمات بلارو و رعایت و حکم بنام امنا و مفتیان

دستور نهم درباره رفع تعدیهای مردم فوج جنگی و نظامت و حکم بنام افسران فوج

دستور دهم درباره امتناع اجرای قبالجات از هیچکدام محکمه سوای عدالت العالیه

دستور یازدهم درباره انتظام و منع رشوت و دیگر هدایت

دستور دوازدهم در مادهٔ قانون هولی و منع هزل و یاوه سرائی

دستور سیزدهم درحال منع ستی شدن هندو زنان

دستور چهاردهم درباب آسایش رعایا و عائده برایا حکم بنام کارکنان سلطنت

دستور پانزدهم درباب آسایش رعایا و تسهیل گذشتن عرائض و حکم بنام ارکین دولت

دستور شانزدهم درباره استکشاف حال فوج ظفر موج و حکم بنام وزیر اعظم

دستور هفتدهم درباب رفع تکرار معروضات و موقوفی اخبار غیر ضروری

دستور هیجدهم متضمن رفع عذرات مستغیثان انگریزی و حکم بنام متوسط

دستور نوزدهم درباب آداب شناسی دربار معلی و حکم بنام داروغهٔ دیوان عام

دستور بستم مشعر ارزانی غله که رفاه خلایق در انست و طلب بنجاره ها از نواح

دستور بست و یکم بمضمون صدور و ورود حکم بنام کوتوالان وغیره

دستور بست و دوم متضمن سرعت تعمیل احکام و
تعین میعاد وصول جوابات علی الخصوص در مقدمات انگریزی

دستور بست و سوم در باب ممانعت بیع و شری زمینداری و ناکار بحکم

دستور بست و چهارم مشعر رفع خلاف سرشتگی و منع رسید بی وصول زر

دستور بست و پنجم متضمن تنبیه راجپوتان تبه کار که دختران نوزاد را می کشند

دستور بست و ششم انتظام میله و اهل میله و ممانعت محصول غیر واجبی

دستور بست و هفتم بمقدمه سراولی و رفاه رعایا و حکم بنام شرف الدوله بهادر

دستور بست و هشتم درباره تدارک دزدان لیلی و نهاری و حکم بنام شحنه بیت السلطنت لکهنو

دستور بست و نهم محتوی انتظام امور بخشیگری و رفاه مردم فوج و امتناع رشوت

دستور سی ام درباره انتظام و حفاظت مسافرین از دست هرکارگان و چپراسیان

دستور سی و یکم مشعر تهدید بر صبغه داران که امور دو تنخواهی و فرو گذاشت نسازند و حکم بنام عاملان

دستور سی و دوم محتوی انتساق و استدراک و ارادت و مطابقت آن از اخبار

دستور سی و سوم حکم بنام کوتوال جهت خالی نداشتن مکانی تا دزدان مخفی نه نشینند

دستور سی و چهارم متضمن رفع بدعات زمینداران و گذربانان

دستور سی و پنجم در باب محصول باغات جدید و منع اغراس

دستور سی و ششم در باب رفع تکلیف بیوپاریان و اجازت رفتن بهر گنجیکه بهتر دانند

دستور سی و هفتم مشعر رفع شکایت صاحب رزیڈنٹ بها در بابت هرکاره ها

دستور سی و هشتم درباره مستغیثان کاذب و مفتریان باطل ستیز

دستور سی و نهم بمقدمهٔ ممانعت تعرض از تهانه داران عمل کمپنی انگریز بهادر

دستور چهلم در باب منع رشوت ستانی و انتظام فوج

دستور چهل و یکم دربارهٔ انتظام عشرهٔ محرم الحرام و هدایت عزاداری

دستور چهل و دوم - بمضمون صدر

دستور چهل و سوم برای امنای سرحدی مشتملبر دوازده دفعه

دستور چهل و چهارم دربارهٔ نظم و نسق و حکم بنام عاملان

دستور چهل و پنجم در باب رفاه رعایا و هدایت لعاملان

دستور چهل و ششم در باب سرعت ارسال جوابات مستغیثان

دستور چهل و هفتم دربارهٔ منع آبروریزی و قطع اعضا بعد قید و حکم بنام عاملان

دستور چهل و هشتم دربارهٔ رفاه و دادرسی رعایا ؞

دستور چہل و نہم دربارۂ تحقیق امور حضور تحصیل و استکشاف غائلۂ جمع

دستور پنجاہم دربارۂ اسلحہ نہ بستن و روش آمدرفت سپاہیان سلاح بند

دستور پنجاہ و یکم دربارۂ انتظام فوج و حکم بنام میر بخشی

دستور پنجاہ و دوم دربارۂ رفع نالشہای بے اصل

دستور پنجاہ و سوم دربارۂ اسنای سرحدی و دستورات مشتمل بر چند فصل

دستور پنجاہ و چہارم دربارۂ اقرارنامہ

دستور پنجاہ و پنجم ہدایت نامہ برای عاملان

دستور پنجاہ و ششم جہت انتظام ملک و حکم بنام ناظمان

دستور پنجاہ و ہفتم ضمیمۂ دستور پنجاہ و پنجم بشمار مذکورہ دربارۂ قبولیت و تحریر آن

دستور پنجاہ و ہشتم رفع متنازع بطور سرسری

دستور پنجاہ و نہم بمقدمۂ اخبار و اخبار نویسان

دستور شصتم دربارۂ حال سیلہ و انتظام آن مع دیگر کوایف

دستور شصت و یکم دربارۂ رہن نامہ و بیعنامہ سلطانی و اشتہار بقید میعاد سہ ماہ

دستور شصت و دوم ہدایت نامہ سنہ دوم جلوس میمنت مانوس مطابق سنہ ۱۲۶۵ ہجری

دستور شصت و سوم دربارهٔ مالگذاران نادهند

دستور شصت و چهارم بمقدمهٔ انضباط دستور پوشاک و لباس

دستور شصت و پنجم دربارهٔ موقوف کردن سائبان پشین درگین

دستور شصت و ششم دربارهٔ منع کبیر خوانی و آبروریزی انتهی تمامها

چون حضرت بادشاه عالم پناه از فکر رتق و فتق ممالک و بلدان و تدابیر مهمات ریاست و اندیشه کارهای نظم و سیاست مایه جمعیت خاطر عاطر باعتماد وزیر باتوقیر بدست آورد و ازینکه نفس ناطقهٔ انسانی بتحمل تعطیل نتواند کرد جستجوی شغلی دیگر برای رفع توحش طبیعت فیض طویت برهمت بلند و ارادت ارجمندش واجب و لازم افتاد و از آنجا که بحکم قواعد طبیه و احکام حکمیه اشتغال مشاغل تفریح و تنشیط جزء اعظم علاج برای درستی مزاج بود و از اطبای خدافت پیشه و الباب صداقت اندیشه هر یکی تجویز ضرورت مداوا آن می نمود نظر بران ازبرای دفع کدورتهای دماغی و رفع آلام و ملالتهای طبعی و کسب سویت و اعتدال مزاج فیض امتزاج طبع همایون مقدس را دستوری بخشید تا از هر گونه مشاغلی که اشتغالش فرح و نشاط را شاید و از خس و خاشاک هموم

وافکار رفت وروب کلی زوایای خاطر عاطر نماید انچه در خور شوق وپسند
طبع ارجمند بیند روزکی چندش باشتغال واستعمال برگزیند وچون مسلم است
که دل ودماغ بادشاهان بلند همت راقوتی دیگر میباشد وخجستگی ولطافت
فکر وخیال ایشان نسبت بافکار وخیالات سائر جهانیان تفاوت زمین و
آسمان دارد وور عروج ادراک وکمال بلندی حوصله فرقی نمایان وسباینتی
بیحد وپایان میان ایشان ودیگر سائر طبقات جهان ثابت ومتحقق سیما
حضرت خاقان اولی العزم سلطان عالم که درصفای فکرت وغایت علو
فطرت بر بادشاهان باعز وشان هم تقدم بالشرف داشته وبمین افضال
شت ایزد گیتی خدیو همت والانهمت خود را از ابتدا بتحصیل کمالات انسانی
وتکمیل فضایل نفسانی وتحقیق علوم وفنون عجیبه وتدقیق حرف وکمالات
نادرهٔ غریبه برگماشته حوصلهٔ بلندش نگذاشت که بهنگام ضرورت کسب
راحت وآرام باچنین حالت علالت هم از اکتساب فنون کمال
فارغ البال ماند وفرصتیکه در ان خود را محض برای درک لذائذ عیش ونشاط
وجلب منافع سرور وانبساط مخلّی بالطبع فرموده به بی شغلی بجت از تحصیل و

تکمیل علوم و فنون بگذارد لاجرم طبع والایش بمقتضای قول مشهور مصرع
چه خوش بود که بر آید بیک کرشمه دو کار ٭ از جمله مشاغل موجبه رفع توحش و ملال
انچه باشتغال درین حال پسندیده و برگزیده حل و تکمیل فنونی چند
خاطر پسند بود که تفصیلش بدین نوع بطریق اجمال مسلسله گلوی مقال است
زیور گلو یعنی هار ۱۲
فن اول تاریخ و سیر که مطالعه اش شمع دیده وری سلاطین با عز و تمکین را
می افروزد و انواع طرق هوشیاری و تجربه کاری بخردان جهان
می آموزد دانستنی ست که اصل معنی تاریخ موقت کردن امری و مهمی باشد بنشان
کدام واقعه فخیمه و حادثه عظیمه یا بتعین ماه و سال و امثال آن و در اصطلاح
ارباب فن عبارت از پدید کردن آثار و اخبار انبیا و سلاطین و بزرگان دولت
و دین و دیگر واقعات جهان و حوادث دور زمان و کیوف انقلابات ملوک
و حکام و صنوف تغیرات و تبدلات عهود و ایام است اکثر همین را سیر نیز
خوانده اند و بعضی آنرا خاص کرده اند باحوال انبیای کرام و اولیای عظام
و علما و فضلای عالی مقام و قصص و حکایات و نقول و روایات ایشان
پس بموجب قول اول فن سیر عام است که شامل حالات جمله طبقات انام

وسائر فرق واقوام باشد و متضمن هر جنس سوانح وحادثات وکیوف و وقعات
ارضیه وسماویه بود ومیان هر دو معنی نسبت عموم وخصوص است و قول اول
نسبت ثانی راجح ومتفق علیه تر است و هرگاه معلوم شد که اصل ماده و موضوع
که درین فن بحث ازان کرده میشود احوال گرامی طبقات اشرف مخلوقات
وسوانح عبرت آمیز وحیرت انگیز آن طبقات بهیه ومعاشر علیه میباشد پس در
شرافت وعمدگی این فن شریف هیچ جای شک نماند والحق که باعتبار شرافت
ولطافت موضوع از جملهٔ فنون شریفه وعلوم لطیفه اش توان خواند علاوه برین
کتب سماوی نیز بیشتر مملو از معاملات وآثار انبیای کرام واحوال واخبار
سلاطین عظام بوده است درین صورت بر شرافت وعمدگی این علم لطیف و
فن شریف هیچ دلیلی زیاده تر ازین نتواند بود که یکی از علوم مصرحهٔ کلام حضرت
ملک علام نوعی از شرف مناسبت حاصل دارد بلکه در بعضی مضامین صداقت قرین
بحکم تفسیری از تفاسیر سراپا تنویر آن کلام اعجاز نظام واقع میگردد ونیز از بسکه
درین فن شرح کیوف هرگونه خیر وشر ونفع وضرر وبیان هر نوع فضائل ورذایل
ودیگر اقسام حالات عجیبه وسوانح غریبه از بزرگان وبزرگ زادگان پیشین زبان

میباشد پیشینیان از آن کردارها برمی چینند و اعتبارها می گزینند و چون
درک تجارب سلف باعث دیده افروزی خلف است و از واقفیت بر حالا
ت سنین و شهور اطلاع بر مصالح عواقب امور دست میدهد معهذا شناخت
راستی و درستی رای صواب نما و امتیاز در منافع و مضار دین و دنیا و دیگر
انواع فواید حال و مال است که حصول آن بی دانستن حالات گذشتگان
متعسر و دشوار و خارج از حیز عقل و اعتبار میباشد پس مطالعهٔ فن سیر و تاریخ
هم در معاش دستگیر هنروران باعقل و تدبیر است و هم در معاد رهنما و بصیرت افزای
پاک گهران روشن ضمیر و ازینجاست که علمای دانش فرجام و عقلای هر عهد
و ایام همت والانهمت بر جمع وقایع نیرنگیهای روزگار و رسم حالات عجائب
و غرائب گردون دوّار برگماشته طرفه یادگارها از خود برای نوشتن دانش آموزی
پس آیندگان بگذاشته اند و منافع این علم بحدیست که فضلای خرد آهنگ
فرنگ از جملهٔ علوم ضروریه اش برشمرده اند و هزاران کتب و دفاتر بمدح و
توصیفش سیاه کرده چون طبع اقدس بندگان سکندر شان بسیر و ملاحظهٔ
کتب این فن مائل گشت بسا کتب ضخیمه آن را در اندک مایهٔ فرصت بنظر کمالات اثر

بگذرانید و به تمیز حالات صحیح از غیر صحیح مراتب تحقیق و تدقیق را باقصی غایت

رسانید حل هزاران عقدهٔ باریک ازان دفاتر پاستان بامعان نظر بلند

فرمود و از عجائب سوانح و غرائب روزگار بفحوای عزای فَاعْتَبِرُوا

یَا اُولِی الْاَبْصَارِ چه تنقیحات و موشگافیها که نمود فن دوم

تعمیر ابنیهٔ عالیه و اقسام ایوانات و قصور عظمت و لطافت معمورات سبحان الله

چه فنی و چگونه فنی که ابتدای بنای ایجادش بی توسط وسائط و اسباب

خود از حضرت بانی قصر وجود خداوند ذو الفضل و الجود گردید که او سبحانه

ایوان نه طبق سماوات را به ید قدرت کاملهٔ خویش برافراخت و اول بنا یکه

در زمین لمجل کعبهٔ مکرم فرود آمد اوست که بدستیاری فضل و کرم خود نصبش

ساخت تزئین انواع قصور و ایوانات در خلد برین بر کمال صناعی این

فنش دلیلی است بیّن و تعمیر کاخ حبد السانی با قسام صنائع و استادکاریها

بر یدِ بیضا نمای قدرتش حجتی است روشن و از فرط شرافت این فن است که

بعضی از انبیای کرام مثل حضرت ابراهیم و حضرت سلیمان علیهما السلام باشتغال

آن پرداخته کعبه و بیت المقدس را بصرف همت علیای خود تعمیر فرمودند

وسنتی از خود برای متقفیان[۱] آثار وصاحبان عقل واعتبار بگذاشتند پس

حضرات پادشاهان باعز وشان اشتغال این فن شریف را بکمال رسانیدند

وبجدی شاغل مشاغلش گردیدند که حالا استعمال این عمل سترگ محض از سنن سنیه

بادشاهان باعز وشان شمرده وخیال کرده میشود اصل غرض بادشاهان

باعز وشان از توجه واشتغال بدین فن فیض موطن اول تعمیر بعضی ابنیهٔ خیر

مانند مساجد ومعابد وجسور[۲] وآبار[۳] وانهار ومدارس وکاروان سراهاے

فیوض وبرکات آثار میباشد دوم گذاشتن پسندیده یادگاری از خود درین

جهان بی بنیان سوم ایصال منافع کثیر در هنگام تعمیر چه هزاران هزار مردم

از اهل حرف ودیگر محتاجان واجیران بوقت تعمیر ابنیهٔ علیه بهره ازان برمیدارند

وانواع فوائد واقسام عوائد ازان بدست می آرند بالجمله این کار بادشاهان

والا اتبار متبنی بر لبّا منافع ومصالح هم در حال وهم در مآل می باشد چون

حضرات بادشاهان باعز وشان را شوق اشتغال این فن زیاده تر شد بلکه

اشتغال واستعمالش از جملهٔ لوازم کارگاه سلطنت قرار یافت حکمای عصر

دقایق ونکاتش را لشمول اقسام فنون ریاضیه باهمه ادله وبراهین صحیحهٔ صریحه

[۱] از اقتفا پیروی کننده ۱۲

[۲] جسور جمع جسر بمعنی پل ۱۲

[۳] آبار جمع بیر بمعنی چاه ۱۲

واضح و مبین ساخته مانند مسائل و مباحث دیگر سائر فنون شریفه و علوم لطیفه
به تدوین و تصنیفش پرداخته اند تا آنکه اکنون این فن شریف از کتاب
علم ریاضی شطریست و از صفحه عمل اراضی بهین سطری حضرت سلطان همه دان
بعقل و خبرت عُلیای خود آنچنان ملکه شاقی درین فن شریف حاصل کرد
و آن گونه ایجادات عجیبه و اختراعات نادرهٔ غریبه بتعمیر انواع ابنیهٔ علیه بر آورد
که مهندسان روزگار و معماران تجربه کار هر ملک و دیار بتماشای مخترعات
جدید حضرت سلطانی غریق لجهٔ حیرت و سرگردانی درماندند و از اقطاع تو اختراعش
ابجد تعلیم تازه این فن بمدرسهٔ عقل و اعتبار خود بر خواندند فن سوم
از فنون پسندیده و برگزیدهٔ حضرت سلطان زمان دارای سکندر شان
فن شاعری است که بفحوای غرای اِنَّ مِنَ الشعرِ لحکمةً پرده کشای اسرار
حکمت است و از این است که بعض شعرای اوستاد فن را در زمان قدیم
ملقب بلقب حکیم میکردند فن چهارم از فنون مسطورهٔ منظوره
فن موسیقی است که اصعب ترین علوم و فنون از روی کمال و غایت
دقت و اشکال است و در قوت تاثیر بر جملهٔ مؤثرات قویهٔ این جهان

سبقتی نمایان برده است هماناخرنقش برآب کشیدن وگره درهوابستن
هیچ تنظیری برای تصویر عمل بنظیرش نشان نتوان داد اکنون سر اینکه
حضرت بادشاه عالم پناه از جمله مشاغل وکارهای دافع رنج وتوحش این
هردوفن راچرا باستثنا برگزیده ومخصوص باشتغال واستعمال فرمود بانبذی از
کیفیت اجمالی این هردوفنون لطیفه ومشاغل شریفه بزبان قلم حقایق رقم سپرده
وتفویض کرده می آید مخفی مباد که ازکتب حکمت واخلاق چنان بپایه ثبوت
درپیوسته است که اصل سبب تعلق نفس به بدن نسبت شریفه اعتدالی است
که میان اجزای عناصر حاصل شده ولهذا زوال آن نسبت سبب قطع تعلق
میگردد پس بحقیقت نفس ناطقه عاشق همان نسبت است وازین است
که آن نسبت شریفه بهرجا که یافته شود موجب کشش وانجذاب نفس و
سبب اهتزاز وی میباشد چون حسن که عبارت ازمناسبتی است خاص
میان اعضا وبلاغت وفصاحت که عبارت ازمناسبتی است خاص میان
اجزای کلام ونیز میان کلام ومقتضای مقام همچنین تاثیر اشعار موزون
ونغمات لذیذه هم ازجهت تناسبی است خاص وازینجاست که دراخلاق جلالی

زیادت تصریح این مرام بدین شرح و کلام زیب ارتسام یافته **قوله** حقیقت آنکه یک معنی است که اگر در اجزای ممتزجهٔ عنصری ظاهر شود اعتدال مزاج باشد و اگر در نغمات پیدا شود ابعاد شریفهٔ لذیذه و اگر در حرکات ظاهر شود غنج و اگر در کلام واقع شود فصاحت و بلاغت و اگر در اعضا پیدا شود حسن و اگر در ملکات نفسانی ظاهر گردد عدالت و نفس در هر موطن عاشق و طالب همین معنی است بهر صورت که نماید و بهر لباس که بر آید انتهی و نیز صاحب اخلاق جلالی در جای دیگر میفرماید هر چند نسبت اعتدال مزاج شخصی الطف و اشرف باشد میلان نفس او بصورت حسنه و نغمات رخیمه و شمایل کریمه اقوی تواند بود چه هر آینه چون نهال کمال هر دو از یک هوا سر بر میزند و دوحهٔ اعتدال هر دو از یک منبع سیراب میشود دلیل باتحاد که حقیقت محبت همان است ظاهر خواهد شد انتهی و چون اینهمه فرا گرفتی پس بدانکه سبب شوق و توجه حضرت بادشاه عالم پناه باین هر دو فنون شریفه و اشتغال لطیفه کمال اعتدال فطرت علیای حضرت سلطانی است چنانچه اشارتی باین سابق ازین در بیان عاشق مزاجی حضرت بادشاه عالم پناه هم رفته این بود بیان اصل سبب میلان

و توجه خاطر عاطر بندگان حضرت سحبان سخن داود الحان بطرف این هر دو
فنون شریفه و علوم لطیفه اما بیان کیفیت اجمالی این هر دو فنون لطیفه و علوم
شریفه پس اکنون شروع نموده می آید دران کلام در بیان فن شعر
بر سخن سنجان دقیقه رس و روشن طبعان خورشید نفس مخفی و محتجب مباد
که معنی شعر در لغت دانستن و دریافتن است و در اصطلاح سخن موزون و مقفی
که قایل قصد موزونی آن کرده باشد و چون شعر از اقسام سخن است اول
سخن در وصف سخن میرود واضح باد که نغزترین آفریده های آفریدگار جهان
و گزیده ترین صفات و کردارهای بنی نوع انسان ببارگاه حضرت خداوند
ذو المنن همین سخن است که مفتاح گنجینهٔ عبادات آلهی و ناخن عقود سعادات
نامتناهیست بر کاشفان دقایق کاف و نون و پرده کشایان اسرار کن فیکون
نیکو روشن و مبرهن که اول سخن از صفات قدیمهٔ حضرت سخن آفرین است و نیز
نخستین حرفی که از قلم تقدیر خداوند قدیر بر صفحهٔ امکان نقش بسته سخن است
و نیز سخن از بدایع و دایع او تعالی است که در نهاد انسان خاکی بنیاد دبنهاده همانا
اگر جهان جانش خوانند سزاست و اگر جان جهانش گویند رواآری لمولفه

سخن پیرایهٔ جاه و جلال است	سخن سرمایهٔ فضل و کمال است
سخن فرمانروای ملکِ جان است	سخن مشکل‌کشای دو جهان است
سخن راحق دل افروزِ جهان کرد	سخن از معدنِ جان سر برآورد
سخن دارد کلیدِ فتح دلها	سخن جان هست مدد در آب و گلها
سخن باشد دلیلِ منزلِ دوست	سخن مغز آمد و باقی همه پوست

اگر سخن نبودی حمد و ثنای او سبحانه که وسیلهٔ نجات ابدی و حیات سرمدی است
از گوشت پارهٔ زبان ناتوان کی مقرون باداگشتی و اقرار لسانی که مدار ثبوت
ایمان برهان است چگونه برزبانها بگذشتی کتب آسمانی و صحف ربانی همه سخن است
که از سرچشمهٔ هدایت سیراب نمای تشنه لبان تیه غوایت گردیده سخن است
که از خلوتکدهٔ جان و کشور معنی بعالم جسم و جهان صورت جلوه گر آمد و از عالم
جسم و جهان صورت باز براه دریچه گوش مستمعان درون خلوتکدهٔ جان درآمد
بالجمله رکن رکین بارگاه هدایت و ارشاد و گزیده ترین مظاهر شان منه المبدء و
الیه المعاد سخن است و چون بنای تعلیم و تعلم بر تفوه و تکلم نهاده اند پس اگر سخن
نمی بود چگونه زبان فیض ترجمان شرع اطهر و ناموس اکبر تعلیم احکام حضرت

ملک علام به بندگان ظلوم وجهول میفرمود جمله محامد خداوند کبریا و نعوت و مدایح حضرات انبیا و تفاسیر و احادیث و مسائل فقه و کلام و اصول و دیگر سائر علوم معقول و منقول همین سخن است ولنعم ما قیل ع

سخن را آفرید اوّل خداوند
سخن آمد کلید قفل هر بند
سخن از آسمان آورد جبریل
سخن را بر همه اشیاست تفضیل

نقادانِ بازار خردمندی را گوهری آبدارتر از سخن در متاع خانهٔ امکان بدست نرسیده و صیرفیان نقود هنرپسندی را زری کامل العیارتر از سخن سودهٔ محک امتحان نگردیده مولوی نظامی راست در تعریف سخن نظم

جنبش اوّل که قلم برگرفت
حرف نخستین ز سخن درگرفت
پردهٔ اوّل چو برانداختند
جلوهٔ اول بسخن ساختند
تا سخن آوازهٔ دل درنداد
جان تن آزاد بگل درنداد
چون قلم آمد شدن آغاز کرد
چشم جهان را بسخن باز کرد
نیست درین کهنهٔ نوخیزتر
موی شگافی ز سخن تیزتر
بی سخن آوازهٔ عالم نبود
اینهمه گفتند و سخن کم نبود

اول اندیشه پسین شمار / این سخن است این سخن اینجا بدار
تاجوران تاجورش خوانده اند / وان دگران آن دگرش خوانده اند
گه بنوآیین علمش بر کشند / گه بنگارین قلمش بر کشند
او ز علم فتح نماینده تر / وز قلم اقلیم گشاینده تر
ملک طبیعت بسخن خورده اند / مهر شریعت بسخن کرده اند
سیم سخن زن که درم خاک اوست / زر چه سگ است آهوی فتراک اوست
صدر نشین تر ز سخن نیست کس / دولت این ملک هم او راست بس
هرچه نه دل بیخبر است از سخن / شرح سخن بیشتر است از سخن
تا سخن است از سخن آوازه باد / نام نظامی بسخن تازه باد

حضرت اوستادی شاه سید الفت حسین صاحب موسوی قادری المتخلص به فریاد سلمه الله الی یوم التناد در نسخهٔ منظومهٔ کثیر الفواید عدید العواید مقبول سخنوران آفاق مسمی به بستان اخلاق که بفنون ثلاثه حکمت عملی نوک زیر خامهٔ بلاغت شمامه فرموده و دیباچهٔ آنرا بنام نامی بندگان سکندر شان قدر افزای سخنوران جهان موشح نموده در وصف سخن چنین میفرماید نظم

سخن چیست از کان دل جوهری — ز گنجینهٔ صنعتش گوهری

سخن بی سخن جوهری هست فرد — که یار دز ماهیتش شرح کرد

سخن ساغر آب حیوان دهد — که در قالب آب و گل جان دهد

سخن مایهٔ کامرانی دهد — سخن لذت زندگانی دهد

در آئینهٔ دل صفائی دهد — بچشم خرد روشنائی دهد

گهی نور و گه نار باشد سخن — گهی گنج و گه مار باشد سخن

بموسیٰ بن عمران که رب کریم — بخشید والاخطاب کلیم

نگشتی اگر از سخن فیضیاب — کجا یافتی این معالی خطاب

مسیحا که جان در تن انداختی — باحیای اموات پرداختی

نراندی اگر حرف قُم بر زبان — نگشتی باعجاز قُم تر زبان

حبیب خدا خاتم مرسلان — ازل تا ابد اکمل کاملان

سخن مظهر وصف ذاتش بود — که سر دفتر معجزاتش بود

پوشیده مباد که هرگاه مدائح نفس حسن و جمال و خوبی و کمال عروس سخن بدین حد و مرتبه است چه توان گفت در حق سخنی که با اینهمه اوصاف و کمالات

ذاتی بزیور مرصع بی بهای وزن و قوافی هم محلی و محلی باشد پایهٔ خوبی و مایهٔ
صفت محبوبیش از کجا تا بکجا رسیده توان گفت و بکدام حرف و زبان دُرهای
بیش بهای اوصاف و محامدش را توان سفت الحق چنین شاهد زیبا جمال
باینگونه تزئین و آرایش حیرت افزای دیدهٔ حور و قصور مصداق نور علیٰ نور
می گردد پس سخن موزون بهمین اقسام سخن و گزیده ترین انواع این فن باشد
لهذا بهمین سبب سخنوران بلند مقام ممدوح و متصف بمؤدای اَلشُّعَرَاءُ اُمَرَاءُ
الکَلَامِ گشته اند حضرت بادشاه جمجاه هر گاه توجهی به تسخیر مملکت سخن کرد
در اندک مایهٔ فرصت نامی بملک الکلامی بر آورد و از بسکه طبع روشنش از
کمال عروج و اعتلا سر بآسمان برین سوده و نظم و نثر گزینش از غایت رفعت
و ضیا دعوی همسری با بنات النعش و پروین مینمود نام نامیش در عالم
سخنوری بلقب والای اختر مشتهر گشته و ما هیچهٔ علم استادیش در سر بلندی
از اوج مهر گردون هم بگذشته استادان این فن زانوی سبق خوانی بحضور
کمالات معمورش ته کردند و درستی نسبت تلمذ خود را بحضرت والایش سراسر
موجب اعتبار و افتخار خود شمردند کلام در بیان فن موسیقی

و آن مشتملست بر چهار لمعه لمعهٔ اوّل در بیان تعریف و غایت علم موسیقی و بیان کیفیت وضع آن بدانکه موسیقی علمیست از جملهٔ علوم ریاضیه بحث کرده میشود در آن از احوال نغمات بحیثیت ائتلاف و اختلاف و هم از احوال ازمنه که مابین نقرات در می آید بحیثیت وزن و عدم وزن تا حاصل شود ازان شناخت کیفیت تالیف لحن و مراد از لحن در اصطلاح این طایفه مجموعه از نغمات است که مختلف باشد در حدت و ثقل و مرتب باشد به ترتیب ملایم و نیز گفته اند که مقترن باشد باین لحن کلمات و الفاظیکه دلالت کند بر مضمون محرک نفس بتحریک لذت رسان پس برین تقدیر انچه خطیبان و قاریان بان خوشخوانی میکنند نیز داخل لحن تواند بود اما بتقدیر مقید نمودن الفاظ و کلمات بموزونیت و منظومیت چنانکه قول بعضی است خوشخوانی قرا و خطبا خارج از حد لحن خواهد گردید اینست خلاصه انچه صاحب کشف الظنون عن اسامی الکتب والفنون نوشته و بدانکه درین علم دو بحث است بحث اول از احوال نغمه‌ها بحث دوم از احوال ازمنه اول را علم التالیف و ثانی را علم الایقاع گویند و الغایة و غرض ازین علم حصول معرفت کیفیت تالیف الحان است اما معنی لفظ

موسیقی پس بدانکه لفظ موسیقی از جملهٔ لغات سریانی است که گاهی بحذف چهارم
که یای تحتانی باشد نیز استعمال کنند و موسقی گویند مو بمعنی هوا و سیقی بمعنی گره
مراد از مجموع این دو لفظ آنست که صاحب این فن گره بر هوا میزند اما کیفیت
وضع این فن پس بدانکه واضع این فن بموجب اتفاق جمهور حکیم فیثاغورس است
که یکی از تلامذهٔ حضرت سلیمان علیه السلام بود گویند که وی سه شب متواتر شخصی
را بخواب دید که بوی میگفت برو بکنار فلان رودبار و علمی نادر از انجا حاصل
کن پس صباح هر شبی در انجا میرفت ولیکن نشان احدی نیافت که کدام
علم نادر او وی بیاموزد پس دانست که آن علم بدین نوع عمل حاصل شدنی نیست
لهذا فکری بنمود و دید که جماعتی از آهنگران در انجا پتکها بضربات موزون و
متناسب بر سندانها میزنند پس غور و تعقل کرد در صداهای آن مطارق و
بازگردید بمکان خود و قاصد درک و تحقیق انواع مناسبات میان آوازها گردید
و هر گاه حاصل شد او را ادراک این فن بفیض الهام و غور و تفکر تمام ایجاد یک آله
نمود و بران تارهای ابریشم بربست و موزون ابیاتی چند در توحید او سبحانه
و ترغیب خلق بطرف امور آخرت تالیف نمود اثری میکرد آواز آن آله بدلهای

مردم که اعراض میگزیدند از تعلقات دنیّهٔ دنیویه و نهایت معزز و مفتخر بود آله
مذکور تزد حکمای آن عصر و بعد اندک زمانی فیثاغورس حکیم دانا و محقق کامل الفن
گردید بالغ بود در ریاضات بصفای جوهر خود و واصل بود بمنزل ارواح و وسعت
آسمانها و میگفت که من نغمه های خوش و الحانهای مرغوب از حرکات فلکیه
همی شنوم و در خاطرم آن نغمات و الحانات جا گرفته است سپس وضع کرد قواعد
این فن را و زان بعد مستزاد کرد دیگر مخترعات خود را بران تا آنکه منتهی گردید
این فن بارسطاطالیس پس فکری نمود وی در یناب و ایجاد نمود بعقل و درایت
خود ارغنون را و آن ساز یونانیانست که میسازند به مشک چرمی از جلد جاموش
هر سه مشک آن باهمدیگر چسپان میباشد و بر سر مشک اوسط مشک دیگر
کلان تر را تعبیه میسازند و انبوب ها را با اینهمه مشکها ترکیب و ترتیب میدهند
و آنجمله انبوب ها سوراخدار میباشد و سوراخهایش را بمناسبت میسازند تا
صداهای طیبه بحسب استعمال مستعمل ازان سوراخها برآید همچنین است در
کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون و بعضی رسائل دیگر و قول بعضی حکما
درینجا آنست که چون بعد فیثاغورس حکمای دیگر بتعمق نظر دریافتند که از

ط انبوب بالضم و حرف سوم بای موحده مضموم بمعنی نی که از میان خالی باشد ۱۲

آفتاب عالمتاب در هنگام تحویل از برجی ببرجی آوازهای خاصه مخالف یکدگر برمی آید لاجرم مطابق بروج اثناعشر مقامات اثناعشر اخذ نمودند و اسامی مقامات مذکور اینست

راست عشاق بوسلیک باز		بانوا اصفهان بزرگ نواز
زیرافگن عراق وز نگوله		پس حسینی و راهوی و حجاز

فاما شعبه های آن نظر بر ساعات لیل و نهار به بست و چهار رسیده و نغمات را بر طبق روزهای سال سی صد و شصت مقرر کردند و نیز بعضی بر آنند که فیثاغورس اصول این علم را از اصوات فلکیه اخذ و استنباط نموده است و گفته است که هیچ نغمه خوشتر از آواز فلک نیست و در کتاب لمعات الاشراق مذکور است که نسبت شریفه که میان حرکات فلکیه بسبب سرعت و بطوء مقادیر ازمنه واقع است هر آینه نسبتی بغایت شریف خواهد بود چه مدار کون و فساد عالم امکان بران مبتنی است پس عجب نیست که اگر آن نسبت را یا قریب بآن را باصوات نقل کنند و نغمات در آرند در غائت ملایمت باشد و در علم موسیقی مقرر شده که هیچ نسبت شریف تر از نسبت مساوات نیست و هر نسبت که بوجهی از وجوه اختلال راجع به نسبت مساوات نشود از حد ملایمت خارج باشد

وورجوزهٔ تنافر داخل ونیز بباید دانست که نزد بعضی ماخذ فن موسیقی مرغیست که ققنس وموسیقار نام دارد گویند که در منقار او سوراخها بسیار میباشد واز آن سوراخها صداهای نوع بنوع برمی آید حکما علم موسیقی را از همان آوازهای گوناگون درک واقتباس نموده اند شیخ فریدالدین عطار در کتاب منطق الطیر

قصهٔ این مرغ چنین می فرماید نظم

هست ققنس طرفه مرغی دلستان — موضعِ این مرغ در هندوستان

سخت منقاری عجب دارد دراز — همچو نی دروی بسی سوراخ باز

قرب صد سوراخ در منقار اوست — نیست جفتش طاق بودن کار اوست

هست در هر ثقبه آوازِ دگر — زیر هر آواز او رازِ دگر

چون بهر ثقبه بنالد زارزار — مرغ و ماهی گردد از وی بیقرار

جملهٔ درندگان خاموش شوند — در خوشیِ بانگ او بیهش شوند

فیلسوفی بود دمسازش گرفت — علم موسیقی ز آوازش گرفت

سالِ عمرِ او بود قربِ هزار — وقت مرگِ خود بنالد آشکار

چون ببرد وقت مرگش دل ز خویش — هیزم آرد گرد خود صد خرمنه بیش

در میانِ هیزم آید بیقرار
در دهد صد نوحهٔ خود زار زار

پس بدان هر ثقبهٔ از جان پاک
نوحهٔ دیگر بر آرد دردناک

چون بدان هر ثقبه همچون نوحه‌گر
نوحهٔ دیگر کند نوعِ دگر

در میانِ نوحه از اندوه مرگ
هر زمان بر خود بلرزد همچو برگ

از نفیرِ او همه پرندگان
وز خروشِ او همه درندگان

سوی او آیند چون نظارگی
دل ببرند از جهان یکبارگی

از غمش آن روز در خونِ جگر
پیش او بسیار میرد جانور

جمله از زاری او حیران شوند
بعضی از بی قوتی بیجان شوند

بس عجب روزی بود آن روز او
خون چکد از نالهٔ جانسوز او

باز چون عمرش رسد بر یک نفس
بال و پر بر هم زند از پیش و پس

آتشی بیرون جهد از بال او
بعد از آن آتش بگردد حالِ او

زود در هیزم فتد آتش همی
پس بسوزد هیزمش خوش خوش همی

مرغ و هیزم هر دو چون اخگر شوند
بعد اخگر نیز خاکستر شوند

چون نماند ذرهٔ اخگر پدید
ققنسی آید ز خاکستر پدید

آتش آن هیزم چو خاکستر کند	از میان ققنس بچه سر برند
هیچکس را در جهان این اوفتاد	گو پس از مردن نزاید یا بزاد

و شیر خان ابن محمد امجد خان لودی در مرآت الخیال می آرد که اکثری برانند که در ابتدای آفرینش روح لطیف تن بصحبت جسم کثیف نمیداد و در حل اقامت در دار ظلمانی نمیکشاد تا آنکه آهنگ دلکشائی ان پرواز پرده غیب بسمع وی رسید و روح آن صدای دلکشائی ان پرده را که بی کیف بود بجنسیت فرا گرفته صحبت تن قبول کرد اینست اقوالیکه در کیفیت استخراج فن موسیقی منقول گردیده فاما راجح و صحیح الست اوست فلهذا باتفاق اکثر محققان بر همان مقرر گردیده است والله اعلم بحقایق الامور

لمعهٔ دوم در بیان قدامت و فخامت این علم لطیف و فن شریف و بیان ظهور تاثیرات عجیبه و منافع غریبه اش بدانکه قدامت این علم از روی اقوالیکه در بیان کیفیت ایجاد و استخراجش مذکور و مسطور گردیده نیکو روشن و مبرهن یعنی پیدا است که ابتدای اخذ و ایجادش از عهد فیثاغورس حکیم تلمیذ حضرت سلیمان علیه السلام است یا ابتدای آفرینش آدم ابوالبشر صلوات الله علی نبینا و علیه و علامهٔ فخر الدین رازی نوشته که نغمات

اہل فرس از حکیم فیثاغورس تلمیذ سلیمان علیہ السلام است فاما نغمات
اہل ہند پس ہنود را اختلاف است در حدوث و قدم آن گروہی اصل آن را
برانا ہد متفرع نمودہ ازلی وابدیش قرار دادہ اند و این قول ایشان قریب است
باشارۂ شیخ نظام الدین رحمۃ اللہ علیہ کہ فرمود کلام الست را در روز میثاق باہنگ پوربی
شنیدہ ام و طائفہ ازیشان قائل بحدوث آن گشتہ از قسم آمد کہ بتوسط
ممکنات صورت پذیرفتہ است می انکارند و درین طائفہ نیز اختلاف است
گروہی بہ کشن خواہرزادہ راجہ کنیش کہ فرمانروای متھرا بود نسبت کنند و این
قول صریح البطلان مینماید زیرا کہ کشن را آنچہ مشہور است بیش از چند راگ معدود
کہ زنان شیر فروش را بدان می فریفت بخاطر نبود و آن راگہا را در ہند شہرتی
تمام است اما آنچہ بیشتر از نایکان دکن بران اتفاق دارند آنست کہ مہادیو
سر حلقہ دیوان آفاق بودہ جمیع دیوان اطاعت بلکہ طاعت وی را بر خود واجب
می شمردند از آنجملہ شش دیوان و سی پریان کہ با ہر دیو پنج تن از پریان
مقرر بود در رتبۂ تقرب و اختصاص داشتند و ہر یکی در وقتی خاص از اوقات
شبانروزی باہنگی معین پرستش وی می نمودند پس نام راگ و راگنی بر اسامی

همان جماعت مقرر گردید و اوقات سرائیدن نیز بهمان دستور قرار یافت
و باقی آنچه بتراکیب ثنائی و ثلاثی و رباعی و خماسی وغیر ذلک از اختلاط و
آمیزش این سی و شش راگ و راگنی ها بوجود آمد آنرا بهارجا نام کردند و
تعداد آن از حد حساب افزون است اما در استقلال راگ از دیوان تا آدمیان
دو روایت است طایفه میگویند که در ایام پیشین دیوان را با آدمیان باهم
مواجه و اختلاط بود و نایکان دکن این علم را در همان ایام از دیوان فرا
گرفته اند و این قول مطابق است بروایت مورخان آنچه گفته اند که کیومرث
را که اول بادشاهان روی زمین است در انتقام پسر خود با دیوان محاربات
صعب رو نمود و بسیاری از آنها بقتل رسیدند و از آن هنگام دیوان
ستوهم گردیده بجبال دور دست افتادند و از نظر انسان مستور گشتند و زعم
گروهی آنکه دیوان همیشه از آدمیان مستور بوده اند و احیانا بر احاد الناس
ظاهر میشدند ولیکن نایکان ملک دکن که نسبت بملکهای دیگر دیولاخ است
آنها را بزور سحر و جادو حاضر نموده به تعلم موسیقی از ایشان می پرداختند
و مدت های مدید تالیفات را بهمان زبان دیوان که مسمی به شهنس کرت است

در مدح مهادیو و گنیش پسرش ساخته به نیت پرستش چه در معبدها و چه در
مجالس اهل دول می سرائیدند و آنرا گیت و سنگیت می نامیدند کذافی
مرآت الخیال تا اینجا بیان قدامت این فن شریف بود اما شرح عظمت
و فخامتش پس بدانکه حکمای قدیم علم موسیقی را بر دیگر علوم ترجیحی داده اند
و نتایج عجیبه و فوائد غریبه این فن را دفتر دفتر بیان می نمایند حکیم افلاطون
در توصیف این فن شریف بحدی مبالغه نموده است که فتور انداختن را
در علم موسیقی باعث وقوع فتور و خلل در ربانی سلطنت همی انگارد و نیز قول
حکما است که از مجرد صوت انسان کیفیت عفت و بدکاری و نیکو طینتی
و نکوهیده شعاری وی معلوم و مفهوم میگردد و هرچند که ارسطاطالیس در
اکثر اقوال با افلاطون مخالفت نموده اما درین قول خاص با وی متفق و
همزبان بود بوآی نیوس میگوید که برای تعلیم فن ادب اول تعلیم موسیقی
(نام حکیم یونانی ۱۲)
ضرور و از اهم امور است و هر ملکی که ساکنانش توجه باین فن شریف نمی نمایند
نسبت بدیگر اقوام شاغل مشاغل این فن شریف ظالم و بدکار می باشند
گاه اعمال این علم را موجب صحت و دفع امراض انسانی شمرده اند و گاه

سبب هیجان وغلبهٔ قهر وجرات دانسته واز تاریخ بنی اسرائیل چنان ثابت و
متحقق میگردد که احکام خداوندی مر ایشان را بذریعهٔ نغمه های موزون داده میشد
حکیم فیثاغورس این فن شریف را رکن رکین دیگر جملهٔ فنون قرار داده است اینهمه
بیان عظمت وفخامت این فن شریف بود اما بیان ظهور تاثیرات عجیبه و
منافع غریبه ازوی پس دانستنی است که ثبوت تاثیرات عجیبهٔ این فن از جملهٔ بدیهیات است
بتینه وبرهان رانخواهد واز شرح کیوف وواردات بدیعه اش کتب و اسفار قدیمه
وجدیده مملو است نمونه ازان درین وجیزهٔ مختصر هم ذکر کرده می آید بدانکه تاثیر
عملش نه فقط مختص بنوع گرامی انسان است بلکه در جنات حتی که حیوانات نیز ظهور
تاثیراتش به ثبوت رسیده واز اکثر روایات بلکه تجارب ومشاهدات معلوم و
مشهود گردیده ودر حدیثی از حضرت سرور عالم صلی الله علیه وآله وسلم در
مدح حضرت داؤد علیه السلام مرویست که وی علیه السلام حسن الصوت
بود درباب توجه بنفس خود در تلاوت زبور تا آنکه جمع می شدند اناسی و
جنات ووحوش وطیور برای شنیدن آواز وی وبود که برداشته میشد
از مجلس وی چارصد جنازه قدری کم وبیش ازان در اوقات مولوی روم

در شرح همین معنی بمثنوی می فرماید نظم

شاه وسلطان ورسولِ حق کنون | هست داؤدِ نبیّ ذوفنون

باچنان عزّی ونازی کاندروست | که گزیدستش عنایتهای دوست

معجزاتش بی شمار وبی عدد | موج بخشایش مدد اندر مدد

هیچکس راخود زآدم تاکنون | کی بدست آوازِ همچون ارغنون

که بهر وعظی بمیراند دویست | آدمی راصوت خوبش کرده نیست

شیر وآهو جمع گردد آن زمان | سوی تذکیرش معطّل این ازان

کوه وصحراهم رسائل بادمش | هردوآمد وقت دعوت محرمش

این وصدچندین مراورامعجزات | نوررویش درجهات وبیجهات

ونیز درکتاب قصهٔ خلاصة الانبیا بیان خوش آوازی حضرت داؤد علیه السلام
چنین مذکوراست که خداوند تعالی ایشان راآنچنان خوش آواز وخوش الحان
ساخته بودکه هرگاه توراة می خواندند جمله وحوش وطیور وچرند وپرند نزد ایشان
جمع میشدند وبرگهای درختان زرد میگردید وسنگها همچو موم میشد وکوه ها در
لغزش می آمد وآب جاری ازروانی خود سکون میکرد میگویند که هفتاد ودو

قسم لحن توراة را مینخواندند انتهی امام غزالی در کتاب احیاء علوم الدین میفرماید
که تاثیر سماع در قلب مستمع محسوس میگردد و آنکس که او را سماع در حرکت نیارد
ناقص است مائل از اعتدال دور از روحانیت و غلیظ الطبع و کثیف الطبع است
بدتر از شتران و طائران بلکه بدتر است از جمله بهایم زیرا که تمامی آنها متاثر و
مستلذ از نغمات موزونه میگردند و موافق این قول امام غزالی است آنچه
شیخ سعدی در گلستان خود فرموده است

اشتر بشعر عرب در حالتست و طرب	گر ذوق نیست ترا کج طبع جانوری

و نیز امام غزالی فرموده است که در بعضی اوقات سماع سبب کشف هم میباشد
بسبب مؤثر شدن وی در نفس و نیز فرموده است که معرفت سبب
در متاثر شدن ارواح از اصوات حسن منجمله دقائق علوم مکاشفات است
و آنکه بلید طبع و قاسی القلب است محروم می باشد از لذت سماع و
تعجب میکند از التذاذ مستمع و وجد و اضطراب حال وی مثل تعجب بهیمه
از لذت لوز و تعجب عنین از لذت مباشرت و تعجب صبی از لذت حکومت
و ریاست و تعجب جاهل از لذت معرفت الٰهی و نیز وی می فرماید

بادام ۱۲

که حصول کیفیات در قلب سریست از اسرار الٰهی که مناسبتی نهاده
شده است مر نغمات را برای ارواح و مسخر شدن ارواح برای نغمات و
متأثر شدن از وی از راه شوق و فرح و حزن و انبساط و انقباض و نوم
وضحک و بکا و حرکات بیتابی از دست و پا و دیگر جوارح لهذا گفته اند
که هر که اورا در حرکت نیارد ربیع و شگوفه های وی و عود و اوتار
وی پس فاسد المزاج است که برای او دوائی نیست و در رساله ترجمة العوارف
که در زمرهٔ اهل تحقیق اعتبار بسیار دارد مذکور است که هرکسکه از آواز
خوش لذت نیابد نشان آنست که دلش مرده است یا سمع باطنش
باطل گشته و از حضرت جنید بغدادیؒ پرسیدند که سبب چیست
که شخصی آرمیده با وقار ناگاه آوازی می شنود اضطراب و قلق در نهاد
وی پیدا میگردد و حرکات غیر معتاد از وی صادر میشود فرمود که حق سبحانه و تعالی در عهد ازل و میثاق
اول بذرات ذریات بنی آدم خطاب الست بربکم فرمود عذوبت
آن کلام در مسامع ارواح ایشان بماند لاجرم هرگاه آواز خوش می شنوند
لذت آن خطاب مستطاب بیاد ایشان می آید پس بذوق لذت آنخطاب

در حرکت و اضطراب می افتند اینست اٰنموذجی از بیان تاثیر موسیقی بموجب اقوال محققان و صاحب نظران وانچه از تاثیر سماع در نفوس حیوانیه مذکور شد پس آن نیز از بدیهیات است زیراکه مست شدن مار از آواز نی و مست شدن اشتر از بانگ حدی برای العین مجرب و مرئی است و ثبوت حدت تاثیر موسیقی بحدیست که نقل است از بعضی عارفان که وقتی در مجلس سماع حاضر شد بعد ساعتی دیدندش که همه خاکستر شده بود

لمعهٔ سوم در ثبوت اشتغال اکثری از مقربان خدا و حکمای صاحب عقل و ذکا و ملوک و سلاطین با عزّ و علا درین علم لطیف و فن شریف مخفی مباد که از قصهٔ حضرت داؤد علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام چنانکه بالا گذشته نیکو واضح و لائح است که حضرت حق سبحانه تغنّی زبور شریف را برای وی علیه السلام از جملهٔ معجزات عظیمهٔ باهره و آیات بیّنهٔ ظاهره گردانیده بود و در حدیث است ما بعث الله نبیاً الا حسن الصوت نفرستاد خداوند هیچ نبی را مگر که بود حسن الصوت پس بدلیل این حدیث نیکو ثابت که اگرچه تغنّی زبور معجزهٔ از معجزات برای داؤد علیه السلام بوده

اما در اصل دولت حسن صوت از شرایف لوازم جمله انبیای کرام
علیهم الصلوٰة و السلام است همانا چون او سبحانه تعالی گروه انبیا را
بهترین جمله انواع خلق فرموده و باتمام نعمت خلقت متصف نموده همچنین
صفتی عظمی و دولتی کبری را چرا از جمله لوازم وجود باجود و داخل در شمار
صفات نامعدود شان بنگردانید پس از ماسوای انبیا هر که بدین دولت
عظمی و نعمت کبری مستفیض و کامیاب گردید گویا بحصول این سیرت گزیده
وصفت پسندیده زله ربای نعمتی از خوان الوان صفات شرافت سمات
حضرات انبیای کرام علیهم الصلوٰة والسلام است و ازینجاست که
وارد شده است در حدیث شریف در مدح ابی موسی اشعری رضی الله عنه
لقد اعطی مزمارا من مزامیر داؤد علیه السلام هر آئینه داده شده است
مزماری از مزامیر داؤد علیه السلام یعنی حصه از ان دولت بوی رضی الله
عنه رسیده است و نیز باید دانست که چون این سترگ دولت مهیج
نیران ذوق و شوق عشق و معرفت و دافع انواع حزن و وحشت و
مولد سکر و مدهوشی و مثبت بیتابی و گرمجوشی است لهذا از زمرهٔ اولیا

و مقربان با صدق و صفا بسیاری میل و اشتغال بطرف آن می فرمودند
و با وقات غلبهٔ قبض و عجز و اعیای طبع تقویت و تنشیط ازان حاصل
می نمودند چنانچه از جنید بغدادی و سری سقطی و ذوالنون رح و دیگر
بسیا اکابر باستماع سماع در بعضی اوقات و حالات منقول و مشهور است
و در سلاسل فقرای متاخرین چشتیه این میل و اشتغال را بحد کمال رسانیده اند
و کتب تصوف از کثرت اینهمه اخبار و آثار مالامالست و آز معشر حکما مثل
فیثاغورس و ارسطو و عبدالمومن و خواجه عبدالقادر بن غیبی الحافظ المراغی
و شیخ رئیس بوعلی سینا شوق این فن بسیار میداشتند و از کمال دقت و
اشکال این فن است انچه شیخ رئیس فرمود که در جمیع علوم خود را غالب
یافتم و درین علم مغلوب اما حکمای فرنگ با فرهنگ و دیگر جمله بلاد یورپ
پس مدح و توصیف این فن بحدی کرده اند که تعلمش را از بهین کمالات برای
نوع بشر می شمارند و از ینست که رواج تعلم و تعلیم این فن شریف در ممالک یورپ
نسبت بممالک دیگر اکثر و بیشتر است و شیوعش دران ممالک بطریق عام
و وجه تمام یافته می شود بلکه هرگونه ترقی این فن اندرین زمان ببلاد یورپ است

در دیگر بلاد مثل آن نشان نتوان داد چون ملک هند مخزن و معدن
این فن از زمان قدیم است پس هرگونه ترقیات این فن که درین ملک
یافته میشود از لوازم قدیمانهٔ این ملک است و زیاده تر وجه عروج و ترقی
این فن درین ملک آنست که عمل این فن در مذهب هنود از جملهٔ عبادات عظمی
و سعادات کبری بوده است غرضکه در نوع بشر ورای بعضی کور باطنان
فاسی القلوب دیگر هیچ صنفی از اصناف یا فردی از افراد نتواند بود که شیفته
و فریفتهٔ این علم لطیف و فن شریف نباشد و علاوه حضرت انسان
سائر حیوانات بلکه عفاریت و جنات حتی که ملائکهٔ عالی درجات هم راغب و
شاغل این علم لطیف و فن شریف گردیده اند رغبت و شوق حیوانات
بطرف سماع نغمات لطیفه از تکیف مار و جمل باستماع نغمهٔ نی و آواز حدی
و نیز از محظوظ شدن ضفادع باستماع صوت خوش معقول و مقبول ارباب
عقل و فطانت است آثار رغبت و اشتغال عفاریت و جنات درین فن
پس در لمعهٔ دوم بذکر قصهٔ نایکان دکن که اخذ این فن از دیوان نموده اند
و همچنین بذکر قصهٔ مهادیو نیکو واضح و لائح گشته باقی ماند ثبوت میلان

ضفادع جمع ضفدع علجوم یعنی غوک

فرشتگان درین فن شریف پس بیانش از بعضی روایات چنین میباشد که روزیکه روح پاک انسانی را حکم داخل شدن در محبس تن خاکی شد روح نورانی لطیف از جسم ظلمانی کثیف وحشتی تمام تر داشت و بسبب غلبهٔ وحشت و خوف اندرون این قید خانهٔ ظلمانی در آمدن قبول نمیکرد تا آنکه بحکم و ایمای حضرت خلاق دو جهان جاعل کون و مکان ملائکه بلحن داودی سرودی خواندند و روح را باستماع آن صوت جان فزا کیفیتی حاصل شد و دران حالت سرمستی بی اختیار درون پنجرهٔ تن خاکی در آمد و محبوس گردید چنانچه بعضی عارفان این مضمون را چنین نظم نموده اند ؎

آن روز که روح پاک آدم بدن		گفتند در آ نمی در آمد در تن
خواندند فرشتگان بلحن داود		در تن در تن در آی در تن در تن

نظامی گنجوی در مخزن اسرار خود همین معنی را بیان نموده است جائیکه فرموده است ؎

تا سخن آوازهٔ دل در نداد		جان تن آزاد بگل در نداد

اما میلان و توجه حضرات سلاطین با عز و تمکین از قدیم الایام بطرف

این علم لطیف و فن شریف پس امریست اظهر و اشهر اصلا احتیاج بشرح و
بیان ندارد و کتب سیر و تواریخ از بیان آن مالامال است و اگرچه از
طبقهٔ ملوک و سلاطین باستثنای تنفسی چند همگی و تمامی میل و اشتغال بلکه
شوقی کمال بطرف این فن شریف داشته اند اما شهرت بعضی خاص ازیشان
مثل راجهای دکن و راجه اوجین و سلطان حسین شرقی و ابراهیم عادل شاه
ممدوح ظهوری درین فن شریف ازان گردیده که ایشان درین فن شریف
کمالات پیدا کردند و حصهٔ عظیم از عمر عزیز خود در تحصیل و تکمیلش بصرف آوردند
راجه اوجین تالیف دهرپت بوضعی خاص نموده است و سلطان حسین شرقی
تخت نشین جونپور دهرپت را که مشتمل بر چهار مصراع بود تخفیف داده بر دو مصراع
مقرر نمود و در آهنگ نیز تصرفی کرده رنگین تر ساخت و بخیال و چٹکله مسمی فرمود
ولیکن گفتگوی مجاز را صریح تر گردانیده چنانکه تاویل کننده تا از ثقات
نباشد خلاصهٔ مضمونش را بجانب حقیقت نتواند برد درین زمان ما حضرت
خاقان داود الحان نظر بشرافت این فن سراپا لطافت در تحصیل و تکمیلش
آنقدر کوششها بکار برد و بموشگافی غوامض و دقایقش سجدی بذل توجه

خاطر عاطر فرمود و گوهر نکات دقیقش را ابتار های تحقیق بدان خوبی و آسانی
در کشید و کتب متعدده در اصول و فروع و تصحیح و انکشاف پرده هایش
تصنیف و تالیف فرمود که اوستادان این فن بمعائنه کمالاتش دم
از دعوی اوستادی فرو بستند و بمشاهده تصانیف بدیعه اش پس زانوی
تحیر و خموشی نشستند بالجمله ادای زمزمه ثنای بی منتهایش را درین فن از
صفیر خامه که سرمه مداد خورده است بهیچ آهنگ چشم ندارم و چون این
کتابم وجیزه مختصر است و شرح کمالاتش از گنجایش تحریر و تقریرم افزون تر
حیرانم که بحر مواج را چسان بکوزه در آرم القصه سلطان سکندر شان
خورشید صولت فلک آستان روزگی چند بر منوالیکه بخامه سپردم و
بوجهیکه بیان کردم در تدبیر آسایش و اصلاح مزاج فیض امتزاج مصروف
بود و بتفریح و آرامش طبع مقدس همایون صرف اوقات گرامی میفرمود
چون درین آوان جمله رتق و فتق مهمات سلطنت و اجرا و ارواج امور
کارهای ریاست تعلق بذات وزیر با توقیر داشت صاحب رزیدنت
بهادر را به بعضی وجوه و اسباب ناملائم خلشی با وزیر با توقیر رو داد و روش

اروا سبهاب گردانیدن و روان کردن ۱۲

حکومت وطرز کارگذاریهای خاصه اشس پسند طبع صاحب موصوف
نه افتاد تا آنکه شکوه وشکایتهای وزیر باتوقیر بحضور خسرو عادل زمان
داور یاورجهان آغاز نهاده خواهش تبدل وانقلاب خدمت سترگ
وزارت را بالفاظ ومضامینیکه همانا مؤدای الکنایة ابلغ من التصریح
بحکم بیان صریح تواند بود بانواع تحاریر وتقاریر اداکردی ووزیر باتوقیر بحکم خاطر
واقتداریکه درین سرکار دولت قرار حاصل داشته علی العکس توصیف حسن
انتظام خود را باتردید شکایات صاحب رزیڈنٹ بوساطت بیان سائر
مقربان ومنهیان شب وروز بمعرض عرض بندگان سکندر شان در می آوردی
وازینکه حضرت بادشاه معدلت پناه باحاطه وتدبیر وزیر باتوقیر حرف شکوه
وشکایتش از هیچ در دیگر هرگز نمی شنید عزل واخراج وزیر باتوقیر را بمجرد
عرض واظهار صاحب رزیڈنٹ بهادر خلاف آئین مروت وفتوت
دانسته تن بقبول این مسئول هرگز نمیداد وچون صاحبان رزیڈنٹ
بهادر شکایت ایمعنی بخدمت باعظمت نواب گورنر جنرل بهادر بتواتر
وتوالی یکی بعد دیگری می نگاشتند وکمال اصرار وغایت بحث

وتکرار درین خصوص داشتند سلسلهٔ مباحثه قیل وقال این اشال خیلی سر بطول
کشیده بود درہمین اثنا بسال یک ہزار وہشتصد وچہل وہشت عیسوی
مطابق سال یک ہزار ودوصد ہجری نواب معلی القاب حشمت و
عظمت مآب لارڈ ہارڈنگ بہادر گورنر جنرل ممالک وسعت آباد
ہندوستان فرحت نشان ہنگام سیر ممالک بشوق ملاقات حضرت
بادشاہ عالم پناہ قصد دار السلطنت لکھنؤ فرمود بادشاہ جمجاہ
ازین ارادهٔ نواب محتشم الیه خبر یافته برای آماده شدن سامان
وقع وتکریم مہمان والاشان نائب شہنشاہ ہندوستان برحسب
مراسم پیشین ایام بکمال توجه واہتمام امر کرد وبعد ورود موکب دولت
وحشمت نواب عالی منزلت بمقام کانپور خود بدولت واقبال با امرای
گرامی مراتب وکبرای عالی مناصب ودیگر ہر گونه سامان عزت واحترام
ومواد عظمت واحتشام از برای استقبال آن ضیف ہمایون فال نہضت
فرموده محل معمولی را بشرف نزول فیض شمول اعزاز بی انداز بخشید
سروبرگ جاه وحشم خسروانه از برای تعظیم ووقار مہمان ذی شوکت واقتدار

سازوسامان ۱۲

انچه بر وضع وداب سلطانی ومراسم ودستورات حضرت خاقانی بکمال
آرایش وتهذیب حسن ترتیب یافته تماشای کروفر وزیب وزیورش
دیدهٔ تماشائیان رایکسر محو عالم تحیر می ساخت ودل ژرف نگهان اهمه تن
بورطهٔ تفکر همی انداخت از صف آرائی های اقسام پیادگان روئین تن
وهنگامه نمائیهای اصناف شهسواران لشکر شکن وهجوم گروه گروه
سلحشوران نبرد کار وانبوه انبوه توپخانه های شرربار وو فورم ونیزه بازان
وحکم اندازان ودیگر انواع فرق سپاه عدو کاه طرفه آشوبی بجهان نمایان
گشته که رستم دلان را از هیبت وجلالش موبر تن راست میشد وشیر نخچیگاران
از بیم وهراس آن ناخن همیگذاشتند کثرت نشانهای خوش نگار بالباسهای
رنگارنگ زرین کار عساکر جرار دران میدان قیامت آشوب عجب باغ وبهاری
بچشم نظارگیان می نمود تو گوئی تماشای این باغ وبهار برای دفع خفقان
هیبت زدگان بهترین تدبیر علاج وخوشترین دوای مفرح مزاج بود از فرط
ازدحام افیال کوه تمثال که با هودج های زرین نگار مرصع کار جابجا
استاده بودند جمله فضای آن خجسته میدان کوهستان زر وگوهر

بنظر در می آمد و از هجوم اسپان راهوار صبا رفتار که با سازهای مرصع بصد
زیبائی و خوشنمائی بهر قدمی دل از دست تماشائیان می ربودند در هر جای
طرفه تماشای جلوه گر میشد و فور قطارهای ناقه سواران بالباسهای رنگین
و یراقهای ندرت قرین مجمع لشکر ظفر پیکر را رونقی دیگر بخشیده بود مرور
هزاران هزار سوار سپاهی خوشنما از گردون های دو اسپه و چهار اسپه
و جهیان و تامجان و پالکی و نالکی و تخت روان و هوادار و سکھپال
جاه و احتشام رکاب ظفر انتساب را بهر ساعت آرایشهای نو بنو می افزود
سنان داران و چوبداران با چوب و سنانهای نقره و طلا برای
گرمی هنگامه نمایش و آرایش پس و پیش قطار در قطار استادند
سازنوازان سحر طراز و سحر طرازان ساز نواز از کثرت نواختن سازهای خوش شنو
صلای تماشای آن خجسته سرزمین بساکنان افلاک برین میدادند
غرض با صد چند افزون تر ازین ساز و سامان و شوکت و شان که قلم
دو زبانم بهزار عجز و تقصیر یکی از ده و ده از صد و صد از هزار بشمار در آورده
تا نیمه جسر گنگ حسب معمول قدیم و دستور صمیم هر دو دولتین بهیتین مراسم

استقبال آن مهمان همایون فال بصد فرح وسرور بمنصهٔ ظهور رسید
چون آن بر نیمه دریا اجتماع این دو بحر موّاج عظمت واجلال بر افیال کوه تمثال
با هر گونه شوکت و فر دست داد و نظر محبت هر دو نیر فلک سعادت و
اقبال مندی و هر دو اختر برج دولت و بخت بلندی بروی یکدگر افتاد
میزبان با عزوشان دست مهمان عزیز خود را برسم مصافحه بر گرفت و بهمان
دست گرفتن همه تن بجاذبهٔ لطف ومحبتش در کشید و به پهلوی خود در
هودج مرصع زرین جا داد صدای شلکهای سلامی و تفنگ باران تعظیم
مدارج سروری وبلندنامی بسان رعد سعد ایام بهار فی الفور لطف رسان
سامع اهل روزگار گشت وسواری هر دو سیارگان سپهر دولت و
عظمت بهمان کروفر شاهانه و دنگ ودوال خسروانه بخیم دولت واقبال
ومقر جاه وجلال مراجعت فرمود تا میزبان با عزوشان مهمان اعز
خود را بمرکز عز واقبال فرود آورد و آن بارگاه فلک اشتباه را بدین ورود
مسعود مجمع البحرین ومطلع السعدین کرد اینجا باز شلک سلامی غلغلهٔ شادکامی
در چار سوی جهان انداخت وصیت موالفت هر دو سرکار دولت قرار

دنگ ودوال یعنی جاه وحشم [illegible]

وصاحب موصوف را اجازت سیر وسفر از رهگذر کمال اخلاق واشفاق عنایت
فرمود بلکه هرگونه اعانت وتائید این سیر وسفر از پیشگاه حضرت سلطانی برای
تهیأ هرگونه ساز وسامان راحت وآسانی از رهگذر عنایت موفور منصهٔ ظهور
آمد چون این قسم دورهٔ صاحب رزیڈنٹ درین مملکت امری بود عجیب
وجدید شکوک وخیالات فاسده وظنون وتوهمات کاسده از همان وقت
بدلهای عوام مردم راه یافتن گرفت بلکه وساوس واشتباهات بعضے
خواص هم باطراف خلاف میرفت وآز آنجا که کار سترگ سلطنت وجهانبانی
امریست که راضی بودن هر تنفسی از اوامر واحکام آن خارج از دائرهٔ عقل و
امکان میباشد کدام سلطنت است که بهر حکمش احد المتخاصمین نافر وناخوشنود
نشود وکدام آئین نظم وحکومت است که به شیوع ونفاذش دلهای غرض آشنایان
خویشتن دار از جا نرود وکسانیکه باغراض نفسانی یا ظهور بعضی بی اعتدالیها از
عمال وزیر با توقیر چیزی خلاف بدل میداشتند پیش آمدن چنین موقع را از
مغتنمات کبری انگاشته عرضه های نالش بخدمت صاحب رزیڈنٹ بهادر
گذرانیدن شروع نمودند وبا آنکه گرفتن چنین عرایض صاحب رزیڈنٹ را

خلاف رسم منضبط و آئین قدیم بود ولیکن ازبسکه خیال معزول کنانیدن
وزیر از مدتی بدل جاگیر می ماند و هنوز هیچ تدبیر و چاره درین باره کارگر نه افتاده
بود گرفتن آن عرایض صرف بغرض ثبوت نالیاقتی و بدانتظامی وزیر
بلاتامل و مبالات جائز داشت المختصر درین دوره صدها عرائض ازین قسم
بخدمت صاحب رزیڈنٹ بهادر بگذشت و صاحب موصوف رپورٹ
آن همه استغاثات وقتاً فوقتاً بتفصیل ابلاغ حضور عظمت معمور جناب نواب
گورنر جنرل بهادر میکرد و از هر تفصیل دلیل بدانتظامی ملک و نالیاقتی وزیر
حضرت بادشاه معدلت پناه بر می آورد تا آنکه از شکایات متواتره و متوالیه
که تسلسلش درآن دور هرگز امتناعی و انقطاعی نمیشد گوشهای ارباب صدر
ولایت آگنده بود و دیگر تاب شنیدن حرف و حکایات آن همه شکوه و شکایات
باقی نمانده و از غفلت وزیر باتوقیر هیچکدام وکیلی از طرف سرکار دولت قرار
اوده در صدر جلیل القدر حاضر نبود که بتردید و تکذیب آن همه شکایات و بیانات
یکطرفی اندران مابین از طرف این سرکار دولتمدار می پرداخت و اجوبه
آن جمله اعتراضهای جا و بیجا نوشته بذریعه صحائف و اخبار گوشگذار اهالی

عالی آن سلطنت باعز واقتدار بیساخت لاجرم اثر آن همه شکوه وشکایتهای
صاحبان رزیڈنٹ چون زنگ توبرتو بر مرایای قلوب ارباب حل وعقد
سلطنت علیهٔ برطانیه بنشست وصورت ارتباط واتحاد قدیم وعهود و
مواثیق صمیم هر دو سرکار دولت قرار را که همواره دران مرایای باتاب وصفا
بسان صورت آئینه تصویر جاگیر ورونق پذیر می ماند بجلباب احتجاب محجوب
ومستور ساخت تا آنکه از کمال دلتنگی که ازان اخبار پر انتشار به اهالی این سلطنت
عالی حاصل گردیده آرای اهالی اعالی چنان آماده شد که سررشتهٔ انتظام
مهام سلطنت اوده را بکف کفایت خود درگیرند چنانچه حکمی درین خصوص بنام
نواب گورنر جنرل بهادر نفاذ یافت وسیجر جنرل اوٹرم صاحب بهادر رزیڈنٹ
لکهنؤ از برای اجرای همین حکم حسب طلب نواب گورنر جنرل بهادر بکلکته فرارسید
وبسرکردگی افواجیکه برای ضرورت این مهم اهم فراهم آمده بود باز پس روانه
اوده گردید هواخواهان صمیم ومنتسبان قدیم دولت اوده خبر توحش اثر این
گردش وانقلاب پر اضطراب بذروهٔ عرض بندگان سکندر شان مرةً
بعد اولی وکرةً بعد اخری رسانیدند لیکن همه معروضات خیر طلبانه

نمکخواران راستی شعار از هفوات وزیر ناسنجیده کار که با وصف یگانگی ازنکو
اندیشیها بیگانه افتاده بود و از فرط غلبهٔ خودکامی سراب را آب و آب را
سراب می‌نمود لبهان آب زیرکاه باهمه برهنه گوئیها همچنان در پردهٔ اختفا
ماند و میجر جنرل اوٹرم با افواج انگریزی چون بلای ناگهانی و قضای آسمانی
در رسید خیر طلبان چینیکه خبر قریب رسیدن افواج بگوش حقایق نیوش
بندگان سکندر شان رسانیدند حضرت بادشاه استفسار حقیقت ماجرا از وزیر
فرمود وزیر همین پایهٔ عرض بندگان سکندر شان رسانید که جماعهٔ لشکریان
انگریزی بر حسب بعضی مصالح ملکیه بسوی ملک نیپال مسافر اند پس مرور جماعهٔ
مذکور ازین راه نه محل تردد و اشتباه است بلکه نظر بر روابط اتحاد با دولت علیه
انگلشیه فکر تهیا ضروریات اکل و شرب از برای آن برگزیده مهمانان فرمودن
می باید موافق این عرض حکم رسد رسانی بنا خوانده مهمانان فی الفور نفاذ
بخشید و تعمیلش بمجرد حکم بمنصهٔ ظهور رسید روزیکه میجر جنرل اوٹرم وارد لکهنو
شد وزیر بصد استعجال باستقبالش شتافت و بفور ملاقات حقیقت ارادهٔ اش
را دریافت بعد دو روز جنرل ممدوح حاضر بارگاه فلک اشتباه گشت و

پس از تقدیم لوازم ادب محبت نامه که بتحقیقت بر عکس بود بحضور بندگان سکندر شان بگذرانید حضرت بادشاه جمجاه را بر کمال دیانت و وفاشعاری ولیاقت وخوش کرداری وزیر باتوقیر خود آن وقت اطلاع شد اما واقفیت بر کردار ناسزاوارش درین وقت هیچ سودی نداشت که هنگام چاره وتدبیر از دست رفته بود وکف هائیکه از نقد فرصت خالی مانده خبر بمالیدن از سر حسرت وافسوس بهیچکار سزاواری منود هرگاه این خبر ملالت اثر اشتهار وانتشار یافت جمله افسران افواج ظفرامواج وسائر ارکین خیر طلب سلطنت ومنتسبان دولت وتعلقداران وراجگان بلند اراده ورعایا وعاملان عبودیت آماده درینوقت برای ادای حقوق نمکخواری وبجا آوری مراتب عبودیت وجان نثاری کمر همت بر میان جان چست بر بسته چشم براه ادنی جنبش ابروی حضرت بادشاه بودند ولیکن حضرت بادشاه عادل دانادل از غایت توکل بر افضال شت باری سر رشته تحمل وبردباری را از دست حق پرست هرگز نگذاشت ونخواست که هزاران هزار نفوس بیگناهان از آب شمشیر تیز وآتش تفنگ شرر ریز مفت بباد رود

واین ودیعه بدیعه خداوندی صرف بصرف استخلاص حقوق ذاتی خویش
در نوایر جدال و قتال سوخته با خاک سیاه برابر شود پس از انجا که بحکم
تقرب بارگاه خداوندی قدر این ابتلا را نیک ترمی شناخت سر تسلیم و رضا
پیش امر خداوندجل وعلی فی الفور خم کرد و فرمان قضا جریان برای مجتنب بادن
از جدال و قتال و برافگندن مدافع از فراز گردون های کوه شکوه
و کشادن شمشیر و تفنگ و دیگر اسلحۂ جنگ بر جمله سلحشوران لشکر ظفر پیکر
و سائر راجگان و مالگزاران و عاملان و تعلقداران نافذ فرمود و همه را از
مقابله با دولت علیه انگلشیه باز داشت و سرچشمۂ محبت و وفاق
را هرگز آلودۀ گل ولای مباینت و نفاق نه انگاشت تا آنکه کارفرمایان
سرکار دولتمدار انگریزی دران مملکت وسیع وقلمرو منیع بی خوف و مبالات
و بلا وسوسۂ فراحمت احدی با همه راحت و آسانی مصروف حکمرانی گشتند و
از ششم جنوری ۱۸۵۶ء نظم و نسق انگریزی را دران سلطنت کهن سال
دیرینه نوال راه سر آغاز باز گردید توضیح کلام دربیان بحثی ضروری متعلق
این مقام مخفی مباد که چون سلطنت علیه انگلشیه به حفظ و نگاهداشت

قول و قرار باقصی غایت ممدوح روزگار است از ظهور چنین صورت نقض
عهد ازین سرکار دولت قرار چه حیرت و استعجاب که بخواطر هوشمندان
جهان راه نیافته و ازینجاست که هر صاحب خردی درین معامله خاصه سر
بگریبان تفکر و تحیر فرو آرد و بارها بدل خود می اندیشد که آیا ظهور چنین صورت
نقض عهد را از چنان سرکار صادق الاقرار که بحفظ و مراعات عهود و مواثیق
از جمله سلطنتهای جهان قصب السبق شهرت و بلند نامی در ربوده است چه
توجیه وجیه توان کرد و بکدام محمل صحیح و مورد صریحش فرود توان آورد
هر چند عقلا را در حل این معمای مشکل مباحث و اقوال بسیار است امّا آنچه توجیه
وجیهش بخاطر فاتر مولف ریخته اند بیانش آنکه چون در سال یکهزار و هشتصد
و سی و هفت عیسوی بعهد دولت مهد حضرت فردوس منزل
محمد علی شاه بادشاه اوده تازه عهدنامهٔ مابین سلطنت علیهٔ انگلشیه
و این سرکار گردون افتخار محرر و مقرر گردیده بود و صورت دفعهٔ ششم
این عهدنامه بدین نهج متسم و مرتسم است (بد انتظامی و ظلم فاش اگر بوقتی
من الاوقات در قلمرو اوده علی الترتیب بقسمی رو دهد که ازان خطرهٔ کامل

باشد سرکار کمپنی انگریز بهادر را اختیار خواهد بود که برای بند و بست تمام
یا قدری از ملک اوده اهالی سرکار خود را تا مدتیکه مناسب و ضرور پندارند
مامور و متعین نمایند و در ین صورت بعد مجرا گرفتن تمامی مصارف هر قدر
زر باقی خواهد ماند داخل خزانهٔ بادشاهی خواهد شد و حساب رات و درست جمع
و خرچ ملک بجناب بادشاه اوده فهمانیده خواهد شد انتهی (فلهذا از بسکه
بزمان فیض اقتران حضرت پادشاه جمجاه صاحبان رزیڈنٹ کمر بمخالفت
وزیر سلطنت بربسته شکوه و شکایتهای خرابی و بدانتظامی این ملک در قدر
برنگاشتند تحریرات و تقریرات یکطرفی اینان بدل هر خاص و عام دولت
علیهٔ انگلشیه کاری کرد و بهمان خیالات پریشان آرای گرامی کار فرمایان
آن سلطنت را متوجه بتعمیل دفعهٔ ششم عهدنامه ساخت تا مداخلت و انتظام
کلی این مملکت تا مدت ضرورت بر خود واجب و لازم انگاشتند آنهم کسیکه
از قوت و استدامت عهود و مواثیق دولت علیهٔ انگلشیه نیک واقفیت
و آگهی دارد و وقوع مخالفت عهد و پیمان را از ان سرکار والا تبار از جملهٔ
ممتنعات و مستحیلات می انگارد درین معامله خاصه بهتر ازین توجیهی نتواند اندیشید

لاستیما وقتیکه خود عبارت تلطف اشارت اخیر محبت نامهٔ گورنر جنرل بهادر
مشعر صریح و مؤید خاص همین توجیه وجیه بوده باشد چگونه لیلای معنی صحیحش را
از محمل مصداق صریح دور و معذور تواند فهمید عبارت تلطف اشارت
محبت نامه اینست اگر آن عالیجاه راحت و بهبودی رعایای خود و
آسایش و آرام خاطر و سرسبزی آینده خویش و خاندان خویش را عزیز دارند
مخلص از ته دل ملتجی این معنی است که آنچه کلمات قرین صلاح میجر جنرل اوٹرم
صاحب بهادر بخدمت آن عالیجاه گذارش نمایند آن را بغور و
تأمل اصغا فرموده بران زود در رضای خود بظهور خواهند آورد و یقین کلی است
که صاحب موصوف هر آنچه برای اقبال آن اریکه آرایان خواهند کرد
سوای آن سبیل دیگر که ازان ترقی محاصل ملک اوده و مصالح و انتظام
دران مملکت حاصل گردد نیست سخنهائیکه میجر جنرل اوٹرم صاحب بهادر
بآن اریکه آرایان خواهند نمود ازان تجدید ربط و روابط موالفت
و وفاق با سرکار کمپنی انگریز بهادر بچنان شرائط که مانع وقوع دیگر بدانتظامی ها
در اوده و جامع برقراری حقوق خاندان و پایهٔ سلطنت با دولت و حشمت

آن اریکه آرا باشد قادر خواهند بود انتهی) اکنون از ارباب علم و دانش
خواهان نظر انصافم که منطقی ادراکم قیاسیکه از مقدمات و قضایای
عبارت عهدنامه و محبت نامه ترتیب داده شکل آن قیاس تصدیق
اساس بدیدهٔ تصور بالغ نظران صحیح و بین الانتاج است یا نه معهذا حجت
دیگرم از برای این مدعا آنست که چون بوادید حالات کلیه و جزئیه و ملاحظه
نسبت شمس و نهار مابین هر دو سرکار دولت قرار صدق قضیهٔ شرطیه
ازین نسبت علیه میان هر دو سرکار دولت قرار خود ظاهر و آشکار است
و ضرورت تسلسل سلطنت اودیه تا بقای دور مملکت علیهٔ برطانیه بحکم
برهان لمی از جملهٔ مسلمات عقلای روزگار مبادی و مقدمات احکام مسلمهٔ
آن سرکار دولت قرار را عکس و نقیض مقاصد این سرکار با غزو افتخار
چسان توان انگاشت و این قیاس معقول را در ایصال بمطلوب مجهول
چگونه فضول و نامقبول خیال و احتمال توان کرد الحاصل اگر بدیدهٔ غور
معاینه رود اصل غرض اهالی اعالی سلطنت علیهٔ انگلشیه همین بود که رفع
خرابی و بدنظمی هائیکه ظهورش درین ملک واقعی و ضروری تصور دیده بودند

خواستند و از برای دفع بد انتظامی ملک و برقرار ماندن حقوق این خاندان عالیشان و توثیق مراتب سلطنت با دولت و حشمت جنود و همت و ارادهٔ رانو عیسکه مناسب مصلحت وقت بنظر در آمد بر آراستند اما مقام هزاران هزار افسوس است که بعد ظهور این همه کجروییهای چرخ حقه باز و نیرنگیهای روزگار فسون ساز بعضی مشیران ناآل اندیش حضرت بادشاه عالم پناه را دران هنگام نافرجام که از هجوم غموم خاطر عاطرش به تشتت و پراگندگیها مبتلا بود دیگر نوع صلاحی دادند و بر بنیهٔ نادیدنیها نیاسوده خواهان آن شدند که حضرت جهان پناهی به تمنای دادخواهی از شهنشاه کیوان پایگاه هند و انگلنڈ قدم عزیمت براه سفر دور و دراز بگذارد و بلا ظهور مانعی خویشتن را از مرکز سلطنت موروثی بیرون کشیده دست از تعلقات آنجا بکلی بردارد اگرچه این رای ناسزا پذیرای طبع بلند و خاطر صلاح پسند حضرت بادشاه جمجاه هرگز نبود اما بگوناگون سخنهای اصرار و استبداد طوعاً و کرهاً بتعجیل در تعمیلش لازم افتاد تا نه پندارند که غلبهٔ خوف و خطر مصائب و سختیهای این سفر سنگ راه عزیمت

حضرت بادشاه است حاصل کلام و فذالک مرام اینکه مشیران ناعاقبت اندیش عاقبة الامر حضرت باشاه جمجاه را بگونا گون سخنان اصرار و استبداد بران آوردند که جای سلطنت موروثی و تخت گاه دولت قدیمهٔ خود را که از سال یکهزار و یکصد و سی و دو عهد ریاست نواب برهان الملک بهادر تا پنجم روز ماه رجب سنه یکهزار و دو صد و هفتاد و دو موطن و مسکن مالوف این خاندان عظمت نشان صد و چهل ساله بود بیکدم خیر باد گفت و سررشتهٔ رضا بدست تقدیر خداوند قدیر در داد وقت بر آمدن حضرت بادشاه از مرکز دولت طرفه آشوب غم و الم تمام شهر بپا گشت هر کوچه و برزن از هجوم غمزدگان پر آه و فغان

بود هر خانه خانهٔ ماتم می نمود لمؤلفه

بر عزم سفر چو شه کمر بست	صبر از دل خلق رخت بر بست
طوفان بلا رهِ سکون زد	هر چشم ز گریه جوش خون زد
هنگامهٔ حشر فتنه زا شد	آشوب قیامتی بپا شد
یک شهر بقهر مبتلا گشت	هر خانه نشانهٔ بلا گشت

سرمایهٔ عیش رفت بر باد — بنیاد امان ز پا درافتاد

وان شب که شه بلند اختر — کرد از پی عزم خود مقرر

شب بود نهر از غم آغوش — وز ماتم خورمی سیه پوش

پر فتنه شبی چو روز محشر — با زلف بتان بظلم همسر

شب بود که خال روی زنگی — گیسوی سر سیاه زنگی

شب بود که ظلمت رخ جهل — زنگ دل ظالمان نااهل

شب بود که دود آه مظلوم — ظلمت زده تر ز طالع شوم

شب بود که اژدهای خونخوار — شب بود که دیو مردم آزار

شب بود که نور چشم غم بود — یا ظلمت بختها بهم بود

شب بود که مایهٔ غم و درد — شه عزم روانگی دران کرد

آگاه زمانه زین خبر گشت — وین قصه تمام مشتهر گشت

هر کس سخنی براه میگفت — افسانهٔ عزم شاه میگفت

خلقی ز پی وداع سلطان — از خانه برون شتافت گریان

در راه هجوم عام گردید — آن مرتبه ازدحام گردید

کان راه که اوسعِ طُرق بود — از کثرتِ خلق گشت مسدود

بشتافت زهر کرانه جمعی — پروانه صفت بشوق شمعی

هر جمع گذر بشاه ره کرد — وز شوق نظر براه شه کرد

گرد آمده چون هجوم افکار — استاد بآرزوی دیدار

از شعله سینه مشعل افروخت — بر مقدم شاه دیده بردوخت

وانگه که نمود شاه ذی جاه — از منزلِ خاص روی چون ماه

این جمله پس ازادای تسلیم — خم پشت زغم بجای تسلیم

سر گرم بکا و آه گشتند — بیهوش بیک نگاه گشتند

شوری بمیان خلق افتاد — آشوب بجانِ خلق افتاد

فریاد ز هر زبان برآمد — وز هر دهنی فغان برآمد

هر اشک غمی بچشم تر بود — از بهر نثار شه گهر بود

آمد چو برون سواریِ شاه — هر دیده گهر فشاند در راه

شه گرم عنان چو آه مظلوم — بگرفت رهِ دیار معزوم

عزم کرده شده ۱۲

وان خلق چو نقش پا بره ماند — پامال غمِ فراق شه ماند

ع
شاره مخفف
شاه راه یعنی
شارع عام ۱۲

از رفتن شاه خلق پرور — هوش از سر خلق رفت یکسر

بس صدمه جان خراش گردید — دلها همه پاش پاش گردید

لشکر ز سر یکه داشت بگذشت — با خاطر شاه منتشر گشت

مانند یلان سینه ریشان — چون گلهٔ بی شبان پریشان

جمعی چو وحوش دشت پیما — از شهر رمید سوی صحرا

انسی بوحوش دشت بگرفت — با طیر طریق گشت بگرفت

هم جمع دگر بشهر ناچار — در ماند برنج و غم گرفتار

با وحشت نفور همنفس ماند — حیران چو طیور در قفس ماند

جمعی به ملال و غم هم آغوش — در گوشهٔ خانه گشت روپوش

در بر رخ جمله خلق بربست — در خانه باعتزال نشست

هر لشکری الغرض بجائی — میداشت برنج ابتلائی

هر نوکر شه طپیده در خاک — از حسرت رزق جامه زد چاک

از نان چو امید قطع دیده — هم جامه بماتمش دریده

شه رفت و رعیت وفا کوش — از خون جگر بیاد می نوش

وز عشرت رفته در خماری
جز رنج و تعب نداشت کاری

هر غمزده بحال مضطر
میکوفت ز غصه سینه و سر

هر خانه زگریهٔ زن و مرد
شد خانهٔ ماتم اندران درد

القصه بلای فرقت شاه
بود از پی خلق سخت جانکاه

ماند آن همه شب بصد تب و تاب
خلق از غم و درد بیخور و خواب

هر کس بغم مصیبت خویش
سرگشته و جان فگار و دل ریش

درمانده ستوه از تباهی
میکرد دعا که یا الهی

بر خلق ستم فزون ز حد رفت
رزاق مجازی او ز در رفت

شه اختر هند بود فریاد
کز جور فلک بگردش افتاد

دانیم که آنچه از ستم خاست
از شومی طالع بد ماست

ز اعمال سیه شدیم مقهور
شد ظل خدا ز فرق ما دور

دور از شه باسخا فتادیم
وز ناز و نعم جدا فتادیم

اکنون که بمانده ایم ناچار
جز فضل تو کیست یاور و یار

هر چند که ما گناهگاریم
از رحمت تو امیدواریم

برزاری حالِ ما نظر کن		شہ راز مراد بہرہ ور کن
باز آر بملک کامیابش		کن مرجعِ خلق باز بابش

بیان غم والم آن زمان نحوست توامان تا چند چون این وجیزهٔ مختصر م وسعت آن طومار بجید وشمار ندارد ناچار سرِ سلسلهٔ اصلِ سخن باز بدست میگیرم الحاصل حضرت بادشاه جمجاه جملهٔ افواج ورعایا و منتسبان را در ہمان حالت زبون بخاک وخون طپان واز دیدهٔ اشک حسرت فشان بگذاشته رو بسفر دور ودراز نهاد وچون دران وقت سواری ریل در ہندوستان سوای مابین کلکته ورانی گنج بدیگر ہیچ جا اجرا نیافته بود از لکھنؤ تا بنارس براه خشکی بر گردونهای دو اسپه قطع راه آن سفر مصیبت اثر فرمود پس از بنارس در عین تموج دریای غم والم که ہر آبجیزش سر بفلک میکشید بسواری جہاز دخانی متوجه بسمت کلکته گردید ہرگاه آن مرکب دخانی بلنگرگاه کلکته فائز شد حضرت بادشاه جمجاه در سواد مٹیابرج گوشهٔ مغربی وجنوبی حوالی کلکته بمکانیکه کارکنان شاہی از پیشتر رسیده سرگرم استکرا وترتیب وتزئینش گردیده بودند

بکرایه گرفتن ٥

باہمہ عظمت و اقبال نزول اجلال فرمود و بعد شیوع خبر ورود مکرمت آمود حضرت بادشاہ جمجاہ بست و یک ضرب سلامی بندگان حضرت بموجب دستور قدیم سلطنت از قلعۂ فورٹ ولیم سر شد رنج ورود بندگان گرامی باین حسرت و ناکامی دران وقت آن چنان بردلہا استیلا یافتہ بود کہ صدای ہر ضرب سلامی صدمۂ تازہ بجان مستمعان پیدا می نمود ہیہات ہیہات شاہی کہ گلستان زار لکھنؤ قدمش را از فرش گلہای باآب و رنگ ننگ بود ایدون از نیرنگیہای زمان دوار بگلزار موچی کھولہ لبان سر و فصل خزان پا بر جای وحشتکدہ رنج و آزار است و آہی کہ ببر جہای طلائی قیصر باغ دلش از سیر و تفرج نمی آسود اکنون از گردشہای فلک ناہنجار در مٹیابرج تنبان تدرو قفس آشیان رشتہ برپای تنگنای تحمل و اصطبار است

لمؤلفہ

اختر ملک اودہ آہ بگردش آمد	کہ بکلکتہ چنین شاہ بگردش آمد
قطب و لئ قراریکہ بمرکز میداشت	متزلزل شدہ چون ماہ بگردش آمد

(حاشیہ: پا بر جا ـ بیخ / قائم و مستحکم / ۷ تنبان / تدرو قفس آشیان / بلنج بجالت تدرو / قفس آشیان / دراسارا بند)

کوکب هند که در برج شرف بود ای وای	متنزل شد وناگاه بگردش آمد
طالع لکهنو از اوج عروج اقبال	راه گم کرد وخود از راه بگردش آمد
ای فلک سست بگو کز چه سبب زانهمه اوج	اختر آن خسرو ذیجاه بگردش آمد

از نقل وحرکت حضرت بادشاه جمجاه وخالی ماندن دار السلطنت
چه نقصانات وخرابی ها که پیش نه آمد غرضمندان خانه خالی یافته
بدخل وتصرف بے تکلفانه ورُفت وروب دوستانه هیچ تاخیر
وتقصیر ننمودند تا آنکه از اثاث واموال عهد سلطنت هرقدر بدار السلطنت
جمع بود درغیبت بندگان سکندر شان همه بباد رفت وآنچه همراه
رکاب فیض انتساب آمد بمصارف سفر انگلستان وبهم رسانی
سامان ضروریه اقامت کلکته صرف گردید وهم در دست تصرف
نمک حرامان رسید پیداست که اگر جنبش از دار السلطنت واقع نمیشد
این همه مصارف هرگز رو نمیداد علاوه برین چون اصل غرض
اولیای دولت علیهٔ انگلشیه خبر تعمیل دفعه ششم عهدنامه ۱۸۳۷ع
نبود پس درصورت وقوع تعمیلش مصلحت وقت اقتضا چنان میکرد

که حضرت بادشاه جمجاه دار السلطنت موروثی راهرگز نمیگذاشت وبدستور
رونق بخش سریر سلطنت مانده نگران حال ملک وملکیان می بود
وبعد ظهور درستی نظم ونسق فکر وتدبیر استرداد ملک حسب قرارداد
عهدنامه به بهین آئین میفرمود پس انتظام جمله مهام سلطنت بنفس نفیس
خود میکردو طریق نظم ونسق جاری شده راهمچنان برای دوام
بعمل مے آورد این حرکت قسری حضرت پادشاه جمجاه از مستقر الخلافت
چنانکه بمزید الحاح واصرار مشیران ناسنجیده کار بوقوع آمد درراي ضعیف
این نحیف قرین صلاح هرگز نبود از ینجاست که چون منشی ظهیر الدین حسن صاحب
المخاطب به دبیر الانشا حسب استشارهٔ بعض مشیران سلطنت درخصوص
نقل وحرکت حضرت بادشاه استفساری ازین دیرینه خیرخواه بهمان
آوان فرموده بودند فقیر بجواب باصوابش همین نوشته بود که قطب
ازجای خود نمی جنبد لیکن چون قلم تقدیر بدیگر عنوان رفته بود
تحریر این فقیر درین خصوص اصلا نفعی نداد وصلاح سراپا فلاحم
بوالا دید مدبرانیکه بترغیب وتشویق دیگر طریق میکوشیدند هرگز مقبول

و پسند نه افتاد آخر انچه اقتضای تقدیر خداوند قدیر بود پیش آمد الحق

ع قضائی نبشته نباید سترد ٭ اما از ذات علیا صفات حضرت ملکه

رفیع الدرجه شهنشاه بلند پایگاه هند و انگلنڈ که آفتاب معدلت و

حق پسندیش کالشمس فی رابعة النهار پرتو فشان عرصهٔ روزگار است توقع

کامیابی حضرت بادشاه معدلت پناه بیش از بیش دارم و هر انچه اطاعت

واخلاص دولت علیهٔ برطانیه از حضرت بادشاه معدلت پناه و سائر

والیان سلطنت اوده خلفاً عن سلف ثابت و تحقق بوده است همانا بنظر

حق شناس حضرت شهنشاه کیوان بارگاه جل و ناشکورش هرگز نمی انگارم

علاوه برین ازانجا که بفحوای غرّای اِنَّ مَعَ العُسْرِ یُسْراً ظهور یسر پس از عسر

بهر حال ماٰمول و متیقن الحصول میباشد رجای واثق و امید صادق است

که او سبحانه بافضال بیهمال خود رحمی فرموده حضرت پادشاه معدلت پناه

را از طرف لازم الشرف حضرت شهنشاه کیوان بارگاه عطای حق موروثی

عنقریب خواهد نواخت و بانچه آرزوی دلی و تمنای قلبی حضرت بادشاه

جمجاه است زود از زود فائز و کامیاب خواهد فرمود اِنَّهٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ و

بِالْاِجَابَةِ جَدِیْرٌ وَ اِنَّهُ عَلیٰ کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ آری ۵ چنان نماند چنین نیز هم نخواهد ماند

مثنوی عبرت نامه لمؤلفه

درین دیر نیرنگ نا دیر پای
کسی را نیابی که ماند بجای

مدار ای گیتی بود بیمدار
جهان بر قراری ندارد قرار

بگرگ آشتی های این کهنه گرگ
نتازد که باشد بدانش بزرگ

خردمایه داران دانش اساس
که دارند عقل حقیقت شناس

نیارند در دل سرور و غمش
بیک سنگ سنجند بیش و کمش

نگاهی نه بینی پر از رنگ و بوی
که شامش نه بینی شب تیره روی

ازین دشت خونخوارهٔ غول زار
بجز گرد کلفت نخیزد غبار

درین دفتر ابتر روزگار
نه بینی جز افسانهٔ تار و مار

پریشان بود نسخهٔ ابترش
نه بستند شیرازهٔ دفترش

بود فطرتش فتنه انگیختن
بریدند نافش بخون ریختن

گهی در نشیب و گهی بر فراز
بود گاه کوتاه و گاهی دراز

گهی حنظل آرد گهی انگبین
گهی شاد دارد گه اندوهگین

به نیرنگ عالم اگر بنگری — بنا پایداری او بی بری

بگیتی کسی پای برجای نیست — که خود این جهان و دان پای جا نیست

جهان گر بخیمه وفا داشتی — محمد بعالم بقا داشتی

صلی الله علیه و سلم ۱۲

بیاد آور از کار و بار پدر — غم و محنت روزگار پدر

چها رفت بروی ز دور سپهر — نیاسود از دست جور سپهر

بیوسف کهن گرگ چرخ کبود — بچاه و بزندان چه گرگی نمود

سپس بر سرش تاج شاهی نهاد — بدو چشم یعقوب را نور داد

ازان پس که پرورده در مهد ناز — بموسی در ابتلا کرد باز

چها رفت بروی ز گردون دون — کشید از خم غم بسی جام خون

چو در وادی ایمن آمد فراز — خداوند بروی نظر کرد باز

در فضل ایزد بر و باز گشت — بتاج رسالت سر افراز گشت

ز داؤد یاد آور و داد او — بیندیش رو داد و افتاد او

چه افتاد او راز رو داد دهر — زبون آمد از دست بیداد دهر

غم و درد نادیرپای جهان — بیک جو نگیرند کار آگهان

درو دور گردون بود گردباد ‌ ‌ نروید گیاهی ازو جز فساد

کمال و زوالش دمی بیش نیست ‌ ‌ نموداریِ شبنمی بیش نیست

چو از دست جم گم شد انگشتری ‌ ‌ فتاد از سرش افسر سروری

ز هر سو بلا سوی اُو رو نهاد ‌ ‌ بکینش فتاد و کمین بر گشاد

نظر گر کنی بر جم و جامِ او ‌ ‌ نشانی نیابی بجز نامِ او

نه بر جم نظر کن نه در جام بین ‌ ‌ بود نیک فرجام فرجام بین

کجا رفت چنگیز و خانیِ او ‌ ‌ چه شد صولتِ قهرمانیِ او

ز تیمور جز داستانی نماند ‌ ‌ ز شانِ جلالش نشانی نماند

جُدشتر که شاهنشهِ هند بود ‌ ‌ خداوند تاج و گهه هند بود

چو کارِ جهان نقش بر آب دید ‌ ‌ جهان را چو افسانه خواب دید

فرود آمد از تخت فرماندهی ‌ ‌ بیفگنده از سر کلاهِ مهی

گرفت از جهان مغز و افگند پوست ‌ ‌ که از تخت جا کرد بر تخت پوست

دگر تقتمش خان جمشید جاه ‌ ‌ که از تخمِ چنگیز خان بود شاه

چو از وی دگرگونه گردید بخت ‌ ‌ کشید از سر و پای او تاج و تخت

چه سختی که از دست دوران کشید | چه پیمانهٔ خون ز حرمان کشید

دگر بود ناصر خداوند رای | که در مصر بوده است فرمانروای

چو رفت از جبینش فرِ فرهی | رها کرد اورنگ فرماندهی

بریده دل از آب و جاه خودش | شد آواره از تخت گاهِ خودش

محمد که بود ابن فیروز شاه | بهندوستان وارثِ تاج و گاه

چو بختِ همایون او تیره گشت | که خیلِ غلامان برو چیره گشت

سپهرِ زبون در کمینش فتاد | ز سر تاج و از کف نگینش فتاد

همایون که هندوستان شاه بود | مگر برج اقبال را ماه بود

ازان پس که ده سال با عدل و رای | بر اورنگ شاهنشهی داشت جای

سپاهِ بلا از هر چار سوی | بمعمورهٔ دولتش کرد روی

سپهرش چنان زار و بیچاره کرد | که از مرکزِ دولت آواره کرد

چگویم ز روداد این هر چهار | که بودند شاهان والا تبار

ز دوران کشیدند سختی بسی | که هرگز مبادا به بختِ کسی

چو صبحِ سعادت دمیدن گرفت | بدو باد نصرت وزیدن گرفت

پدید آمده روزگار بهی | نشستند بر تخت فرماندهی

کشیدند در بر عروس مراد | بسر هر یکی تاج دولت نهاد

دگر بار طبل و لوا یافتند | بر اورنگ اقبال جا یافتند

ازینگونه بسیار فرماندهان | ملوک ممالک ستان در جهان

که بر خسروی تخت جا داشتند | بکف تیغ کشورکشا داشتند

چو از دست گردون زبون آمدند | بچاه بلا سرنگون آمدند

ازان خسروان تا زمان دراز | بسر برد هر یک بسوز و گداز

چو فضل خدا یاور یار گشت | زنو بخت و اختر مددگار گشت

نه اینگونه یکبار گردید چرخ | بدین چرخ بسیار گردید چرخ

چو سلطان جنت مکان بوالحسن | که بوده است فرمانروائی دکن

سرور از دل بیغمش کم نگشت | جگر خستهٔ محنت و غم نگشت

ز بند غم و راحت آزاده دل | زنقش و نگار جهان ساده دل

غم و راحت هر که یکسان بود | برو کار دشوار آسان بود

ز بیداد گردون چه نالد کسی | بناز و نعیمش چه بالد کسی

نیاید غم و حسرتش خوش مے
در آن و درین نیست بیش و کمی

ببین انقلابِ دیارِ اوده
پریشانیِ روزگارِ اوده

غریب انقلابی که در وی فتاد
نصیبِ دیارِ بداندیش باد

برین هرزه گردش که گردید چرخ
بسی دست افسوس مالید چرخ

مگر عالمے را بتاراج داد
جهانی ز دولت بنکبت فتاد

زهی لکھنؤ شهر مینو سواد
که دست حوادث بتاراج داد

که معمورهٔ راحتِ یک جهان
بویرانگی کرد رو ناگهان

بسی قصرِ دولت ز پا بر فگند
بسی کاخ اقبال از بیخ کند

بزرگانِ دولت ز دولت سرای
بآوارگی بر کشادند پای

زر و مال را چون خس و خاک رفت
بجاروب غارتگری پاک رفت

ولی از غم و غصهٔ روزگار
مکدر نشد خاطرِ شهریار

که آثار پیشینیان دیده است
ازین نخلبن بارها چیده است

مراد از پسِ نامرادی بود
بپایانِ اندوه شادی بود

نخستین سحابِ سیه نگری
سپس از ریاض امل بر خوری

اگر خسته گردی ز گیتی مرنج — که راحت بیابی بفرجام رنج

که بی خوردن غوطه ها غوطه خوار — نیارد بکف لولوی شاهوار

کسی را که سر بر فرازد خدای — بدین و بدولت نوازد خدای

بچشم عنایت بدو بنگرد — بگهوارهٔ مرحمت پرورد

اگر در دو گیتی کند ارجمند — بلندش کند از سپهر بلند

ز نقصان رساند باوج کمال — که از کاستن بدر گردد هلال

براحت رسد هر که افتد برنج — که مردم بویرانه یابند گنج

ز دادار دارم امید بهی — که یابد ز سر تاج و تخت شهی

سرش را دهد سرفرازی بتاج — بیابد دگر سکهٔ او رواج

ز یزدان چنین کار دشوار نیست — از و نا امیدی نکوکار نیست

بدرگاه پاک خدای قدیر — زبان دعا برگشا ای امیر

الهی بحق نبی و علی — برآری امیدی که دارد دلی

تو بر شاه دست کرم برگشا

بہ بخشی بدو دست حاجت روا

باب دوم در بیان تشریف بری جناب عالیه متعالیه

والدهٔ ماجدهٔ حضرت بادشاه جمجاه بولایت انگلستان

متضمن شرح حالات اجمالی انجناب از کیفیت ملاقات

جناب عالیه متعالیه باعلیا حضرت ملکه معظمه شهنشاه

خورشید کلاه کشور هند وکیفیت کارروائی

مقدمهٔ سلطنت اوده واحوال انتقال جناب عالیه

متعالیه وجناب مرزا اسکندر حشمت بهادر

ودفن گردیدن این هردو حضرات عالی درجات

بدار السلطنت فرانس بانبذی از کیفیت قلعه نشینی بندگان سکندر شان بایام غدر هندوستان

برناظران گردش دور دوار و واقفان نیرنگیهای روزگار مخفی و
محتجب مباد که چون حضرت بادشاه جمجاه بعد طی مراحل و
تحمل آلام و صعوبتهای سفر بحر و بر بآنچنان زمانیکه گردون دخان
هم هنوز باقصای هندوستان جاری نگشته بود رونق افروز
دار السلطنت کلکته گردید از کثرت تغیرات آب و هوا و تحمل انواع صعوبات
و بی اعتدالیها انحرافی از جادهٔ سویت و اعتدال بمزاج فیض امتزاج
راه یافت و مظنهٔ عود امراض قلبی و دماغی بفور قدم رنجه فرمودن تا
این سرزمین باستقبال خسرو همایون فال شتافت لاجرم بحکم ضرورت
و اضطرار و مزید تاکید اطبای تجربه کار از ارادهٔ سفر پیشتر قطع نظر
فرمود حضرت جناب عالیهٔ متعالیه والدهٔ ماجدهٔ حضرت بادشاه جمجاه

وحضرات شاہزادگان عالیشان اعنی جناب مرزا محمد حامد علی بہادر
مہین پور خلافت وولیعہد سلطنت وجناب مرزا سکندر حشمت بہادر
برادر والاگہر حضرت کہ از اول برفاقت حضرت ارادۂ سفر انگلستان
داشتند ایدون بہ نیابت حضرت علم خرم این عزم برافراشتند و
بحکم محکم بندگان سکندر شان جہاز سیل ولایت برای تشریف بری این
ہر سہ حضرات عالیدرجات مع دیگر سائر ہمراہیان از عملہ زنانہ ومردانہ
کہ متجاوز از صد نفر بودند بکرایہ ہفتاد ہزار روپیہ مقرر نمودہ شد تا ہر سہ
حضرات عالیدرجات مع مولوی مسیح الدین خان بہادر وکیل حضرت
بادشاہ جمجاہ ودیگر جملہ ہمراہیان رکاب سعادت انتساب سوار
جہاز شدہ باہمہ عز وشان رہگرای سفر انگلستان گردیدند حینیکہ آن مرکب
مبارک بلنگرگاہ سویس رسید ومرکب دخانی خرد برای رسانیدن
راکبان تا لساحل حسب دستور آمدہ متصل مرکب ہیل استاد چون انمقام
تحت حکومت خدیو مصر است وحسب آئین آن سلطنت تفویض کردن
جملہ اموال واسباب بعمال وکارگزاران آنجا برای رسانیدن

تالنگر گاه مقام اسکندریه واجب و لازم بود نیلم والماس و توکل وغیره
حبشیان همراهی جناب شاهزادهٔ والاتبار عرض نمودند که مصلحت وقت
چنان می نماید که انچه جواهرات شاهی برای نذر و اهدا بحضور عظمت معمور
علیا حضرت کیوان منزلت ملکهٔ معظمه شهنشاه خورشید کلاه همراه است
از صنادیق برآورده با خود نگاهداریم وچنین بضاعت گران بها را برای
رسانیدن تالنگر گاه دیگر باعتبار اغیار هرگز نگذاریم آخر همچنان کردند و
آنهمه جواهر بیش بها را که تخمیناً مالیت یک کرور بود از دیگر اسباب بیرون
آوردند مقابه که دران این جواهر نهاده بود نیلم خواجه سرا گرفت و ظاهرا
بسمی حسو خدمتگار خود بسپرد هرگاه هر سه حضرات عالیدرجات مع سائر
همراهیان از مرکب کلان بمرکب خُرد فرود آمدند همینکه مرکب خُرد روانه
شدن خواست ورسنی که علاقهٔ اتصال هر دو مرکب بود از میان بر کشیدند
حسو خدمتگار دفعتهً صیحه برآورد و نیلم خواجه سرا دویده دو سه لَم بر سرش زد
آخر پس از بحث و تکرار و جنگ و پیکار (شور و فریاد) بیکار معلوم شد که آنهمه جواهرات
بیش بها که بخراج مملکتی می ارزید از دست حسو بدریا در افتاده است

سبحان الله چنان جواهر بیش بها بسان خزف پاره ها مفت بباد رفت
و بجایش همین حبشیان نافرجام نیلم و الماس برای نام بماندند تا گفته نشود
که نامی هم از جواهر نمانده است طرفه تر اینکه با آنکه آن بدگهران بگم کردن جواهر
گران بها گوهر آبروی خود را بباد داده بودند و از سفینهٔ اعتبار بته ظرف ذلت
و استحقار در افتاده دیگر زری از حضرت ولی نعمت خود در خواستند که
غواصان را بته آب فرو نشانیده تجسس جواهرات گم شده خواهیم کرد
و آن جواهرات بباد رفته را از ته آب بدست خواهیم آورد چون آن زر دیگر هم
یافتند سه چهار روز بانگر گاه سویس گذرانیده بعد سه چهار روز از آنجا
همچنان ناکام و بی نیل مرام بخدمت شاهزادگان والاشان فائز مصر شدند
و معلوم شد که آن همه تجسس جواهرات بته آب جز باد بدشت پیمودن نبود
پانزده روز مقام مصر مورد اجلال حضرات شاهزادگان با عز و اقبال
ماند بعد پانزده روز روانه سمت اسکندریه گردیدند و از اسکندریه
بعد هشت روز بر مرکب ولایت سوار شده بمقام سوٹ همٹن رسیدند
روزیکه آن مرکب مبارک بمقام سوٹ همٹن لنگر انداخت اهل انگلستان

به تمنای لقای میمنت انتمای حضرات شاهزادگان والاشان
ودیدن سواری حضرت جناب عالیه متعالیه که پیش ازین هیچکدام
رئیسی باین شوکت و فرگاهی از هندوستان دیار دران مملکت باعظمت
واقتدار نرسیده بود خصوصاً تشریف بری پرستاران عفت و مکرمت
نشان حضرت جناب عالیه متعالیه دران بلد غریب از اعجب اعاجیب مینمود
جوق جوق بلنگرگاه هجوم آورده بودند و باشارات و صداهای محبت و
التفات عالم عالم مراتب دلسوزی و مهمان پذیری ها وا می نمودند میجر برڈ
صاحب که مخلص و خیرخواه سرکار اوده بود در عین هنگام فرود آمدن هر
حضرات عالی درجات از مرکب بمکانی بلند بسر شارع عام استاده اسپیچے
باهمه متانت و خوش بیانی ها بیان کرد و توصیف حالات هر سه مهمانان نورسیده
باشرح مراتب عظمت و نبالت خاندانی و عزت و جلالت دودمانی و
تفصیل روابط اختصاص خاص این دودمان فیض نشان از قدیم زمان با سلطنت
علیه انگلستان و توضیح انچه از تائیدات و دوستیهای آن سلطنت باعظمت
ازین دودمان والاشان بهر عهد و زمان جلوهٔ ظهور نموده دفتر دفتر بسمع التفات

جمع جملہ حاضران و مجتمعان رسانید تا باستماع آن ہمہ تقریر دلپذیر جملہ حاضران
و مستمعان سرشار بادۂ اعتبار شدند و نعرہ ہای محبت و تعظیم مہمانان باعز و شان
بصد جوش و خروش میزدند بالآخر ہر سہ حضرات عالیدرجات بمکانیکہ برای
ورود و قیام دران مقام مقرر کردہ شدہ بود بنزول میمنت شمول آبرسودند
و تا پانزدہ روز ہمین مقام سوٹ ہٹن مورد اجلال ہمایون فال ماند سپس
بلندن خاص مکان عالیشان ہارلی ہوس واقع نیو رروڈ بکرایہ گرفتہ
رونق افروز آن مکان عالیشان گردیدند بعد رسیدن لندن اول ملاقات
حضرات شاہزادگان بلند مکان با صاحب چیرمن و ڈپٹی چیرمن و دیگر
کارفرمایان محکمہ انڈیا ہوس گردید صاحبان ممدوح مراسم ضیافت
شاہزادگان بلند مقام بمزید تکلف و اہتمام در محل خاص خود بتقدیم رسانیدند
سپس آن میزبانان خود مہمان شاہزادگان عالیشان گردیدہ و بمورد
اجلال شاہزادگان عالیشان رسیدہ باکلت اطعمہ لذت و لطافت آمیز
و مکالمت بکلمات مسرت و محبت انگیز حظی وافر بر داشتند بعد این ہر دو
ضیافت سراپا لطافت تا زمانی گفتگوی شرایط ملاقات جناب عالی

متعالیه با حضرت ملکهٔ محتشمه شهنشاه خورشید کلاه تا چند ماه بیان نبود و
بانقضای چند ماه آن همه گفتگو طی گردید تا آنکه بتاریخ چهارم ماه جولائی سنه
یک هزار و هشتصد و پنجاه و هفت عیسوی مطابق یازدهم شهر ذی قعده
سنه یکهزار و دو صد و هفتاد و سه هجری روز شنبه قبل پانزده منٹ
از سه ساعت نهاری بقصر عالیشان بکنگهم پلیس اجلاس خاص این ملاقات
عظمت سمات حسب شرایط مقرره بعز و احتشام تمام حسن سرانجام یافت
شرح آن ملاقات عظمت سمات اینکه قبل از وقت مقرر راب هوس صاحب
از طرف انڈیا بورڈ برای استقبال جناب عالیهٔ متعالیه در رسید بعد رسیدن
صاحب موصوف حضرت جناب عالیهٔ متعالیه بر گردون چهار اسپه سوار گردید
و هر دو شاهزادگان والاشان بر گردون چهار اسپهٔ دیگر سوار شدند و
مولوی مسیح الدین خان بهادر وکیل حضرت بادشاه را همراه گرفتند پس پشت
گردون سواری جناب عالیهٔ متعالیه دو کس چوبدار بالباسهای مکلف سرخ رنگ
عصاهای مرصع زرین بدست گرفته استاده بودند و بعض ملازمان اسپ سوار
هم همراه رکاب سعادت انتساب جلو ریز میرفتند گردون حضرات

شاهزادگان والاشان عقب گردون حضرت جنابعالیهٔ متعالیه بود شان و تجمل سواری بمعیت این گردون با دیگر گردون های دو اسپه ملازمان همراه رکاب سعادت انتساب بمدارج زیاده ترمی نمود شاهزادگان والاشان تاجهای مرصع و لباسهای مکلل درانوقت زیب سر و بر باعز و فر داشتند و بماله های بیش بهای وجیغه و کلغی های خوشنما سر و سینه و گلو را بشاهانه آرایشی برآراسته بودند چینیکه سواری حضرت جناب عالیهٔ متعالیه بدروازهٔ قصر سلطنت رسید گارد و سپاهیان خاص شاهی که بران دروازهٔ عظمت وجلالت اندازه حاضر بود فی الفور باداي رسم سلامی پرداخت گردون های سواری جناب عالیهٔ متعالیه و هر دو شاهزادگان والاشان اندرون احاطهٔ آن قصر معلّی داخل گردید وحسب امر و اجازت بموقف خاص گردون سواری جناب ملکهٔ محتشمه شهنشاه خورشید کلاه رفته استاد دران وقت بجلوخانهٔ آن مکان عالیشان سوای مردم بهره دیگر احدی را بار نبود بمجرد استادن سواری حضرت جناب عالیهٔ متعالیه چهار خاتونان با عظمت و شان مخصوص خاص حضرت ملکهٔ معظمه

برسم استقبال تا گردون تشریف آوردند یکی ازین چهار خاتونان باعز
وشان از دودمان شاهی ملک بلجیم بود که با جناب ملکه محتشمه سلسلهٔ قرابت
هم داشت این خاتونان باعز وشان پس از ادای رسم استقبال حضرت
جناب عالیه متعالیه را از گردون فرود آوردند وحین فرود آمدن جناب
ممدوحه اهتمام پرده بمزید تاکید بمنصهٔ ظهور رسید هرگاه جناب ممدوحه از گردون
فرود آمد برقع گران بها از سرتا پا زیب قامت والا فرموده بود آن هر چهار
خاتونان جناب ممدوحه را با حضرات شاهزادگان والاشان اندرون کمرهٔ
معینه برده بردنگلی نشانیدند وخود همچنان استاده ماندند آخر باجازت و
اصرار جناب عالیه متعالیه خود شان هم نشستند درین کمرهٔ خاص یک زن
مقربه همراهی جناب ممدوحه نیز اجازت داخل شدن یافته بود تا برای رفع
توحش وحصول استیناس تا حین جلوس دران کمرهٔ خاص پیش نظر
فیض اثر جناب ممدوحه حاضر ماند و باقی سائر ملازمان همراهی رکاب
سعادت انتساب که بر گردون های دیگر رفته بودند در یک کمرهٔ جداگانه
بامر واجازت منتظمان آن ایوان جلوس کردند اصل سبب نشانیدن

جناب ممدوحه در کمرهٔ خاص وتاخیر فرمودن بملاقات آن بود که چون
بلحوق عوارض مزمنه واقتضای کبرسنی ضعف ونحافت کمال دامنگیر
حال کرامت اشتمال جناب ممدوحه می ماند نظر بران خود از جانب جناب
ممدوحه خواهش چنان رفته بود که بعد نزول بایوان عالیشان اولاً
ساعتی بیک کمرهٔ خاص از تعب گرودن برآسوده وجمع حواس نموده شرف
زیارت حضرت ملکه محتشمه حاصل خواهیم کرد چنانچه هنگام جلوس جناب
ممدوحه دران کمرهٔ خاص اول همین پیغام عنایت انضمام از طرف
لازم الشرف حضرت شهنشاه خورشید کلاه دررسید که تاخیر ملاقات شما
صرف بموجب خواهش واستدعای شما تجویز فرموده ایم والا اقتضای
خاطر عاطر ما بدولت هرگز چنین نبوده مراعات مراتب پاسداری جناب عالیه
متعالیه از پیشگاه حضرت شهنشاه خورشید کلاه بدان غایت مبذول گردیده
که از غایت رعایت تستر وپرده داری جناب ممدوحه برای همراه آوردن
عالیجناب معلی القاب چشم وچراغ سلطنت پرنس آف ویلز بهادر حین ملاقات
بهجت سمات جناب ممدوحه باآنکه جناب پرنس عالی پایگاه ممدوح هنوز

بسن بلوغ نرسیده بود حضرت شہنشاه خورشید کلاه اولاً ایما و استرضای جناب ممدوحه
طلب فرمود و بدون استرضای جناب ممدوحه همراه آوردن پرنس عالیجاه بلندپایگاه نیز تجویز
نمود بهمین اثنا که جناب عالیه متعالیه و حضرات شاهزادگان والاشان جلوه افروز کمرهٔ
خاص بودند عالیجناب معلّی القاب پرنس البرڈ مع صاحب جنیسرل تشریف
آورده با مولوی مسیح الدین خان بهادر وکیل حضرت پادشاه جمجاه که در
کمرهٔ جداگانه علاوه کمرهٔ نشست جناب عالیه متعالیه حاضر بود ملاقات فرمودند
و مشارالیه را در کمرهٔ خاص ملاقات برده جمله کیفیت نشست و ملاقات
و تعین کرسیهای نشست حسب قرارداد سابق باشفاق و اخلاق تمام
تعلیم و تفهیم نمودند سپس بسرعت ازان مکان علیحده تشریف بردند و یک
لیڈی صاحبه از پیشگاه حضرت ملکه محتشمه برای استقبال جناب عالیه
متعالیه در رسید و جناب ممدوحه را مع هر دو شاهزادگان والاشان
بکمرهٔ خاص ملاقات برد حضرت جناب عالیه متعالیه دران کمرهٔ خاص هم
برقع پوش داخل گردید و بر کرسی که برای اجلاس خاص جناب ممدوحه
مقرر کرده شده بود نشست و هر دو شاهزادگان والاتبار بهمین پهلو

استادند و چون حسب قواعد سلطنت حاضر بودن عالیجناب مستر ورنن همت
بهادر وزیر باتوقیر هند و جناب سر جارج کلارک بهادر سکرتری آن وزیر باتوقیر
و جناب صاحب چینیسرن بهادر یعنی عرض بیگی حضرت شهنشاه خورشید کلاه درین جلسه
ملاقات ازجمله واجبات بود و باریابی مولوی مسیح الدین خان بهادر وکیل
بادشاه جمجاه نیز از قبیل مستحسنات بل مفترضات می نمود هر چهار صاحبان
باجازت حضوری درین جلسهٔ خاص اختصاص یافته پس از جلوس جناب عالیه
متعالیه بر کرسی اندرون آن کمرهٔ خاصه حاضر آمدند و پس پشت جناب عالیه
متعالیه که دران وقت برقع پوش نشسته بود استاده شدند بعد نشستن جناب عالیه
متعالیه بر کرسی حضرت ملکه معظمه شهنشاه خورشید کلاه مع جمله شاهزادگان
خرد سال بلند اقبال ذکور و اناث مانند ماه درخشان با ستاره های
نورافشان جلوه افروز گشت و بحکم آنکه ماه تابان را از شب گزیری نیست باشد
آن ماه شبستان سلطنت لباس شبرنگ زیب بر و دوش عظمت و
مفاخرت هم آغوش داشت سبحان الله از نمودن روی چون ماه در لباس
سیاه دران وقت اشارتی روشن بود باینکه اگر ظلمت ظلم خاطرے را

مغموم سازد اینک وجود باجود ماماهتاب ظلمت زدا و نیر نورافزای شبستان

جهالنت المولفہ

غمی کان مشتمل بر سور و شادیست	چرا ازان غم دلت اندوہگین است
چہ می ترسی ازان تاریکی شب	کہ نور ماہ تابانش قرین است

چون آن ماہ تابان ابہت و اجلال از مطلع لطف و کرم جلوہ گر شد
جناب عالیہ متعالیہ فی الفور نقاب از چہرہ مبارک برداشتہ بقیام تعظیم
مستقیم گشت حضرت ملکہ محتشمہ حسب دستور انگلستان بمجرد رونق افروزی
با جناب عالیہ متعالیہ مصافحہ فرمود جناب عالیہ متعالیہ درعین مصافحہ
بدستبوسی حضرت ملکہ محتشمہ پرداخت سپس با ہر دو شاہزادگان
والاشان نیز رسم مصافحہ بعمل آمد و شاہزادگان والاشان از دور
باشارہ آن دست سرپرست را تقبیل نمودند مولوی مسیح الدین خان بہادر
کہ بلحاظ تستر و پردہ داری جناب عالیہ متعالیہ از پیش قدمی دران وقت
معذور بود از دور شاہانہ آدابی بجا آورد و بمحل خود استادہ ماند حضرت ملکہ محتشمہ
برکرسی خاص خود جلوس فرمود و جناب عالیہ متعالیہ روبروی حضرت

ملکه محتشمه بر کرسی خود نشست فصل مابین این هر دو کرسی یک نیم درعه بل
نهایت دو درعه بود هر دو شاهزادگانِ والاشان بمین و یسار جناب عالیه
متعالیه همچنان استاده ماندند و نیز حضرات شاهزادگانِ والا دودمان
ذکور و اناث علیا حضرت ملکه محتشمه عقب کرسی آن حضرت قیام فرمودند
حضرت ملکه محتشمه بفور جلوس میمنت مانوس مهر از حقهٔ دهان کرامت نشان
برداشت و لآلی بی بهای کلمات شفقت و عاطفت سمات بدامان گوش
ارادت نیوش مهمان جلیل الشان خود افشاندن آغاز نهاده فرمود که
ما بدولت و اقبال از ملاقات بهجت سمات شما بسیار محظوظ شدیم جناب عالیه
بجواب گزارش نمود که ما از دولت لقای فیض انتمای حضرت خیلی ممنون
گردیدیم باز ارشاد شد که ما بدولت و اقبال را امید چنانست که آب و هوای
این ملک موافق مزاج تلطف امتزاج شما افتاده باشد ازین طرف بپاسخ
التماس رفت که هر چند آب و هوای اینجا در اصل موافق مزاج ما نبود اما بمین
حصول زیارت سراپا بشارت آنحضرت که غایت متمنای دلی بوده اید و
خیلی موافق گردید جناب ملکه محتشمه باستماع این جوابات نهایت مسرور گشت

سپس یکایک شاهزادگانِ والاشان را ببشارت دست حق پرست خود
نشان داد وجناب عالیهٔ متعالیه بحق هر یکی از ایشان دعای ترقی عمر و
اقبال وازدیاد مراتب جاه وجلال فرمود اینهمه مکالمه که مابین حضرت ملکهٔ محتشمه
وجناب عالیهٔ متعالیه واقع شد جناب سر جارج کلارک عقب کرسی جناب عالیهٔ متعالیه استاده ترجمه
آن میکرد و بعد اختتام اینهمه کلمات ذوق و شوق جناب عالیهٔ متعالیه یک عطر دان مرصع گرانبها
که بما لا کلام مروارید معلق و منسلک بود بحضور حضرت ملکهٔ محتشمه پیش فرمود و خریطهٔ تحریر حضرت
پادشاه نیز از دست خود بدست مبارک حضرت ملکهٔ محتشمه تفویض کرد تا
بصد عنایت و مسرت حسب مامول مقبول گردیدند چون جملهٔ مراسم ملاقات
بلطف و خوبی تمام حسن اختتام یافت حضرت ملکهٔ محتشمه برخاست و رخصت
شدن خواست و از رهگذر کمال اخلاق و کرم تقدیم سلام باشارت سر مبارک
بر هر یکی از مهمانان خود فرمود و مرتبهٔ ترتیب را در ان مرعی داشت پاس و
مراعات جناب عالیهٔ متعالیه از پیشگاه حضرت شهنشاه بحدی مرعی گردیده
که چون جناب عالیهٔ متعالیه وقت پیش فرمودن عطر دان استاده شد
حضرت ملکهٔ محتشمه همان وقت از قیام منع نمود و فرمود که مابدولت و اقبال

را تکلیف شما هرگز گوارای خاطر عاطر نبوده است و نیز بهنگام رخصت ارشاد
کرد که ضرورت عجلت تشریف بری اصلا نیست ساعتی آسایش گرفته
تشریف خواهند برد جناب عالیه متعالیه بعد تشریف بری حضرت ملکه محتشمه
دمی برآسود و توقف فرمود چون مراجعت خواست وزیر با توقیر هند و
سر جارج کلارک بهادر و صاحب جینسرل بهادر جناب ایشان را تا
گردون بمشایعت رسانیده بکمال التعظیم و تکریم سوار کنانیدند اهتمام
پرده داری درین ملاقات از ابتدا تا انتها چنانکه باید و شاید بعمل آمد تا آنکه
جمله سکان انگلستان بدریافت اهتمام این پرده داری غریق
لجهٔ حیرت مانده بودند و می گفتند که از روز آباد شدن خطهٔ انگلستان
تا این زمان چنین اهتمام پرده داری برای احدی بوقوع نرسیده است
بلکه در هیچ عهدی هرگز بسموع هم نگردیده آیین بود بیان کیفیت مفصل ملاقات
حضرت ملکه محتشمه اما آنچه از تدابیر اصلاح و درستی مقدمهٔ سلطنت حسب
قواعد مقررهٔ آن ملک پس از فائز شدن هر سه حضرات عالی درجات در آن
ملک بمنصهٔ ظهور رسیده شرح مجملش اینکه مستر گرگری و مستر اسکیر و باشندهٔ آن

نامی وگرامی آن ملکہ اوکیل وکفیل کارروائی مقدمہ مقرر فرمودند و در بہم رسانیدن
مراتب وداد و مناصب اتحاد با اکثر عمائد و روسای آن مملکت کہ بلندن خاص
یا دیگر قریات بیرونجات سکونت پذیر میباشند نیز مساعی مشکور بظہور آوردند
زنانہ درباری برای ملاقات جناب عالیہ متعالیہ ہم در ہر اسبوع (ہفتہ ۱۲) یکبار شوکت
وفر مقرر داشتہ بودند کہ بروز معین بسا خاتونان با غرو شان انگلنڈ باریاب
خدمت جناب ممدوحہ میگردیدند و از باغستان اشفاق و اخلاق آن ملکہ
یگانہ آفاق دستہ دستہ گلہای مسرت وکامرانی می چیدند کیفیت مقدمہ
اودہ با کثر اخبارات روزمرہ آنجا طبع شدن شروع گردیدہ بود و علاوہ این
اخبارات بعض رسائل وکتب بمباحثہ خاص این مقدمہ طبع کنانیدہ تقسیم
فرمودند تا بحث و مذاکرہ این مقدمہ در جملہ خواص وعوام آن ملک روزبروز
اشتہاری و انتشاری می یافت وبعض معززان کہ دوست وخیر خواہ
حضرت بادشاہ گردیدہ بودند در اکثر مجالس و محافل اسپیچ این مقدمہ سترگ
بیان میفرمودند آنچہ از بحث وکلام وقیل وقال درین مقدمہ
درج رسائل و اخبارات واسپیچ ہا می شد اصل مادہ اش ہمان افادات

خاصه حضرت پادشاه جمجاه بود که قبل از روانه شدن جناب عالیه متعالیه بطرف
ولایت بحکم محکم حضرت والا مرتبت حواله قلم و تفویض رقم گردیده و آن نسخه
رساله مبسوط است بجواب کتاب بلوبک که از طرف سرکار کمپنی درین مقدمه
مطبوع و مشتهر کرده شده بود و حضرت بادشاه جواب باصوابش بارود و
انگریزی هر دو بافادت خاص فیض اختصاص تصنیف و تالیف کنانیدتا
باندک مایهٔ فرصت آن جواب باصواب از غایت پسند و اعتبار مشهور
چارسوی روزگار گشت و وکلا و بالسٹران انگلستان از ان حظی وافر برداشتند
و تمامی مضامین لطافت آگینش را باقصی غایت پسندیده از همین مادهٔ
صورت مقدمه حسب آئین مقرر خود طیار کردند بعد طیار شدن روداد مقدمه
و طبع و مشتهر گردیدن جواب بلوبک با بعضی رسائل دیگر بهمین مباحثهٔ
خاصه و حصول ربط و ضبط با اکثر عمائد و رؤسای آنجا که جمله مدارحش بمدت
قریب یک سال بحد استکمال رسیده فکر تعیین کدام ممبر نامور از جملهٔ ممبران
باغروشان محکمهٔ عالیهٔ پارلیمنٹ برای کارروائی مقدمه و ادخال پٹیشن درخواست
بمحکمهٔ موصوفه پیش آمد تا آنکه جناب سر فرٹر ای کیلی را که اسوهٔ ممبران

۹۷

نامی وزبدۂ دانشوران گرامی بود برگزیدند آن فرزانۂ یگانہ کیس مقدمہ
پس ازانکه باتفاق آرای جمعی ازبالشتران دانشمند پسند گردیده بود
بمحکمۂ ہوس آف کامن بگذرانید تاغور والتفات درین مقدمۂ جلیله
بمزید تائید شروع گردید کارروائی مقدمہ تا اینجا رسیده بود که شعبده سازیهای
گردون دون وفتنہ پردازیهای زمان بوقلمون نیرنگی تازه برروی کار
آمد یعنی خبر قیامت آشوب ہنگامۂ غدر ہندوستان که سرآغازش از
شہر میرٹھه گردیده بود قرع سمع کارفرمایان آن سلطنت دوران عدت کرد
ونوبت طغیانی آن طوفان بی پایان بحدی رسید که جملہ مشاوران
دولت ومدبران امور سلطنت ببستن رخنه های این فساد بی بنیاد ہمه تن
مصروف ومشغول گشتند ودیگر سائر مقدمات محکمۂ مشاورت از سنوح
این آشوب بیجا بحیز التوا درماند تا آنکه ازکمال اشتعال نائرۂ جنگ و
فساد وفتنہ انگیزیهای کورنمکان بی دانش وواداہالی عالی گورنمنٹ
ہند حضرت بادشاه جمجاه راکه ازروزرونق افروزی کلکته تا زمان
شیوع غدر ہندوستان صرف منظر اراحت واصلاح مزاج فیض امتزاج

یعنی آرام دادن ۱۲

سپس لفظ انگریزیست یعنی درخواست ۱۲

متقیم این شهر لطافت بهر بود واز همین جا بتائیدات وتدبیرات مقدمهٔ
سلطنت صرف اوقات گرامی می فرمود نظر بمزید احتیاط و
دور اندیشی ها بمقام فورٹ ولیم کلکته قلعه نشین وخلوت گزین داشتن
واجب ولازم انگاشتند وبحکم وتجویز نواب مستطاب گورنر جنرل
بهادر پلٹن گوره مع رساله سواران وشش ضرب مدافع ویک
مرکب جنگی همراه صاحب سکرتر نواب مستطاب ممدوح بطلب و
استقبال حضرت پادشاه جمجاه در رسید میجر هربرڈ اجنٹ نواب
گورنر جنرل بهادر نیز برای پیغام رسانی بحضور فیض معمور حضرت پادشاه
جمجاه همراه آمد هرگاه صاحب سکرتر وصاحب اجنٹ باحضرت بادشاه
جمجاه ملاقی شده پیغام جناب نواب گورنر جنرل بهادر گزارش نمودند حضرت
بادشاه جمجاه اول از رای صواب اندیش جواب باصواب جمله وساوس
واوهام بتقریر دلپذیر آن چنان بیان فرمود که آن هر دو افسران باغرو شان
رادران تقریر دلپذیر هیچ مقام گنجایش بحث وکلام نماند سپس از برای
مزید تصدیق بیان وتشفی خاطر اعیان دولت انگلستان دست حق پرست

برحمائلی کہ زیب گلوی حضرت دران وقت بود بہنادو بحلف شرعی داد
تصدیق وتوثیق بیان صداقت عنوان خود داد فرستادگان نواب
گورنرجنرل جملہ بیان راست واظہار بی کم وکاست حضرت پادشاہ جمجاہ
اصغا نمودہ از تہ دل بہ تصدیق پرداختند وبپاسخ عرض نمودند کہ اگرچہ
این ہمہ ارشاد وبیان حضرت سرتاسر صحیح وبجاست فاما اہالی گورنمنٹ
عالی نظر بہ تکلیف موقع وقت واقتضای مراتب دور اندیشی رونق افروز
بودن حضرت در قلعۂ فورٹ ولیم برای روزکی چند مناسب بلکہ واجب
ہمی انگارند از انجا کہ حضرت بادشاہ جمجاہ رارضا جوئی سرکار گورنمنٹ بہرحال
منظور نظر بود داثر میباشد بفور استماع جواب صاحب سکرترتن بقبول این مال
درداد وبرگردون خاصۂ نواب گورنرجنرل بہادر کہ برای حضرت کیوان رفعت
فرارسیدہ بود سوار شدہ فی الفور داخل قلعہ گردید صاحب قلعہ دار وصاحب
اجنٹ بہادر برای حفظ ونگہداشت مراتب اعزاز وامتیاز حضرت ہمان وقت
بمزید تاکید مامور گشتند ونیز حکم شد تا ہرقسم ملازمان ضروری حضرت رابرای
سرگرم ماندن بخدمات خاصہ درحضور فیض معمور ہمان روز حاضر کردند

وهر کدام ملازم وخدمتگذاری که خواهش وی از طرف بندگان سکندر شان دریافتند بطلب و احضارش اهتمام تام بعمل آوردند چون خبر توحش اثر قلعه نشین گردیدن حضرت پادشاه جمجاه بمسافران لندن رسید کمر همت جمله متنظمان کار بیکبار شکست واز گردش بخت وتقدیر ومشیت خداوند قدیر سوانح ناگزیر انتقال وارتحال حضرت جناب عالیه متعالیه وجناب مرزا اسکندر حشمت جرنیل صاحب بهادر هم همین اثنا پس وپیش یکدیگر بظهور رسیده عبرت افزای هر برنا وپیر وبرهمزن جمله کارروائیهای عقل وتدبیر گشت وسوای جناب شاهزادهٔ مرزا محمد حامد علی بهادر که خود جناب وی دران زمان کم سن و نابالغ بود دیگر احدی از اهل خاندان برای کارروائیهای مقدمهٔ سلطنت اوده بانگلستان باقی نماند علاوه برین همه خود ملک اوده هم اندران آشوب از سلک مداخلت واختیار سرکار ابد قرار بیرون افتاده بود پس بوقوع وشیوع این همه آفات وخرابیها که بیکبارگی از هر چهار سو هجوم آورده وکارخانهٔ جمعیت ظاهر وباطن ساعیان مقدمهٔ سلطنت را بیک ناگاه درهم وبرهم کرده جمله کارروائی وصورت کذائی مقدمه باهمه درستی عنوان همچنان ناتمام و

بی سر انجام ماند لموَلفه

بسکه تاخیر اندرین کارِ عظیم	از مصالح بود در علمِ قدیم
لاجرم ره یافت در وی صد خلل	رخنه پیدا شد ز هر سو در اہل
چاره جویان عاجز و حیران شدند	وز سر سعیِ طلب باز آمدند
لیک نومیدی ز حق در جستجو	کی بود نزدیک دانایان نکو
کوه تمکین بود شاهنشاه راد	ناشکیبی را بخاطر ره نداد
بر امید لطفِ حق قانع نشست	زانکه خود لا تقنطوا فرموده است
خسروان را همتی باید چو کوه	تا نگردند از تراخی ها ستوه
از تراخی کار کی گردد خراب	کی بود شایان عاقل اضطراب
در تراخی ها میاندیش از حرج	گوش کن الصبر مفتاح الفرج
همت از تاخیر نتوان داشت سست	عاقلان گفتند دیر آید درست

اشد رخنه که بدرستی کار سفر سه افتاد واقعهٔ هوش ربای انتقال و ارتحال جناب عالیهٔ متعالیه بود مرقد آنجناب عصمت قباب در شهر پاریس دار السلطنت فرانس است باحاطهٔ قبرستانی که حسب اراده و استدعای

سفیر سلطنت روم بهمان قرب ایام وفات این ملکهٔ خجسته صفات تعمیر کرده شده بود و اولین قبری که دران قبرستان واقع گردیده همین قبر جناب عالیهٔ متعالیه است یک مسجد هم از برای مسلمانان در وسط صحن آن قبرستان بنا نموده اند مرقد جناب عالیهٔ متعالیه قدام این مسجد واقع است و بجنب جناب ممدوحه شاهزادهٔ والاشان مرزا اسکندر حشمت بهادر نیز آسوده و رفیق غربت مادر مهربان بوده است کیفیت دفن آن هر دو عالیشانان اندران بقعه چنین بود که هنگامیکه جناب عالیهٔ متعالیه از کمال ازمان و اشتداد عوارض صعب بستوه آمد و باراده حج و زیارت از لندن معاودت فرمود و بپاریس رسید واقعهٔ ناگزیر جناب ممدوحه از حکم ازلی و تقدیر لم یزلی بهمان مکان پیش آمد ملازمان همراهی رکاب آنجناب عصمت قباب فی الفور خبر این واقعه بحضور شاهزادگان والاشان فرستادند هرگونه صدمهٔ جانگزا ازین خبر هوش ربا بمسافران اوده علی الخصوص جناب شاهزادهٔ والاقدر مرزا اسکندر حشمت بهادر که عاشق صادق مادر مهر گستر بود در و کردیدنه قلم سعیت رقم از بیانِ آن چاک میگردد هر دو شاهزادگانِ والاشان بمجرد شنیدن این خبر توحش اثر برای تجهیز و دفن جناب مبرورهٔ مغفوره روانهٔ فرانس گردیدند

چون بعد رسیدن آنجا بخصوص تعیین محل قبر شاورتی بمیان آمد خبر طیار شدن قبرستانی جدید خاصهٔ از برای مسلمانان که شهنشاه بلند پایگاه فرانس نظر بکمال وداد و اتحاد با سلطنت روم و رای وقف و اعطای قطعهٔ زمین خاصه جمله مصارف طیاری مسجد و احاطهٔ مقبره نیز از جیب خاص خود فرموده بود دران قرب زمان طیار کنانیده بود بسمع فراست جمع شاهزادگان والاشان فرا رسید همانوقت مولوی مسیح الدین خان بهادر وکیل حضرت پادشاه جمجاه را بنزد حیدر پاشا سفیر سلطنت روم که قابض و متولی مقام معلوم بود فرستاده اجازت تیاری قبر دران مقبرهٔ خاصه برای جناب مبرورهٔ مغفوره درخواستند سفیر ممدوح فی الفور اجازت دفن جناب مغفوره دران احاطه بداد و حارسان آن مکان را حکم کرد که هر جای که پسند شاهزادگان والاشان باشد بحفر و تعمیر قبر جناب مرحومه دران مکان اصلا مزاحمتی ننمایند الحاصل حسب اجازت سفیر مرقد جناب مرحومه دران احاطهٔ خاص کندیده شد و روز سوم از انتقال جنازهٔ جناب مرحومه را بتوزک و احتشام تمام برداشتند اکثر عماید و رؤسای فرانس شریک مشایعت جنازهٔ جناب مبروره گردیده بودند فرخ خان سفیر شاه کجکلاه ایران نیز درین تجهیز و تکفین شریک

وغمخوار شاهزادگان والاتبار ماند تاریخ های وفات جناب عالیه متعالیه از بعضی
ملازمان شاهی همراهی رکاب آنجناب مغفرت مآب چنین مذکور و مشهور است ؛

تاریخ

هاجرت للحج والدة الملک	ثم قد وصلت الی دار النعیم
اذ راها من بعید مقبله	قال رضوان لک اجر عظیم

تاریخ دیگر

ملکه کشور آنجناب عالیه فلک قباب	مادر خسرو اوده مهر کلاه و مه رکاب
کرد سفر ازین جهان آه ملول و خسته جان	وز همه خلق ناگهان و نهفت در حجاب
بود بشوق کعبه خوش در ره صبر جبر کش	داد خدای منعمش اجر و جزای بیحساب
خانه سینه چاک من با همه حسرت و محن	سال وصال او نوشت ملکه مغفرت مآب ۵۸ ۱۲۱۸

شاهزادگان والاشان بعد از تجهیز و دفن جناب مغفوره فی الفور بانگلستان مراجعت
فرمودند جناب مرزا اسکندر حشمت بهادر را ازین حادثه رحلت جناب مغفوره
آنچنان غم و الم لاحق گردید و بنوعی صدمه بر قلب رسید که از همان وقت بمبتلای
علالت سخت گشت و بعرصه یکماه ازان صدمه جانستان از جهان بگذشت

جنازه اش را نیز برای خوابانیدن در پهلوی مادر مهربان بدار السلطنت فرانس بردند و بعد استحصال اجازت از سفیر باتوقیر روم همدران مقبره بجنب قبر جناب مرحومه بخاکش سپردند دفن شاهزاده مرحوم روز هفتم یا هشتم از انتقال بوقوع رسیده درین روز نیز اکثر عمائد و رؤسای فرانس برسم غمخواری و سوگواری فراهم آمده شریک مشایعت جنازه گردیدند حیدر پاشا سفیر سلطنت روم هم اندرین حادثهٔ دوم تا مکانیکه جنازه را از آن برمی داشتند برسم تعزیت رسیده باداء حقوق مودت اسلامی پرداخت فرخ خان سفیر دولت ایران مراسم تعزیت را بواسطهٔ راه و رسم سابق با شاهزادگان والاشان زیاده تر از همه مؤدا ساخت چون روز دفن جناب عالیهٔ متعالیه لکوک مردم فرانس جناب مرزا اسکندر حشمت بهادر را همراه جنازهٔ مادر مرحومه دیده بودند باستماع حادثهٔ مرگ چنین جوان هر زن و مرد کف حسرت می مالید و بی اختیار همی نالید وقت برداشتن این جنازه طرفه قیامتی و آشوبی دران شهر برپا بود صورت خیالی جناب شاهزادهٔ مغفور هر کسی را پیش نظر می نمود و به تصور آن تصویر غیرت ماه منیر درهای اشک حسرت بی اختیار نثار می کردند جاه و احتشام این جنازه از جنازهٔ اول هم زیاده آماده گردیده بود

وتاریخ وفات جناب شاهزادهٔ مرحوم چنین مرقوم است ؎

سکندر حشمت آن جرنل بهادر ❊ که از دارا فزون بوده جلالش
بجود و همت و خلق و مروت ❊ ندیده دیدهٔ عالم مثالش
دریغا کز غم جانکاه مادر ❊ پس از ماهی ز روز انتقالش
بصد حسرت ازین عالم سفر کرد ❊ جهان شد تیره زاندوه و ملالش
بران یک غم غمش چون دیگر افزود ❊ غم دیگر شده تاریخ سالش
۱۲۷۴ھ

جناب شاهزادهٔ مرزا محمد حامد علی بهادر بعد دفن عم محترم خود بلندن باز پس رسید وزمانی به بیسر و سامانی در انجا بگذرانید آخر باشتیاق قدمبوسی حضرت بادشاه جمجاه دریمان حالت ناکامی و بی سر انجامی ازانجا بازگشت چون درین سفر بعید و مرواین آیاب و ذهاب جمله منتسبان و متوسلان بآن جم غفیر و جماعت کثیر و سائر مصارف ضروری مقدمهٔ جلیله زیاده از ده لک روپیه زر نقد حضرت بادشاه جمجاه صرف گردید و بعد بیرون تشریف آوردن حضرت بادشاه جمجاه از قلعه لک ها روپیه بخرید و تعمیر مکانات و باغات و آراستی و درستی دیگر انواع لوازم و ضروریات بصرف رسید بعد ازان تا این زمان تدبیر سر انجام مقدمهٔ ناتمام صورت نه بست چه پیداست

که سرانجام چنین مقدمهٔ سترگ بدون صرف لکوک روپیه دیگر چگونه
بظهور پیوست این است سبب اول سکوت وصموت بندگان
سکندرشان تا این زمان ازسعی وتدابیر مقدمه فامّا سبب دوم
که اصل سبب است بیانش اینکه حضرت بادشاه جمجاه بعد زوال عهد
سرکار کمپنی بدل فیض منزل چنان اندیشید که چون حمله معرکه آرائی‌ها
بمقابلهٔ سرکار کمپنی بود حالاکه ملک بلاواسطه بحوزهٔ انتظام فیض نظام حضرت
ملکهٔ معظمه شهنشاه بلند پایگاه درآمد ایدون ضرورت استغاثه چیست ذات
خجسته صفات حضرت شهنشاه گیتی پناه خود معدلت کوش وحق نیوش
است به یمن معدلت وحق پسندیش نقد مراد بکف جویای داد ازخود خواهد رسید
فرط اعتماد واعتقاد حضرت پادشاه جمجاه بر مراحم وتفضلات حضرت ملکهٔ معظمه
زیاده ازان است که بشرح وبیانش توان پرداخت این بود کیفیت سفر ولات
وشرح حال مقدمهٔ سلطنت که بسبیل اجمال واختصار گوشگزار
مستمعان والااتبار نموده آمد وبرخاتمه همین بیان باب دوم

این کتاب هم ختم گردید

باب سوم در شرح حالات برآمدن بندگان دارا دربان از قلعه و انداختن طرح اقامت بحوالی کلکته و کیوف کارروائیهای کارگذاران آن وقت و ذکر بواعث حضوری این خیر خواه بلا اشتباه بسرکار شاهی با کیفیت کارگزاری و ترقیات خودم درین سرکار فیض آثار بیمن پرورش قدردانی حضرت ظل الهی

حینیکه طوفان غدر از چارسوی این چار دانگ جهان حوادث بنیان منتفی گردید و کشتی اندیشهٔ حکام دریادل ازان تلاطم چارموجهٔ چار طوفان نجات یافته بجودی جمعیت و اطمینان فرارسید مدبران امور سلطنت علیه

برطانیه دیگر احتیاج قلعه نشین داشتن حضرت بادشاه جمجاه ندیده این مهر سپهر دولت و اقبال را برای جلوه افروزی مخیم جاه و جلال مرخص نمودن خواستند حضرت پادشاه جمجاه بمجرد دریافت رضامندی اعیان آن دولت بلند صولت همچون ماهی که از حجاب سحاب بر آید از برج قلعه به بیت الشرف منزلگاه خاص عظمت اختصاص جلوه افروز گشت و چون از انعدام مداخل وازدیاد مصارف لکوک روپیه که از روز گذاشتن دار السلطنت تا این زمان هم در ضروریات خاصه و هم در کارروائیهای مقدمه سلطنت و مصارف سفر مسافران ولایت صرف گردیده تنگی و زیر باری روز بروز زیاده تر می افزود گرفتن وظیفه معینه لک روپیه نیز از گورنمنٹ عالی درین وقت بناچار اختیار فرمود و از انجا که بدون کامیابی تشریف بری بدار الخلافت عظمی پسند خاطر عاطر بندگان سکندر شان هرگز نبوده لهذا همین فرودگاه مقام گارڈن ریچ کلکته را کام و ناکام تا حصول مرام بدار القیام بر گزید اهالی گورنمنٹ عالی ایوان عالیشان فرودگاه سابق حضرت را با دیگر دو تا قصر عالی به همین حوالی خرید نموده به بندگان سکندر شان اهدا فرمودند

حضرت پادشاه جمجاه درین هر سه ایوان عالیشان که در وسط بساتین و
احاطه های کلان واقع است طرح اقامت فیض استقامت انداخت
وبخریدن اسباب شیشه آلات و فروش و دیگر ساز و سامان شایان شان
سلطانی هر سه ایوان عالیشان را به تجمل و احتشام تمام برآراست وچون
گنجایش جمله تبعه و لحقه و همراهیان و متوسلان درین سه ایوان ممکن نبود
برای خرید و تعمیر دیگر قصور و ایوانات بکارکنان در دولت بلند صولت
امر فرمود همدرین اثنا منشی صفدر علی نام شخص کشمیری نژاد که آدم بس تیز
وچالاک بود بحضور فیض معمور حسن رسائی پیدا کرد و مورد انظار الطاف و
مراحم خاصه گردید و بکارهای خاصه تعمیر ابنیهٔ عالیه و تزئیب و ترتیب بساتین
و قصور رفعت و عظمت معمور بواسطهٔ تقرب خاص شرف اختصاص یافت
چون ستارهٔ اقبالش درآن وقت رو به ترقیات روز به داشته در
اندک مدتی آنچنان عزت و افتخار و مرتبت و اقتدار بدربار دربار حضرت
بادشاه جمجاه حاصل کرد که بظهور و فور رحمت و غایت عنایت مخاطب
بخطاب لسان السلطان محمود الدوله منشی محمد صفدر علیخان بهادر گشت

و بکمتر ک زمانی محیط جمله کلیات و جزئیات سرکار شاهی گردید و تا حد امکان
متوسلان و منتسبان خاص خود را باکثر کارخانجات و کارهای این سرکار
دولت قرار برگماشت هر قدر زر و جواهر و نوٹ ها و اسباب و آلات
نقره و طلا که همراه رکاب فیض انتساب آمده بود اغلب و اکثرش از دست
همین محمود الدوله منشی محمد صفدر علی خان صرف می گردید و مبلغ لک روپیه
زر میوه خوری حضرت که ماه بماه از سرکار گورنمنٹ عالی میرسید علاوه برین
مصارف بیحد و عد بود با اینهمه سائر کارگذاران و محمود الدوله سرآمد شان را
برینهمه منافع بیحد و حد قناعت و اکتفا اصلا نشد بلکه تمامی اموال بیحد و عد
عهد سلطنت را بدو چار سال صرف کنانیده طرح سرآغاز استقراض به سرکار
دولت قرار شاهی انداختند و بضرورت و بلاضرورت در هر سال
و ماه بلکه روز بروز حضرت بادشاه جمجاه را مقروض و مدیون تر میساختند
چنانکه ازدیاد چنین قرضه های بیشمار را روز بازار بود شمار نقود انفاس
منشی صفدر علیخان درهمین فکر و تدبیر ازدیاد منافع بیحد و عد سرآمد حضرت
بادشاه جمجاه براه مراحم خسروانه طالب علی دامادش را پس از رحلت وی

۹ زر میوه خوری عبارت است یعنی تنخواه حضرت بادشاه جمجاه

درحضور فیض معمور طلب فرموده بجای آن از جهان رفته ماموروسرفراز
فرمودن خواست لیکن چون کوکب طالعش بگردش ادبار نگونسار میرفت
بارشاد فیض بنیاد حضرت کاربند نگردیده راه انکار ومخالفت پیموده باغوای
ناسزای غرضگویان از اطاعت ولی النعم واولی الامر اباء کلی نمود وبالآخر
باعتماد بی بنیاد اکثری از حسابات واسناد ساخته خود دعوی قرض
چهل ودو لک روپیه بنسبت بندگان سکندرشان بعدالت بست[۲۴] چهار
پرگنه پیش کرد چون دست تدارک محکمه عدالت از رسائی تا دامان حضرت
بادشاه کوتاه افتاده بود اطلاعنامه دوران نالش بذریعه صاحب ایجنت
نواب گورنر جنرل بهادر درحضور بادشاه جمجاه حاضر شد وبفور رسیدنش
حضرت بادشاه را فکر تقرر وکیل ومختار معتمد برای تکفل وکارروائی مقدمه
پیش آمد واز بسکه راقم سطور را نسبت نمکخواری قدیم بسرکار دولت قرار
متحقق بوده چه بعهد دولت مهد اورنگ نشینی حضرت خلد منزل
نصیر الدین حیدر بادشاه وزمان گورنری عالیجناب نواب گورنر جنرل
لارڈ بنٹنک بهادر حینیکه مولوی کرم حسین خان بهادر برعهده سفارت سلطنت اوده

بدربار گورنری شرف اعزاز داشته خاکسار بر عهدهٔ نیابت سفارت آن
سلطنت باعز و شوکت مامور و بلقب نائب سفیر مشهور بین الجمهور بود و جمله
اهالی اعالی دولت بلند صولت سلطنت علیهٔ برطانیه نظر بکمال حفظ مراتب
سلطنت اوده قدر و منزلتم اندران آوان بیش از بیش مرعی میداشتند
گویا آغاز نشو و نمای اعزاز و وجاهتم بحضور حکام بلند مقام سلطنت علیه برطانیه
از همان عهدهٔ جلیله و خدمت جزیله گردیده بود گو بعد ازان به لباس
عهده های اجل و اعزازان از سرکار والاتبار شرف افتخار یافتم حضرت
بادشاه جمجاه نظر بر حقوق خدمت و قدامت این دیرینه نمکخوار و جان نثار
سرکار خود فرموده همین منتسب خاص و متوسل با اخلاص را برای سرانجام
کاروبار برگزید و از راه لطف و کرم خداوندانه به تشریف حکم طلب
بنواخت هرچند زین بیشتر هم هنگام ورود موکب اقبال در کلکته حکم طلب
این سراپا ادب شرف نفاذ بخشیده بود لیکن بوجوه و عوائق بسیار
دران وقت از راه مجبوری باریاب حضوری نشده بودم ایدون که بار
دوم حکم طلبم از رهگذر بنده پروری عز امضا یافت فی الفور حاضر بارگاه

فیض کارگاه گردیدم و به هدایت زبانی بندگان دارا دربان به جمله
مکنونات ضمیر بیضا نظیر وا رسیدم و از آنجا که سرانجام این مهم اهم کاری
سترگ بود وسعی وتدبیرش در محل سکونت یا مکان آفس مقرره بدستور
کارروائی سائر مقدمات وکالت خیلی اشکال بلکه قریب بمحال می نمود بحکم
هدایت شیم بندگان شاهی طرح تقرر اجلاس خود برای افکار وتدابیر مقدمه
به یکی از ایوانات شاهی انداختم واز جمله مقدمات دیگر قطع نظر کرده همه تن
خود را برای سرانجام همین مرام مخصوص وپابند ساختم تا از قرب
دربار شاهی سهولتی در کشف وتحقیق جمله حالات وحل سائر اشکالات حاصل
باشد وهنگام صرف همت تحقیق حقیق غم هیچ انتظاری وانتشاری خاطر فاترم
را نخراشد حضرت بادشاه جمجاه بوادید چنین تعمیل حکم جلیل آنقدر بذل لطف
وعنایت شاهانه برحال فدویت اشتمال خیرخواه بلا اشتباه خود فرمود
که بظهور وفور عنایت شاهی وکمال عواطف حضرت ظل الهی عنان توجه
خود را از دیگر جمله تعلقها بکلی بگسستم وکمر همت خود بسرانجام احکام شاهی چست تر
بربسته هشت ونه ساعت کامل هر روز به تحقیق واستکشاف حالات

وحل غوامض واشکالات همین کار اهم ومهم اتم مصروف ومشغوف میماندم وهر آنچه دقت واشکالها بدریافت ووا شگافت دقائق وحقائق این مقدمه پیشیم آمد در تمام عمر خودم گاهی بهیچ مقدمه چنین دقت واشکال دامنگیر حال نشده بود نازم بر وفور عقل ودانش وکمال ملکهٔ حفظ واستحضار حضرت شهریار ذی وقار که بفور دریافت تردد وانتشار این ناتوان زار قفل گنجینهٔ آن راز نهان فریب دهان را با دنی جنبش کلید هدایت وانامل فکر ودرایت بر کشود وحقیقت طلسم بی بنیاد دمنگیر امان بد نهاد دشمن عدل وداد را بیک نقش ابجد تعلیم وارشاد فیض بنیاد وا نمود آخر چون با فکار بسیار ورنج وکاوشهای بیحد وشمار وهدایتهای جلیلهٔ شهریار تدابیر ومساعی خود را بانتها رسانیدم حقائق ودقائق مقدمه منکشف شدن شروع گردید وبه قراین صریح وتخمین صحیح خود نیکو دریافتم که هر قدر از نقد وجنس وجواهرات ونوٹهای پرامیسری وغیره از دار السلطنت همراه رکاب حضرت قدر قدرت آمده بود ونیز هر قدر زر بابت وجه مقررهٔ میوه خوری از گورمنٹ انگریزی بوصول انجامید کارگذاران بر همه دولت بیحد وعد اختیار کلی یافته انچه خواستند کردند واین جمله خزاین واموال زاید از حوصله

وہم وخیال را بلا خوف ومحابا بتصرف مالکانۂ خود در آوردند محمود الدوله
منشی صفدر علی خان یا دیگر ہرکسیکہ درین سرکار دولت قرار عروج واختیار
یافت در حالت محتاجگی محض آمد وبروزکی چند وزمان یسیر صاحب نقود و
اموال کثیر گردید پس اگر غبن وتصرفات بیجا بخزاین واموال شاہی نمیکردند
این ہمہ مقدرت وتمول لکوک روپیہ از ایشان ہر یکی را بدینگونہ چگونہ حاصل
میگشت ہمانا خزانۂ حضرت بادشاہ جمجاہ ہر دم خالی میکردند وخانۂ خود پر تا ایشان
برین پایۂ فزونی مایہ فرا رسیدند وبآخر سرکار شاہی را زیر بار حسابات بی اصل
لکوک روپیہ گردانیدند پس اینہمہ دیوانگی حضرت بادشاہ جمجاہ سرابی
بیش نیست خود غرضان آن سراب را چشمۂ آب نمودہ اند واگر بچشم غور
نگریستہ شود این چشمۂ سراب برای آن تشنہ کامان وادی خود مرادی
بحقیقت چشمۂ آب است کہ سیرابی کام مرام خود از آن یقینی اندیشیدہ اند وچون
ایشان بدبار دربار حضرت محیط کلی بودند وبہ بحر افکار وتدابیر برآوردن گوہرہای
مراد خود غرضانہ ہر دم شناوری ہا می نمودند مصور اندیشۂ ایشان تصویر
این سرچشمۂ خیالی را بآبیاری رشحات قلم اختیار واقتدار بنوعی آب وتاب

داده مناظر و مرایای اصلی نمای افراد حساب مصنوع جهت نمایش و آرایش
آن بنوعی پیش چشم نظارگیان نهاده که ببادی النظر غواصان بحر اندیشه
تدقیق پیشه هم از نقل تا اصل فرقی نمی نماید و این چشمهٔ سراب غیر از چشمه پر آب
بنظر بینندگان نمی آید پس چنین سحر سامری را جز بعصای موسی شکستن دشوار
و از چنین دمدمهٔ جنی جز به نقش مهر سلیمان وارستن خیلی دور از کار است چون
حقیقت کلی این مقدمه در لوح دلم بوثوق تمام ارتسام یافت و لوامع آگاهی
کماهی آن در ساحت خاطرم بوجه نیکو برتافت اول فکر تحقیق کیفیت و کمیت
جمع و مداخل سرکار شاهی که خود از دفتر این سرکار انکشاف کما ینبغی آن
نمیشد کردم و تفاصیل آن جسته جسته چه از لکهنو و چه بذریعهٔ دفتر تزری و چه
بواسطهٔ بعضی نمکخواران و واقف کاران سرکار شاهی بدست آوردم پس
به ترتیب و فراهمی حسابات پیش نمودهٔ محمود الدوله آنجهانی و دیگر جمله کارگزاران
سلطانی پرداخته پی بحقیقت جمله مخارج و مصارف هم بردم هرگاه بانهمه
حقائق و دقایق و صنوف غوامض و کیوف وارسیدم کارگزاران دفتر
بیت الانشای سلطانی را بتفریق و تحقیق جمله حسابات نقود و اجناس و عمارات

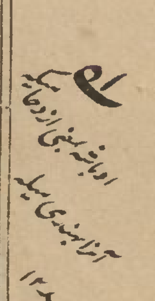
واصل وسود آن با تنقیحات شایان بمزید تاکید برگماشتم وخود به ترتیب و
گرد آوری کاغذات جواب دعوی مقدمه مصروف ومشغوف گشته بر جمله مضامین
معروضات مدعی ومضامین دستخط های حضرت بادشاه جمجاه نظر غائرانه انداختم
وکمر همت بر تحریر مباحثات ضروریه چند بربسته بکلی خود را سرگرم رسم وتسطیرش
ساختم مباحثه اول در ثبوت اختیارات محمود الدوله بدلائل قویه وبراهین
جلیه مباحثه دوم در تحقیق معانی دستخطهای شاهی ومبانی ارشادات حضرت
ظل الهی مباحثه سوم در اثبات اینکه حسابات گذرانیده محمود الدوله سنجیده
وفهمیده نشده است اسناد واحکامی که دلائل ثبوت مدعیات مندرجه این هر
مباحث بوده محمود الدوله بوساطت واتفاق دیگر بعض اهلکار ذی اختیاران
وقت از دفتر شاهی یکسر بدر ساخته بود فاما بسیاری ازان بحکم وتدابیر بهم رسانیدم
تا درین مباحثات برای اکثر مدعیات بکار آمد وپس از تحریر مباحثات با تکشاف
رقمهای وصولی محمود الدوله بهد مو فور بکار بردم وهمینکه جواب دعوی از طرف
حضرت بادشاه جمجاه داخل عدالت بست وچهار پرگنه گردید بفکر وکوشش خود
مقدمه از اجلاس صدر امین اعلی برداشته باجلاس مستر لفور صاحب جج عدالت

ضلع مذکور آوردم هنگام روبکاری سی وشش سوالات از جانب وکلای مدعی
تجویز گردید تا از ذات خاص بندگان معلی لطلب جواب هر یکی ازان پردازند
مدعیان باخفای آن همه سوالات کوششهای فراوان بجدی بکار برده بودند
که احدی بران اطلاع نیافت ولفافهٔ سوالات مصمغ ومختوم بذریعهٔ کرنیل هربرٹ
صاحب اجنٹ بهادر فائز بحضور بندگان اقدس واعلی گردید بپاس ادب
شاهی وبلحاظ مراتب آداب حضرت ظل الٰهی احدی از وکلا وکونسلیان مدعی
برای عرض سوالات وجرح وقدح حاضر حضور فیض معمور شدن نتوانست
فقط صاحب اجنٹ بهادر ومولوی فتح علی میرمنشی شان برای نوشتن جوابات
حضرت سلطان سکندر شان هر روز حاضر حضور پرنور میگردیدند فاما حضرت سلطان
عطارد قلم بالغ رقم را دران تحریر وتسطیر احتیاجی بطرف هیچ محرر ودبیر نبوده بلکه
به نفس نفیس خود جوابهای جمله سوالات تحریر میفرمودو بی تامل واندیشه
حل سائر اشکالات سائلان ومعترضان می نمود این جلسهٔ تحریر جوابات
در حضور فیض معمور حضرت قدر قدرت نه روز کامل منعقد گردیده درین
هنگام اهتمام تخلیهٔ تام بحد غایت مرعی وملحوظ می ماند تا آنکه سوای منصرم الدوله

منشی سید محمد حسین خان بہادر کہ شخص ذہین وفہیم ولئیق وچالاک و
دولت خواہ بلا اشتباہ حضرت ظل اللہ است دیگر احدی از باریابان
خاص عزت اختصاص بحضوری در محل اجلاس خاص حضرت شہریار ذی تبار
ہرگز دخل وباری نیافت سبب حضوری منصرم الدولہ بہادر ہم دران وقت
آن بودہ کہ چون جلسۂ طولانی صحبت تخلیہ منعقد می شد وصاحب ایجنٹ
بہادر ومیر منشی شان از خصائص مزاج وعادات حضرت ظل الٰہی
واقفیت وآگاہی نداشتند راقم سطور حاضر باشی یک شخص ہوشیار و
واقفکار برای حفظ ونگہداشت مراتب راحت وخوشنودی مزاج فیض امتزاج
بندگان سکندر شان وبندوبست بعض حوائج اتفاقیہ وکارہای
ضروریہ صاحب ایجنٹ بہادر واجب ولازم دیدہ منصرم الدولہ بہادر
راحضوری دران جلسۂ خاص برگزیدہ بود سبحان اللہ وکلا وکونسلیان
جانب مخالف دقیقۂ از دقائق حکمت وتدبیر خود در تحریر سوالات
نگذاشتہ بودند وبہر سوالی بسا دقائق وغوامض برای مغالطہ دہی و
عاقل فریبی ہا پنہان داشتہ اما چون ذات فیض آیات حضرت

مجسّم عقل و فطانت و مؤید بافضال ایزد بیهمال است جواب هر سوالی
ببداهت و استعجالاً بنوعی حوالهٔ قلم فیض رقم میفرمود که بینندگان حیران
میشدند و چنان معلوم میشد که گویا حضرت بدقائق و غوامض و حکم و تدابیر
وکلا و کونسلیان از اول پی برده جواب هر سوالی بعد تحقیق و تنقیح از
کونسلیان جانب خود محفوظ و از بر فرموده بود الحق اگر از کونسلی کامل فن
هم بدان نوع سوالات دقیق مبتنی بر انواع مغالطه دهی و عاقل فریبیها
پرسیده و جواب باصواب هر یکی بلا مهلت تفکر و تدبر خواسته می شد
ممکن نبود که راه سداد از مغالطه های عقل فریب بهر جا غلط نمیکرد ولیکن نازم
بر کمال عقل خداداد خسرو نکته ایجاد در هر فن یگانه استاد که به یمن
توفیق ایزد ذوالجلال و تائید بخت و اقبال بهیچ مقامی دمدمه و فریب
مغالطه دهان نخورده و با این همه قدم اظهار و بیان را در هیچ جا جز براستی و
درستی نه سپرده بعد طی اینهمه مراحل نوبت بگرفتن اظهار منشی محمد طالب وارث
و مختار ورثهٔ محمود الدوله آنجهانی رسیده و ده روز کامل حاکم عدالت را
باستفسار و تحریر اظهارات نا برده و دیگر گواهانش و هم برد و قدح و مباحثه

و مناظره با وکلا و کونسلیان نگذشت درین عرصه بعدالت جمله کاروبارهای
دیگر یکسر مسدود ماند و هجوم و ازدحام تماشائیان بحدی می شد که چنین
اجتماع و ازدحام جوق جوق مردم از هر فریق و طبقه برای تماشای مقدمهٔ
دیگر کمتر اتفاق افتاده باشد از نصب خیمه ها و گرد آمدن فروشندگان
انواع و اقسام خوردنیها که بسبب کثرت مردم در حوالی ایوان عدالت
روداده تو گوئی اوباشهٔ بود که بسا مردم صرف برای سیر و تماشای آن اوباشه
بهر روز میرسیدند و از ساعت ده تا شام هنگام گوناگون گلهای تماشایش
میچیدند درین عرض مدت بمباحثه و مناظره از طرفین دقیقهٔ از دقایق
نامرعی نماند و از کونسلیان و وکلای طرفین احدی نبود که سخن مدعای
خود را مهما امکن بر کرسی اعلی مدارج استدلال نه نشاند خلاصهٔ مرام و قصوی
مدارج اختتام آن همه رد و قدح و بحث و تکرار از جانبین همین بود که مدعی
باسناد و دلائل دستخطی خاص کراست اختصاص بندگان دارا دربان
اثبات اینمعنی میخواست که جمله حساب و کتاب محمود الدوله آنجهانی پس از
تحقیق و تنقیح و سنجیدن و فهمیدن مزین بدستخط فیض نمط حضرت



گردیده است وقسطیکه بمحمود الدوله وصول میشد بطور قسط بندی برای اداے
همین قرضه سنجیده فهمیده مقرر بود وجواب باصواب بس از طرف راقم آثم
اینکه حساب یک جزیایک روزه هم هیچگاه دیده وفهمیده نشده است چون
محمود الدوله بسر کار دولت مدار شاهی محیط هر جزو کل بود و بهر کار و کارخانه
دخل و اختیار بطور مالکانه حاصل داشت خود او حساب دار بود و خود محاسب
ذی اختیار از غایت محیط گردیدن بهر جزو کل در جمله کارهای جزئی و کلی
بدخل و اختیار خود هر انچه میخواست می نمود وازینجاست که بفرط حصول اختیار
واقتدار ملقب به لقب لسان السلطان گشته بود غرض خود صاحب
دستخط بود وخود کارخانه دار خود محاسب خود محاسبه فهم خود حساب نگار
خود منشی خود محرر خود حاکم دفتر واخبار خود دیوان خود مختار خود تاجر خود
خریدار خود صاحب تحویل خود افسر جمله اهلکاران جلیل بالجمله آن چالاک یگانه
از کمال چالاکی وبیباکی خود را بسر کار دولت قرار حضرت ظل الٰهی مونه از
مصداقات مسئله وحدت وجود ساخته بود وازیرده کارسازیهای تقلد آن
خود هر چه میخواست می نمود انچه از دستخط هامرین بقلم خاص فیض اختصاص

گردیده همه باعتبار و اختیارش بود الحاصل چون بحث و تکرار از طرفین
بانتهای غایت رسید و سلسلهٔ مباحثه و روبکاری بجمیع الوجوه ختم گردید
حاکم عدالت جملهٔ دفتر اسناد و دلائل مدخله طرفین در تخلیه بخوض و تفکر
تامتر دیدن و فهمیدن آغاز نهاد و دو ماه کامل مصروف و مشغوف همین
مطالعه و تحقیق و تنقیح بود آخر حکم فهمانیدن حساب و کتاب صادر فرمود
و از آنجا که غلغلهٔ مقروضی سرکار شاهی و بکمین نشسته بودن دیگر اکثر مدعیان
قرضه برای استغاثه و اثبات دیون خود ها بر بندگان حضرت ظل الٰهی
از گرمی هنگامه این نالش بس مشهور بین الجمهور گردیده بود همدرین اثنا
خریطهٔ محبت نامهٔ از طرف لازم الشرف جناب معلی القاب لارڈ لارنس
بهادر ویسراے و گورنر جنرل هند بنام نامی اعلی حضرت سپهر صولت
بدین خلاصه مضمون مصلحت مشحون فرا رسید که بمخلص اطلاع شده است
که آن رونق بخش سریر شوکت آن قدر مدیون کثیر و افزون شده اند
که ادایش از حیطهٔ امکان بیرون نست اگر بعرصهٔ ششماه انتظام محاصل
و ادای دین واجب خود نخواهند ساخت اول مارچ ۱۸۶۸ء عیسوی

کمشنری از طرف گورنمنٹ برای انتظام این امر مقرر خواهد گردید پنجاه هزار
روپیه ماه بماه از زر میوه خوری وضع خواهد گردید بورود این محبت نامه
تردد و انتشار جدید باولیای دولت حضرت بادشاه جمجاه رو نمود
و مدعیان قرضه به صدور چنین محبت نامه و تجویز مهلت همگی ششماه که برای
انتظام مهام جمله دیون و حساب فهمی لکوک روپیه مقرر گردیده بدلها خیلی مسرور
گشتند و به یقین دانستند که قرضهٔ ادعائیهٔ ناجائزهٔ مایان اکنون خواه مخواه
واجب الادا گردیده و زمانِ وصول و حصول آن نیز قریب تر رسیده
اینهمه خیالات دشمن کامی ها تا سمع کرامت جمع حضرت بادشاه جمجاه
نیز رسانیدند و خاطر فیض مظاهر اعلی حضرت را از ان انتشار بر انتشار افزود
و چه تردد و تفکرها که رو نه نمود راقم آثم دران وقت غیر از تدبیر و سرانجام
مقدمهٔ دائره دیگر هیچ کاری و اختیاری بسرکار شاهی حاصل نداشت
بلکه بشمار اهالی این سرکار دولتمدار هم محسوب نبود لیکن بدریافت کلال
و ملال خاطر دریا مقاطر حضرت سخت سراسیمه و پریشان گردیده و
بدون عرض و اطلاع به بندگان همایون با صاحب اجنٹ بهادر

ملاقی شده بگفتگو و مشاورت درین معاملهٔ خاصه پرداخت و حقیقت
بی اصلی قرضه های مشهور بوجه احسن حالی خاطر صاحب ممدوح ساخت
و صاحب ممدوح را برای عرض مراتب تشفی خاطر بحضور بندگان درادربان
تفهیمات شایان نمود تا پرچه پیام محبت و اخلاص ارتسام مشعر تسکین
و دلجوئیها مکرر از طرف صاحب ممدوح فرا رسید و مشعر مراتب تسکین و
خاطر جمعی ها بدین مضمون طمانیت مشحون گردید که حضرت اقدس و اعلی
باطمینان خاطر عاطر حساب فهمی اهلکاران و کارگذاران خود فرمایند
و مقصود گورنمنٹ عالی چنین نموده است که بدون تدارک و تحقیق کامل
ادای قرضه هاے مدعیان بمجرد ادعا و اظهار شان نموده آید بعد ملاحظه
اینچنین تحریرات صاحب اجنٹ بهادر حضرت بادشاه حکمنامه
بنام راقم آثم نافذ فرمود نقل آن حکمنامهٔ کرامت ختامه اینست
نقل حکمنامهٔ معلی بر تمامی اقاصی و ادانی دربار دُربار
فلک اقتدار سرکار با وقار و سائر و اقف کاران هر امصار و دیار
عموماً و باشندگان و بیوپاریان و بازاریان شهر کلکته خصوصاً

کالشمس فی رابعة النهار ظاهر و آشکار است که حضور را درین شهر و دیار
زینهار هیچگونه معاملۀ داد و ستد از نقود و اجناس با مهاجنان و بیوپاریان
فی حین من الاحیان نمانده و نیست و اصلا حضور مدیون یک حبه
و قرضدار یک خرمهره کدامی مهاجن و تاجر و بیوپاری نبودند و نیستند
و هرگز نزد احدی ازین فرقه کدامی تمسک و دلیلی دستخطی حضور
و یا دربهی و کهاته و روزنامچه نام و صحیح ما بدولت و اقبال بر کدامی
نقد و جنس نیست و نخواهد بود و حضور بنفس نفیس گاهی از احدی اینها
معاملۀ بیع و شرا رجائز نداشته اند بلکه کسی را بحضور خود بار نداده اند
لاجرم هرگونه محفوظ از دیون و قرضۀ قلیل و کثیر بازار اند محال است
که متنفسی از مهاجن و بیوپاری درین خصوص سندی و دلیلی از دستخط
و مهر حضور بنام خود پیش نماید البته معاملۀ داد و ستد حضور و اجرای
جمیع کاروبار از نقد و جنس با اهالی و کارگذاران ملازم خود بوده است
که بحکم حضور و هم بخواهش خود ها هرگونه کاروبار نموده اند و مینمایند و غوش
از نقد و جنس از سرکار حضور یافته اند و می یابند لیکن تا حال تحقیق و تنقیح

وانفصال حسابات اہلکاران و ملازمان خود نفرموده ایم و وقتاً فوقتاً

که درین خصوص متوجه و موکد شدیم بعضی به لطائف الحیل در فهمانیدن حساب

اغماض صریح نموده اند و بهمین وجوه اریکه آرای حشمت و اقبال و ساده پیرای

جاه و جلال جناب معلی القاب نائب السلطنت گورنر جنرل بهادر

دام شوکته را چنان مسموع شده که حضور بدیون کثیر اند که ادائیش از حد

امکان بندگان سلطانی بیرونست حالانکه این خبر سراسر دروغ و غلط است

و بر محفوظ بودن از دیون بازار تمامی اہل بازار گواه و صاحب اجنٹ

گورنر جنرل بهادر آگاه اند اما آنچه معاملات فیما بین آقا و ملازم از قبیل

محاسبه داری و محاسبه فهمی محل شک و تردد گردیده آن همه بوجه عدم فهمید

حسابات اہلکاران خود است لاجرم بمزید رافت سلطانی و وفور تفضلات

خسروانی آن خیر اندیش وفاکیش معتمد الخدمت وافر الاعتبار را برای تفهیم

و تنقیح و تحقیق و تصفیه حسابات خانگی ماضی و مستقبل و حال متعلقه جمله اہلکاران

و ملازمان خود محاسب مقرر فرموده حکم محکم شرف نفاذ می یابد که بکمال

دیانت و امانت و راستی چنانکه سجیه رضیه اوست بنظر واجبی و تحقیق و غور

وفکر حقیق و دقیق جملہ حسابات اہلکاران حضور از مال موجودات و نشان
گرفتن مفقودات و دیدن رسیدات و دریافتن دیگر حالات و
تحقیق قیمت واجبی و مجرا گرفتن وصول نقد وجنس و تعین مقدار
یافتنی و غیر واجبی و فاضلات و باقیات و رفع اداہر انچہ انسب و واجبی
باشد فیصلہ نمودہ عرضہ دارند کہ درین خصوص تصفیہ اش و تجویزش
و تحقیقش و تنقیحش ہر آئینہ و ہر گونہ پسند و منظور حضور خواہد بود و دیگر
امور ہم ہرچہ مستحسن دانستہ باشند عرضداشتہ باشند کہ ازان موجب
منفعت سرکار ما بدولت و اقبال گردیدہ باشد درینباب تاکید دانستہ
حسب الحکم معلی العمل آرند و انجام این کام باسرع ازمنہ نمایند فقط
ہرگاہ این حکمنامہ مرحمت و کرامت ختامہ بنام این جان نثار
عبودیت شعار عز اصدار بخشید فی الفور نقل آن بذریعہ پرچہ پیغام
عنایت ارتسام روانہ خدمت صاحب اجنٹ بہادر کنانیدم و از برای
تعمیل فرمان جلیل کمر ہمت بر تحقیق حقیق حسابات جملہ قرضخواہان حسب
بر بستم ہمدرین اثنا باشتہار اخبار کثرت مقروضی بندگان سکندر شان

قانونی بنظر حفاظت وحرمت بندگان دارا دربان متضمن امتناع
رجوع مقدمات دیون حضرت سلطانی بعدالت هاے دیوانی
باجلاس کونسل نواب مستطاب معلی القاب وایسرای وگورنر جنرل
هند جاری گردید وچون اندرین حین از میعاد مهلت ششماه مندرجۀ
مجبت نامه مجوزۀ اول صرف مدت چهار ماه باقی مانده بود وحکم ضرورت
تقاضای آن داشت که بهمین جزو قلیل زمان تصفیۀ جملۀ حسابات لکوک روپیه
کرده آید عجلت وسرگرمی لبسر انجام این مرام زیاده از حد وعد نمودم
تا بهمین مدت اقل به تحقیق حقیق درمحاسبه ومواجهه سائر مدعیان دیون
را بانواع وجوه ودلائل از سر خیالات لاطائل باز گردانیدم وبریت
نامه ها از دعاوی بیجا بیک قلم ازان جمله کسان بنویسانیدم آنانکه نبوشتن
بریت نامه ها تقاعد وانکار نمودند لاجرم حسب ارشاد فیض بنیاد بندگان متعالی
در تصفیۀ حسابات آنها صاحب اجنٹ بهادر را نیز شریک ومعین خود
کردم وکوششهاے فراوان بکار بردم تا بعد از حذف واسقاط بسیاری از حشو
وزوائد هر آنچه فیصله نمودم مقبول وپسند نظر بلند حضرت شهریار ذی وقار

وآقای نامدارم گشت والحمد لله ثم الحمد لله که مقارن انفصال و
اختتام این جمله مقدمات ومهام مقدمه سترگ نالش ورثه محمود الدوله نیز
حسب خواهش ومرام بانجام رسید ومؤدای غرای ویحق الله الحق
ویبطل الباطل باحسن وجهی در دیدهٔ عبرت بینان بلند نظر جلوه گر گردید

آمد انگشت پس پردهٔ تقدیر برون		لله الحمد هر آنچیز که خاطر می خواست

افضال بیهمال ایزد دانا را شکر گزارم وبر یمن اقبال عدو مال حضرت
بادشاه جمجاه نازشهاے فراوان دارم که لوامع افضال ورشحات
نوال او سبحانه بضمن تائید مهر تابانی ذرهٔ بی نور وضیا را لطرفه نور وضیا
بنواخت وبطفیل بارش کرم بحر روانی قطرهٔ بی بها را بآبروی گوهر بی بها
معزز وبهره مند ساخت نخل تمناے ذلم لفحوای غرای من کل فاکهة
زوجان ثمر مکرر مراد وکامیابیها داده مساعی جمیله هر روز وشبم هم بحضور فیض معمور
شاهی وهم بوالا دید سرکار دولت مدار انگریزی مقبول ومشکور افتاده
حضرت بادشاه جمجاه در جلدوی این خدمت باعطاے منصب والاے
مدار المهامی خاص خود مع خطاب مستطاب وزیر السلطان نواب

سید محمد امیر علیخان بهادر و خلعت بیش بهای بست و یک پارچه
مع اسپ و فیل وغیره لوازم معموله وزارت و فرمان عاطفت
عنوان متضمن غایت عنایت رقمزدهٔ دست خاص فیض اختصاص فرق
اعزاز و افتخارم را از حضیض خاک باوج افلاک رسانید و همچنین نواب
مستطاب معلی القاب لارڈ لارنس گورنر جنرل و الیسرای کشور هند نیز
نظر بر توا حد و اتحادیکه مابین سرکار دولت قرار گورنمنٹ برطانیه
و دودمان والاشان سلطنت علیهٔ اودیه از قدیم الایام بربط و ضبط تمام
مؤید و شیدست ازین کارگذاری خاص باقصی غایت خوشنود
گردیده بعنایت خلعت گران قدر یازده پارچه مع سند نکونامی
مراتب فخر و اعتبارم را از ثری تا ثریا بلند گردانید*
تا اینجا که ذکر کرده شد کیفیت اجمالی همان یک مقدمهٔ سترگ بود که باعث
طلب و تقررم بدربار فیض آثار حضرت اقدس و اعلی گردیده فاما
بعد از تقررم تا ایندم دیگر بسا خدمات بزرگ و مهمات سترگ پیش آمد
که بسر انجام و بجا آوری هر یکی سرمایهٔ مفاخرت و نکونامی ها حاصل کردم

وگوهر یکتای مسرت ورضای سرکار دولت قرار شاهی از ته قعر هر مدعا بغواصی فکر و تدبیر رسا بدست آوردم از انجمله است تقرر مدرسه برای تعلیم و تربیت شاهزادگان والاشان که بافضال ایزد بیهمال از سالها سال جاریست و تعلیم و تربیت شاهزادگان والاشان دران دریا باهمه توجه واهتمام حسن سرانجام می یابد و از انجمله است اجرای رسم ملاقات حضرت بادشاه جمجاه با نواب مستطاب معلی القاب گورنر جنرل وَیسرای کشور هند که از زمان رونق افروزی حضرت بدار السلطنة کلکته تاحین پدید آمدن دخل و اختیار سرکار دولت قرار شاهی این رسم قدیم و شیوهٔ صمیم یکسر مسدود مانده بود الحمد لله والمنة که بحسن سعی این هیچمیز آن باب فراز مانده باز باز گردید و از سر نو نوبت تجدید و استحکام مراسم محبت دیرینه هر دو سرکار دولت قرار رسید و صورت باز شدن این در بسته چنین بظهور پیوسته اولاً جناب سر ریچرڈ ٹمپل صاحب لفٹنٹ گورنر حال که سابق بعهدهٔ ممبر کونسل نواب گورنر جنرل بهادر سرفراز بود قصد زیارت حضرت بادشاه جمجاه فرمود سپس ملاقات

حضرت بانواب مستطاب لارڈ لارنس صاحب بهادر گورنر جنرل
و ویسرای هند قرار و استقرار یافت و روز مقررهٔ ملاقات صاحب
اجنٹ بهادر با دو صاحب مصاحب نواب مستطاب ممدوح برای
استقبال خسرو همایون فال فرا رسیدند بعد رسیدن شان حضرت بادشاه
جمجاه بر گردون خاص چهار اسپه سوار گردیدو این خیرخواه خاص فدویت
اختصاص نیز همدران گردون همراه رکاب فیض انتساب سوار شد
دو کس از مقربان شاهی در خلف و دو کس در قدام بمقام کوچ بکس نشستند
هرگاه سواری حضرت بایوان عالیشان گورنری متصل زینهٔ خاص رسید
صاحب سکرتری اعظم بایک مصاحب نواب مستطاب گورنر جنرل بهادر
تا زینهٔ ایوان استقبال خسرو همایون فال کردند و حضرت کیوان منزلت
را با همه تعظیم و تکریم اندرون آن ایوان عالیشان بردند و از بالای زینه
خود نواب مستطاب ممدوح ادای رسم استقبال میهمان با عز و جلال فرمود
و بفور مصافحه و معانقه که از سر کمال جوش موالفت و اتحاد دست داد
در کمرهٔ کلان ایوان اجلاس تشریف برده بر کرسیهای زرین مقابل یکدیگر

جلوس فرمودند چون نواب مستطاب لارڈ لارنس بہادر بار دوزبان
نیکو حرف نیز درباب گفتگوہای مراتب اظہار محبت و ذوق و شوق
از طرفین تا دیر مفتوح ماند و ازان مکالمۂ شیر و شکر ریز محبت و اتحاد آمیز
مسرت و احتظاظ ہای کامل بہر دو طرف حاصل گشت وقت رخصت
رسم ضیافت عطر و پان بعمل آمد و صاحب ایجنٹ بہادر تا دولتسرای
سلطانی و دیگر مصاحبان نواب مستطاب تا قلعۂ فورٹ ولیم ہمراہ رکاب
فیض انتساب حضرت برسم مشایعت آمدند بعد دو روز نواب مستطاب
گورنر جنرل بہادر قصد ملاقات بازدید حضرت فرمود ایوان عالیشان
نورمنزل را بحکم بندگان سکندر شان خاصۃً از برای جلسۂ ملاقات نواب
مستطاب ممدوح برآراستند و شاہزادگان والاشان تا پل خضرپور استقبال
نمودند حینیکه سواری نواب مستطاب بمنزل مقصود رسید اوّلاً این
ہیچمیرز تا گردون سواری حاضر آمده عالیجناب نواب مستطاب ممدوح
را از گردون فرود آورد سپس خود حضرت بادشاه جمجاه اقدام مستقیم جادهٔ
محبت براه استقبال نواب ہمایون فال سود و مصافحۂ محبت و یکجہتی

با نواب مستطاب سنی الالقاب نمود واندرون ایوان نورمنزل اجلاس هر دو نیر سپهر دولت واقبال باہمہ عز وجلال بوقوع آمد وپس از مکالمات دوستانہ رسم اہدای ہار وعطر وپان مؤدی گشت وکشتیہای میوہ وغیرہ بنظر محبت اثر میزبان عالیشان بگذشت سرور وفور این ملاقات نوعیکہ بجناب مستطاب معلی القاب وحضرت بادشاہ جمجاہ حاصل گردیدہ شرحش خارج از حد تحریر وتقریر است پس چون عہد گورنری جناب نواب مستطاب لارڈ میو بہادر رسید ملاقات حضرت بادشاہ جمجاہ با نواب مستطاب لارڈ میو بہادر ہم بہمان طریقۂ انیقہ ایاب وذہاب از ہر دو طرف لازم الشرف بمنصۂ ظہور آمد واز انجملہ است کہ قطعۂ نوٹ نواب نگار محلصاحبہ قیمتی پنجاہ ہزار روپیہ بتغلب وتصرف بعضی ملازمان در آمدہ بود آن قطعۂ گم شدہ رابسعی وتدبیر خود از قبض وتصرف آنہا برآوردہ داخل خزانۂ خاصہ بندگان سکندر شان کردم واز انجملہ است کہ دست بند مرصع بندگان سکندر شان در خزانۂ گورمنٹ بکدام سبب از عرصۂ دوازدہ سال مفوض ماندہ نسیاً منسیا گردیدہ بود این باب.

سلسلهٔ خیرخواهی حضرت ظل الٰهی نشانش دریافت و براه تحصیلش ثبات فت
تا فی الفور آن متاع بهانجا به ذهول و خمول راهبر سانید و حاضر حضور فیض معمور
بادشاه جمجاه گردانید و ازانجمله است که کارگزاران سابق باوجود
جاری ماندن سلسلهٔ تقسیم تنخواه ماه بماه یکماهه تنخواه جمله ملازمان بتغلب
خورده و برده بندگان حضرت را بناحق مقروض پنجاه هزار روپیه
بابت تنخواه یک ماه وامی نمودند و همواره مدعی باقی ماندن تنخواه یکماه
می بودند این خیر خواه بلا اشتباه بر حقیقت حال مطلع گردیده آن
حرف دعوی غلط را بکزلک تحقیق حقیق بزدود و جمله تصرف ناروای
مدعیان را دفع نمود و ازانجمله است که نالشهای قرضه بر بیگمات
معظمات اکثر دائر عدالت میگردید و بهر زمان زیر باری و بدنامی ها
ازان بظهور میرسید انتظام ادای آن همه دیون بسعی و تدبیر م نیکو صورت
لبست و باحسن وجهی سامان رفع جمله زیر باری و بدنامی ها بظهور پیوست
و ازانجمله است که عماراتیکه کارگذاران سابق باوصف گرفتن
لکوک روپیه محض ناقص و خراب تعمیر کرده بودند و از سستی بنا آنهمه عمارت ها

باندک مدتی شکسته و اکثر سقف ها ازان با فرش زمین بهم پیوسته بود
سائر عمارات شکسته را بحکم حضور والا تبار از سر نو طیار کنانیدم و
از انجمله است که دستور قدیم زر افشان و مطلا بودن محبت نامجات
عالیجناب نواب گورنر جنرل بهادر بنام نامی بندگان سکندر شان
از چند سال موقوف شده بود باز جاری گردید و نیز از طرف لازم الشرف
علیا حضرت ملکهٔ معظمه بالقابها نامه بنام نامی حضرت بادشاه جمجاه بعد از
قرون و ازمنهٔ بعیده بزبان مدار المهامی و کارگذاریم فرا رسید و از انجمله است
که مقدمهٔ نالش ماشاء الله خان مدعی که از دیرگاه دائر عدالت بود و راقم
به تدارک و تدبیر آن ضمنًا با تدارک و تدبیر مقدمهٔ سترگ کوششهامی نمود
بعدم ثبوت دعوی ناتمام بانهزام درپیوست و از انجمله است
که ورای مقدمهٔ مذکوره دیگر اکثر مقدمات قرضه که تعدادش به بست و هشت
میرسد در محکمه جات اجنٹی و گورنمنٹی بنام نامی حضرت دائر گردیده آنهمه
مدعیان را نیز باقبال شاهی و افضال الٰهی هزیمت ها دادم و از انجمله است
که چون اکثر بنات عظمت و عفت آیات حضرت درین وقت بسن بلوغ

فرا رسیدند و سرانجام ازدواج هریکی بدون زر بنوعی متصور نبود گورنمنٹ
عالی حسب تحریر راقم آثم توجهی اندرین خصوص مبذول داشت و در هر عقد
ازدواج حکم اعطای مبلغی معین جاری فرمودایدون وقت پیش شدن
هریک تقریب آن زر مقرر از سرکار دولت قرار گورنمنٹ عالی بحضور حضرت
بادشاه جمجاه میرسد و صرف کار خیر میگردد غرض همچنین هر عقده کار دشوار
که پیش آمد از مین اقبال شاهی و تائید افضال آلهی بناخن سعی و تدبیرش
فی الفور بگشادم اینست شرح مجمل کارگذاریهایم درین سرکار فیض آثار
که تبقاضای موقع ضرورت لطور اندکی از بسیار و مشتی از خروار حوالهٔ قلم شکسته رقم گردیده
وانشاء الله المستعان تا زنده ام نطاق جان نثاری و کارگذاری بر میان
جان خود چست بربسته خواهم داشت و تا دم واپسین خود دقیقهٔ از دقائق
خیرخواهی آقا و ولی النعم بوقتی از اوقات و حالتی از حالات نخواهم گذاشت

مخفی مباد که این فرمان تفضلات نشان از اول تا آخر از دیباچه دست و قلم خاص و عبارت فصاحت و بلاغت اختصاص بندگان سکندرشان است که بیک جلسه تمام صادر اول تا آخر بعجلت تمام زینت ارقام پذیرفته بود و بس

نقل فرمان تفضلات نشان بندگان سکندرشان

اعلان حکم محکم بلاغت و فصاحت توام قضا شیم قدر علم دافع رنج و غم

قاطع جسم الم دور دار درد وہم باعث لطف وکرم خندان ساز چشم نم
لبریز کن جام جم بنام نامی وفا کیش خاص خیر اندیش با اخلاص ستوده صفات
مجمع کمالات نغز دار سخن سخندان ہر انجمن سراسر ترقی خواه عقیدت مند
بلا اشتباه آستانه بوس ابواب قصور جہان پناہی مقدسه جیوش و
نائب ظل آلہی سیف مسلول دست بادشاہی رمح مصقول معرکه دشمن کاہی
مرید مرشد پرست کارگذار سعادت سرشت فرزند ارجمند دلبند جگر پیوند
ممد و معاون آل قرا یوسفیه بدلائل و براہنیه قندیل حرم منصوریه روشن کن
فتیله مصباح مزار صفدریه محافظ خانه و خاندان شجاعیه ہمو زن رتبه آصفیه
غازی دین وملت محمدیه ناصر و نصیر طریق امجدیه خیر طلب دولت واجدیه
اختصاص گزین موجد قوانین و آئین قمر الدین مہر مہر چرخ برین پر اعتبار
صاحب وقار خوش کردار ہمدم شہریار وزیر السلطان منشی امیر علیخان بہادر
بی بہا در ازانجا که حق جل شانه و عم نواله سبب کائنات را با وصف یگانگیت
خویش به ید انتظام انبیا و مرسلان پس وپیش آفریده و دیده ذره دست
خاص کبریائی ندیده ہمچنین شاہان پاکدم و سلاطین پرچشم فرمانروای

جهان و جهانیان را بوساطت و معیّت وزرای پرتدبیر و نتیجیان باتوقیر
گذاشتند و خود آوازهٔ نیکنامی متکاثره و تلذذ رفعت و بلندی متوافره
برداشتند حاصل کلام و خلاصهٔ مرام آنکه در سالهای ماضی به سبب ابتری
کارهای خانهٔ سلطانی چه بهجوم تصادم و افکار و مورچه بندی شیاطین
ناکرده کار بر سلیمان صادق الاقرار که عائد حال بندگان خاقانی و اعدای
قاآنی نگشته و قلوب و جانعالم و عالمیان ازین باد سموم و صرصر هموم
و نار آتش غموم برشته اظهر من الشمس و الاخفا من الامس کالشمس فی انهار
طالعة و الصاعقة من الفواد لاسعة اول طلسمخانه و سرابدهی ورثهٔ منشی صفدر
آنجهانی ثانی انبوه حسابداران وہمی و گمانی ثالث اطلاع و خبر وحشت اثر
مقرری کمشنز بسبر کار حضور رابع اشتهار اجرای قانون جدید انگریزی برای
اعلام هر نزدیک و دور خامس ظهور نالش نه یک دو بمقام کوه شمله
بلکه بسبت وهشت کس خیالی سادس وفور غبار و گرد ملال بدل محبت منزل
گورنمنٹ اعنی سرکار عالی سابع خرابی در امور خانگی شاهی ثامن کورنمکی
و نالایقی کارندگان سابق ملازم ظل الهی الحمد لله و المنة که بحسن تدابیر

بهادر نامبرده شعله های حطبی مطبخی و دیگدان موهومی که از شومی بختهای نا تجربه کاران
سر بفلک کشیده و حجاب چرخی دریده بودند از لطمهٔ شراب هدایت خاص عالم پناهی
و طرق نمائی و راه بری پر اختصاص خورشید و اختر کلاهی و فراهمی لوازمات
و بیدار مغزی نجوم کلمات خاموش و چون سارق شب گرد روپوش گشته
مثل ریگ بیابان از تقاطر سحاب عقول وزیر و سلطان و انصاف عادلان
و حق پژوهی حاکمان فرو نشسته کلاً و تلاً هر آنچه سعی و کوشش فراوان
درین مقدمات وزیر السلطان بهادر بعمل آورده قطرهٔ از ابر مدرار و برگی از گلشن
همیشه بهار بحساب نمی آید صد تحسین و آفرین شاباش برای نوله ربایان خوان دستان
حضرت ظل سبحانی و شهد نوشان لیل الدجا تنهائی و غمگساران خلیفة الرحمانی
سراً و علانیاً جهراً و خفیاً حاضر و غائب بخواب و بیداری چنین شاید لهذا
زمام کمیت قلم را در عرصه انا فتحنا لک فتحا مبینا معطوف ساختم و اشهب کلک
اظهار را بجولانگاه همین آیه وافی هدایه که تاریخ فتح مقدمهٔ معلومه است تیز تاختم و
این ایما و کنایه از کتاب کلام خدا بنا بر فتح مقدمه ورثهٔ صفدر آنجهانی است چون
موید من الله هستم اینهم تائید یزدانی است پس بلبل خامه ابر شاخسار بیان

وتہنیت نغمہ سنج نمودم ونوای مطرب را از قول ربانی منیر ملوک صدای
مضامین از خیال خود بہ پردہ دل ربودم وہم از فرط فرخناکی ومیبا کی بر چنگ
نثر ہذا چنگ وزخمہ زدم وتار طنبور معانی را چون نغمہای شاہان گیانی بسر زخمہ
زدم وسجدات شکر بدرگاہ واہب العطایا مع خیرات ومبرات وندر ونیاز
بی حرص وآزادا ساختم وقمار شادی ومبارکبادی از انیسان وجلیسان و
زہرہ جبینان خویش باتبسم صورتی محبوب دلپسند بر جلوہ گاہ مشاطہ بینظیر
ساطع شد ودلم از تجلی انوار آلہی برق قاطع شد ہمہ تن را سپرد وزیر السلطان
بہادر ساختم واز ہیولائش ہر چہ ساختم کالروح ساختم حالا مرا از کدامی غمش
گاہی دریغی نیست رگ جان خصم دولتین عالیتین بگداز د این آن تبغیت
آہ آہ را بخاک سپردم وواہ واہ را بجالیش مقرر نمودہ باسمان ہفتمین بردم

وَمَا عَلَيْنَا اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَمِنْهُ التَّوْفِيقُ

مصدورہ سیزدہم شوال المکرم ۱۲۸۵ ہجری مکتوبہ قلم وعبارت سلطان عالم
المشتہر بہ جان عالم الملقب بہ ابو المنصور الموسوم بہ واحد علی شاہ اودہ المتخلص
بہ اختر المخاطب بہ بادشاہ عادل المرقوم بقیصر زمان المعروف بہ سکندر جاہ

المسموع به ناصر الدین الصحیح محمد ولد امجد ؁

نقل خط مسٹر ڈبلو اسٹن کا رصاحب سکرتر گورنمنٹ ہند فارن ڈیپارٹمنٹ

منشی صاحب مشفق بسیار مہربان دوستان سلامت بعد شرح اشتیاق ملاقات مسرت آیات مشهود خاطر محبت مظاهر میدارد که چون آن مهربان در انتظام امور حضرت بادشاه اوده وفور مساعی و محنت وهمه تن صرف توجه و همت بکار برده خدمتهای پسندیده بتمامتر دیانت و فطانت برروی ظهور در آورده اند و همینی موجب غایت رضامندی و خرسندی جناب نواب مستطاب معلی القاب نائب السلطنت و گورنر جنرل بهادر دام اقباله گردیده لهذا حسب الحکم و ایمای نواب صاحب ممدوح بمقابلهٔ این خدمت رختی از خلعت فاخره برای آن مهربان تجویز و مرحمت گشته همراه رقیمهٔ هذا سمت ارسال می پذیرد و بذریعهٔ این رقیمه داد تحسین و سپاس برمیگذارد زیاده چه بر طراز د

المرقوم ۱۱ جنوری ۱۸۶۹ء

باب چهارم متضمن ذکر برخی از کلام فیض نظام حضرت

قدر قدرت سراسر کرامت و کلام نا تمام

این ژولیده بیان هیچمیرز کوتاه لسان با پارهٔ

از انتخابات کلام بعض اساتذهٔ بلند نام

بر خاطر عاطر سخن شناسان والا گهر و نکته رسان بلند نظر مخفی و محتجب مباد
که اگرچه خواهش دلی راقم آثم آن بود که اندک اندک نمونه های هر قسم کلام
فیض نظام حضرت را از تصانیف خاص بلاغت اختصاص برچیده
درین باب چهارم بیکجا جمع سازم و از هر چمنستانی گلی بدست آورده نغز
گلدستهٔ برای تماشای نظارگیان گلزار همیشه بهار سخن بپردازم تا دیدهٔ
بلند نظران را ازان گلدستهٔ خلاصهٔ صد هزار بهار قوت بصارتی بیفزاید

وشام عالی دماغان را ازان عطر مجموعهٔ معطر ساز دماغ روزگار تازه نضارتی
حاصل آید اما چون از کثرت تصانیف حضرت بانواع علوم وفنون ترتیب
غریب چنین منتخبات بی جمع وتالیف کتابی ضخیم ومجلدی بس فخیم باهمه اختصار
واقتصار هم سخت دشوار وخارج از حیز اختیار بود ناچار ازچنین خیال محال
بازمانده بفحوای مَالَایُدْرَکُ کُلُّہٗ لَایُتْرَکُ کُلُّہٗ صرف برسطری چند از ان کلام
فیض نظام قناعت واکتفا می ورزم الحق یمن وتبرکی که برای سخن ناتمام
خود از درج کلام فیض نظام خواسته بودم حصولش بدین دو سه حرف نیز که
همانا حرز جان سخنورانش میتوان گفت متصور ومطالعان سخنم را ازین چند
سطور دلکش وجانفزا برای تشویق بطرف استفاده از تصنیفات خاص
فیض اختصاص دلیلی کافی ورهنمائے وافی پیش نظر

انتخاب از دیباچهٔ کتاب مباحثه بین النفس والعقل در

حمد حضرت باری عزّ اسمهٗ

بنامِ خداوند جان آفرین	فرازندهٔ اوج چرخِ برین

برآرندهٔ کوه وصحرا وآب — درآرندهٔ نافهٔ مشکناب

نضارت دهِ گلشنِ دوجهان — عیان در نهان ونهان در عیان

فلک ساز غبرا زمین ساز چرخ — سکوت وخموشی هم آواز چرخ

گران ساز پست وبلندِ حجر — مهیا کنِ برگ وبارِ شجر

نمایش دهِ شمس وبدرِ منیر — صفائی دهِ تار پودِ حریر

مُجلّی کنِ زهرهٔ ومشتری — تماشا دهِ روی خشک وتری

محبت دهِ قلب عاشق لعشق — زیاده کنِ جلب عاشق لعشق

سزاوار حمدِ زمین وزمان — تو محبوب احمد شدی درجهان

محمد حبیب ازبرای تو شد — که محمود هر یک ادای تو شد

تو ازنام خود یاد کردی ورا — محمد شده احمد و مصطفیٰ

بذاتِ تو کس نیست حاشا شریک — توئی خالقا وحده لاشریک

کسی نیست جز ذاتِ تو نزدِ تو — همه جا توئی هرچه خواهی بگو

در نعتِ حضرت سرور کائنات مفخر موجودات

صلوات الله علیه وسلم

هنر دگر ثنائی محمد کنم
مناسب که تعریف بجید کنم

رسولِ کریم و شفیعِ امم
مه چرخ رفعت شه ذی همم

حبیبِ خدا باعثِ کاف نون
ترحم کن حالِ نیک و زبون

سرتاجِ اقبال لطفِ خدا
تجلی دهِ آیهٔ انّما

سزاوار نعتِ گران نیکبخت
مطلّا نمائے سرتاجِ وتخت

نبیِ کریم و رسولِ خدا
دُرِ بی بہا لعل فرقِ ہُدا

رسالت مآب و سرِ چرخ دین
زرِ خالصِ چتر عرشِ برین

سرِ منبرِ نور اشرف ز نور
ز انجیل و توریت و فرقان زبور

مخاطب بلولاک حبل المتین
سرِ مرسلانِ زمان و زمین

مُصقّل نمائی دلِ مشرکان
صفا کن گردِ روی بتان

یگانه دُرِ تاجِ فرقِ زمن
رخِ تیغ وحدت بہارِ چمن

جمالِ سریرِ دو عالم ادیب
خداوند ارض و سما خوش خطیب

غبارِ قدمهای آن شاهِ دین / پیِ امتش هست عرشِ برین

پیِ عاصیان باعثِ مغفرت / خدیوِ جهاندار ضیغم صفت

جهان سایه از مهرِ الطافِ او / بنخلدِ برین صیتِ الصافِ او

یم و قلزم و نهر و چاه و سحاب / همه از سرِ دستِ او فیضیاب

ندارم بغیر از توای دادرس / نظر کن بفریادِ اختر و بس

همین بارِ عصیان بفرقِ منست / سرِ سهو و نسیان بفرقِ منست

نبیِّ رحیمی بده آن گذر / شود جنت و خلد بهرم مقر

لباطم ز تختِ سلیمان نما / حنائی یدم رشکِ مرجان نما

ز قیصر فزون ساز قصرِ مرا / نیاید برم گاه دستِ دعا

بقبر و به برزخ بروزِ قیام / شفاعت بکن ای شهِ نیکنام

اگرچه نیم قابلِ قصرِ خلد / مگر جان به تن مایلِ قصرِ خلد

به محشر نگهدار ایمانِ من / رود در کشاکش نه این جانِ من

چه باشد ببخشی اگر مشت خاک / زیاده هوس نیست روحی فداک

خموش اخترا شد دعا کارگر / سوی منقبت رخ نما کن نظر

در منقبت حضرت امیر المومنین و قاتل المشرکین علی ابن ابی طالب علیه السلام

تولای شیرِ خدا هست نور | پی شیعیان است حور و قصور
وصیِ نبی شاه دلدل سوار | بنامِ خدا خاصهٔ کردگار
امیرِ امم شاه روحانیان | وزیرِ کرم آفتاب جهان
مشبک کنِ سدِ اسکندری | جهاندار اشجع سرِ سروری
خلیفه ز رحمن سرِ تخت و تاج | امیرِ عرب خسروِ خوش مزاج
خطِ ظلِ سبحان امین جهان | برای درش مهر و مه پاسبان
صنم در صنم کش عیان ساز دین | غضنفر علی رض مرتضی رازِ دین
جمالِ ابیطالب و باتراب | زمین عرضگو در سوالِ جواب
دهن انگبین نام یعسوب دین | سراج المنیرِ رهِ مسلمین
گلِ گلشنِ عفو مهرِ منیر | پی کشتِ امید ابرِ مطیر

احی بهر احمد حبیب رسول | امام و وصی و خطیب رسول

طبیب دل دردمندان غم | حکیم مریضان بغض و ستم

مقدس معلّی مشرف بدین | مذهّب مطلا دل مومنین

مرادات عالم زالطاف او | بدنیا نگنجید انصاف او

ثنایش چگونه رود بر زبان | که او هست ممدوح افلاکیان

امیر امم شافع خاکیان | بر افلاک امید افلاکیان

بخواب و به بیداری روز و شب | بوحدت بکثرت بعیش و طرب

نیم یک نفس غافل از یاد پاک | منم شیعهٔ خاص روحی فداک

سوال **نفس** معراج جسمانی برای حبیب یزدانی خاتم النبیین و اشرف المرسلین که حسب عقاید حقهٔ امامیهٔ اثنا عشریه و هم دگر فرق اسلام باهمین جسد عنصری به محل و مقام خود ثابت و متحقق شده لاریب فیه که آن حضرت از زمین مکّه تا بمنزل قاب قوسین او ادنی رفت و همان شب بازگشت بلکه از بعض روایات مستفاد میشود که دران مقدار زمان آمد و رفت فرمود که هنوز بستر مبارکش گرم و زنجیر در حرکت بوده است

وبا اینمه هر مقام را از مقامات بهشت وجحیم بخصوصیات تمام ملاحظه کرد پس
درین مدت وزمان قلیل یا در یک شب وجود ووقوع چنین حرکت
فی نفسه چگونه ممکن الوقوع است ومحال نیست چه قدرت الٰهی یا ظهور معجزهٔ حضرت
رسالت پناهی متعلق بمحال نمیباشد مثل اینکه تعلق گیرد قدرت الٰهی یا معجزهٔ
رسالت پناهی باینکه شتر از روزنهٔ سوزن بیرون آید بدون اینکه شتر خرد شود
یا روزن سوزن بزرگ بهر کیف جهت امکان چنین حرکت دلیلی از عقل سلیم مطلوب
جوابِ عقل مخفی نماند که چنین حرکت فی نفسه ممکن ودر بعض اجسام ممکنات
ثابت است پس وجود آن در همه اجسام بقدرت الٰهی ممکن خواهد بود چه
ثابت شده بجای خود که جمله اجسام در حقیقت جسمیت خود متماثل همدگر اند
پس ما اولاً درین مقام ثابت میکنیم جواز ووقوع چنین حرکت در عالم کون
برای بعض اجسام ونقل مینمائیم بعضی از دلائل راکه در تفسیر کبیر مرقوم است تا
احدی از عقلای حکما را چاره جز تسلیم امکان نباشد هر چند بعضی ازان
دلائل متعلق بعلوم طبیعیه است مگر راقم آن را با چنان بیان سلیس وسهل درینجا
می نگارم که انشاء الله تعالی عام فهم وقریب الفهوم جمیع قسم مردم باشد

دلیل اول اینکه فلک اعظم که ما فوق جملہ افلاک است بحکم خالق خلق بصورت آسیا میگردد و دریک شب و روز یعنی بست و شش ساعت که ہشت پاس میشود یک دوره تمام میکند پس ظاہر است که در چہار ساعت مسافت ششم حصۂ دوره قطع خواہد کرد و از علم ہندسہ بدلیل و برہان ثابت گشته که ششم حصۂ دوره اش تقریباً برابر است بابعدی که از مرکز ارض تا فلک اعظم باشد پس اگر جسمی از اجسام از روی زمین بسوی آسمان حرکت کند و حرکتش در سرعت ہر آئینہ برابر حرکت فلک اعظم باشد آن جسم در چہار ساعت البتہ بفلک اعظم تواند رسید فتم الدلیل حالیا منصفان انصاف نمایند و داد دہند کسیکه در شان

او حق عز و جل فرموده باشد لَوْلَاکَ لَمَا خَلَقْتُ الْاَفْلَاکَ یعنی اگر نبودی تو ای محمد صلے اللہ علیہ وسلم و خلق فرمودن تو منظور نبود پیدا نمیکردم افلاک را اگر چنین کس عظیم المنزلت که اشرف المرسلین است در یک شب معراج سیر و حرکت مثل فلک اعظم نماید چه طور مستبعد و بعید و محال و ممتنع خواہد گردید دلیل دوم آنکه قرص آفتاب که

حسب تحقیقات حقیق ارباب علوم ہیئت ازکرۂ زمین ہفت لک حصہ
زائد و بزرگ است و این معنی در علم ہیئت ثابت کردہ اند و ما مشاہدہ
میکنیم ہر صبح کہ ہمینکہ یک جزوِ قرص آفتاب نمایان شد باندک زمان
تمام قرص آن از افق بر می آید و بلند میگردد پس ببینید کہ سرعت
حرکت آفتاب بکجا انجامد کہ با این ہمہ بزرگی و کلانی جسم طالع و نمایان میشود
در چند لحظات و آنات بعد تمام شدن این دلیل ثانی میگویم ازینجا
کالشمس فی النہار واضح و آشکار شد کہ وجود چنین حرکت فی نفسہ ممتنع
و محال نیست و نور محمدی صلی اللہ علیہ و آلہ کہ شرفہای او بر آفتاب
چہ بر تمامہ مکونات عالم مانند نور بر شواہق طور ثابت است پس چگونہ
چنین سیر و حرکت آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ با این جسد عنصری یعنی
رفتنش از زمین مکہ تا فلک اعظم در یک شب خلاف عقل و مستبعد
عن الفہم تواند بود دلیل ثالث اینکہ اکثر ارباب ملل و نحل قائل اند بجسم و
جسمانی بودن وجود ابلیس و مسلم شدہ است اینکہ از شرق تا غرب
بیک ساعت میرود بنا بر القا وساوس در قلوب بنی آدم پس ہرگاہ

چنین حرکت برای ابلیس مسلم شود پس وای بر عقلی که در تسلیم آن
متامل شود جهت بهترین خلق خدا و افضلترین رسل و انبیا مخفی نماند
بعد بیان این دلائل ثلاثه بعقل سلیم خود راقم می نگارد و جواب نقض
سید هد بآینکه او تعالی شانه در وقت طلب فرمودن حبیب خود
بمعراج آسمانی و رسانیدنش بعرش برین و مشرف گردانیدنش
بقرب خویشتن اگر عالم را از جمیع تغیرات و تصرفات تا مدت ایاب
و ذهاب او ساکن و معطل فرموده باشد و در انظار خلایق و مکونات عالم
هیچ تغیرے و انصرافی بظهور و وضوح نرسانیده باشد چنانچه
تا زمان خوابیدن اصحاب کهف که مدت صد سال کما بیش در
درهٔ کوه خوابیدند هیچگونه تغیرے و انصرافی در حال آنها
بوقوع نیامد اگر همبرین قیاس درین مدت اسرای حبیب یزدانی
بمعراج آسمانی تغیرے و انصرافی در جمیع احوال خلائق و اوضاع
زمان و زمانیان و گردش و انقلاب سپهر و ستارگان بوقوع نیامد
چگونه عقل عاقل از تجویز آن انکار و ابا تواند کرد و هم ازینجاست که در اثنای

این فکر جواب بخیال و خاطرم گذشته که شاید وقوع معراج در لیالی
قدر بوده باشد مگر چون برین معنی دلیلی نقل هم ضروری بود در کتب عدیده
تفحص و تلاش گردید تا اینکه در حدیقهٔ سلطانیه تصنیف علیّین مکان
سید العلما اعلی الله مقامه در جلد نبوت بمقام معجزهٔ معراج دیدم
که از بعض روایات وقوع معراج در شبِ قدر ثابت می فرمایند
و پر ظاهر که از سورهٔ قدر بهتر بودن لیلة القدر از هزار شب پیداست
پس ثابت می شود که زمانهٔ هزار شب و روز برای معراج حضرت رسالتپناه
منقضی شد و سکون و قرار زمان و زمانیان از تغیر و انصراف و
تعطل از سزا و جزا گردید و این نیز یکی از معجزهٔ خیر الانبیا باید شمرد

وشب معراج بهتر از هزار شب شد

انتخاب از قصاید مبارک تصنیف منیف

حضرت اقدس و اعلی در مدح علی علیه السلام

چون شود حمد خداوند جهان از من بیان	اِنّی ذات پشت خم گشته زمین و آسمان

بعد حمدش نعت احمد گشته بر من فرض عین — کرد دو حصه قمر بر آسمان شاهِ شهان

بر نیاید در صفت یک شمهٔ از کلکِ من — گر بهم چسپند از هم این لبان و این دهان

مطلعِ در وصفِ او کردم بیان اید وستان — از پیِ تعظیم خم شد آسمان شکلِ کمان

مالکِ تاجِ پیمبر حاکمِ روزِ جزا — مفتیِ شرعِ منور قاضیِ هر انس و جان

مطلعِ مهرِ فلک روشن کنِ مصباحِ دین — حامیِ دینِ و عالم شارعِ دینِ جهان

خویشِ احمد زوجِ زهرا ابو الحسن شیرِ خدا — ذو الفقارِ دو زبان در معرکه‌ها شد نشان

عالمِ علمِ قضا و مالکِ روزِ قدر — مخزنِ اسرارِ دنیا منبعِ پیر و جوان

مرجعِ شمس و هلال و کوه و صحرا و فلک — معدنِ حلم و حیا و بحرِ احمد راز دان

ناسخِ ادیانِ باطل حاکمِ حلمِ لطیف — نکته سنج و نکته فهم و نکته بین و نکته دان

ابنِ عمِ احمد و مسند نشینِ تختِ پاک — تاجدار و تاج بخش و حاکم و شاهِ شهان

قلزمِ جود و سخا دریای زخارِ عطا — تاجدارِ لافتیٰ روشن کنِ نامِ جهان

آسمانِ حلم و همت آفتابِ پر ضیا — کوکبِ انّا فتحنا ساطعِ نورِ جهان

در شجاعت در سخاوت در متانت یکتا — یادگارِ مصطفیٰ در رزم چون شیرِ ژیان

همصفیرِ مصطفیٰ او جانشینِ مرتضیٰ — طوطیِ شیرین لبان و بلبلِ نو بوستان

قاطع بازوی جبریل فرشته خو ملک چون نباشد در جهان این فرد اختر یادگار		شد فسانه در جهان آن بُرش تیغ و سنان لافتی الا علی لاسیف الا ذوالفقار

رسالهٔ نافعه تصنیف منیف بندگان قیصر شان سوم

به نصائح اختری

سر دفتر انشای جهان نظم و نسق کون و مکان دبیریست که بیک اشاره باعث ایجاد بنی جان و خلقت انسان گردیده بساط ارض را چون بساط سلیمان بسیط نموده معبودیست که بندگان را سالک مسالک محیط فرموده معشوقیست که کاشانهٔ هجر را بکلبهٔ وصل مبدل ساخته استادیست که طفل غنچه را بچمنستان وحدانیت از لطمهٔ گل پرداخته شفیقیست که بحار عنایات و الطاف را در ریگستان تشنه لبان چون انهار جبال لباس روانیت پوشانیده صرافیست که زر گل را بنجز اشجار از محک قابلیت جوشانیده ادیبیست که نافهمان مکتب ضلالت را خلعت ذکا داده ظریفیست که لطیفه سنجان انجمن گیتی را نو صدق و صفا

داده و تحفهٔ درود نامحدود و پیشکش ختم الرسل بلبل باغ کل اشرف الانبیا
گوہر درج سخاکان نبوت دُر دریای رسالت معجز بیان سیف زبان
ہادی راہ بدان عندلیب گلشن ایمان واقف اسرار خفی محبوب
لم یزلی خاتم النبیین ناسخ ادیان و سنن جملہ مرسلین محمد مصطفےٰ صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم با ذو منقبت وصی مختار کارخانۂ قضا و قدر وزیر خیر البشر
جانشین مصطفےٰ ولیعہد اعنی حضرت علی مرتضیٰ شیر خدا ابن عم رسول ہر دو سرا
لازمۂ اعتقاد است شیر یکہ درنیستان جلادت نہنگ آستینش سر معاندان
را بکشش ذوالفقار بلع نمودی شاہنشاہی کہ تخت طاق کسری را
بیک چوبہ تیر مژگان خلع فرمودی علیہ السلام و الف الف تحیۃ
والسلام بر اولاد امجدش تا قایم آل محمد باد ع از محمد تا م ح م دست
ایمان یاد دار ٭ اما بعد بندۂ خاکسار بمقدار نقش پای اہل عالم
علی ابن الامجد ملقب بسلطان عالم شاہ اودہ المتخلص بہ اختر
تراب اقدام مومنین خاک راہ صاحبان یقین ہر انچہ در عالم یاس
وقید و ہراس کہ از شومی بخت نارسیدہ بجای سیاہی آب دیدہ صرف نمودہ

در فرط بیقراری و حالت آه و زاری که نصیب دشمنان باد یعنی در زندان فرنگستان که موسوم بقلعهٔ فورٹ ولیم کلکته است هر قدر تحفه که برای مبتدیان نزد خود داشت بی تکلف از نوک خامه ریخته آمید از طالبان این فن مبارک چنانست که عیوب راقم الحروف را از خلعت اصلاح بپوشانند و بر تارک این نوداماد سخن جیغهٔ عنایات بدوزانند و الله المستعان و این را منقسم بچهار فصل نموده نصائح اختری نام نهادم فصل اول در آدابی که خردان را از بزرگان باید فصل دوم در آداب مجلس شاهان فصل سوم در تادیب زن و فرزندان فصل چهارم در آداب تخلیهٔ همصحبتان فصل اوّل در آدابیکه خردان را از بزرگان باید اول صورت آفرین خردان را از برای چنین آفریده که بزرگان از آنان ممیز شوند چرا که اگر خردان نبودندی نشان بزرگی بکسی معلوم نمیشد پس خردان را باید که از بزرگان کمتر نشسته باشند تا در چشم ایشان عزیزتر شوند و چون ذات او تعالی از همه بزرگتر است

حد شناختگی خود هم جاری فرموده سبحان الله وبحمده اناًمی باید که وقت
ملاقات خُردی از بزرگ سبقت بسلام نماید بحسب سن انشاء الله تعالی
چه خوش باشد که شخصی در مجلس بزرگان رفته بی سلام نشیند و شخصی دیگر
آمده بالای اینها سلام نماید خالی از کراهت نیست والله یعلم دوم
اگر جامه کثیف داشته باشد دورتر نشینند چراکه در مذهب بزرگان
خُردان را تعلیم میکنند و بیشک جامهٔ چرک آلوده موجب تنبیه خواهد گردید
سوم نمی باید که خُردی روبروی بزرگ کلمهٔ غمزه و عشوه بلب بیارد
چراکه موجب توهین اوست و بربزرگی که سامع آن کلام خواهد بود عاری
نیست الا در غیبت او مضحکه خواهد ساخت چهارم لب بلب دوختن و
از دندان گزیدن مانع کلام روزمره خواهد بود و موجب انگشت نمائی
بزرگ است واگر از چنین حالت برخود بپیچد و اظهار شکوه و شکایت
نماید عجب نیست پنجم بی محابه بدرِ خانهٔ بزرگ مرو که او را از تو باکی نیست
مگر ترا از وی احتیاج فصل دوم در آداب مجلس شاهان تاج بند قضا و
قدر سلسلهٔ حاکمان را به سر درخت عدل و داد منوط و مربوط نموده و اینها

را برای عدالت آفریده مالک الرقاب الامم گردانیده که شمهٔ از سیات
خویش بر عالمیان آشکارا گردد اللهم احفظنا اول باید که چون بدربار شاهان
رود بیم بر امید و امید بر بیم مقدم داشته باشد و احتیاط نماید که ایشان
بر احوال ماضی و حال او آگاهی نیابند چراکه اگر چنین باشد روزی برای
روبکاری هم مقرر است دوم از اینها با لحاظ بودن النسب والاولی واین
فرقه با کسی لحاظ نمی نماید سوم در نشهٔ شراب حد الامکان با اینها صحبت
مکن چهارم دخل در مقدمات مالی و ملکی و دیوانی ایشان مده که روزی
بشکنجه گرفتار خواهی شد پنجم برزن اینها نگاه مکن اگرچه حور هم باشد
چراکه بی قصور هم داخل جیلخانه خواهد کرد و بازتا مدت العمر مهربان نخواهد گردید
ششم در احکام ایشان تامل جائز مدار که این طائفه آشنای حکم خود
میباشد و در دشمنان چون زبان در دهان هفتم هرگز پیش این فرقه
دروغ را کار مکن که بعد تحقیقات سزاوار عقوبت خواهی شد مصرعه
لمولفه ای پسر برخوان زمن این هفت پند فصل سوم در تادیب زنان و فرزندان
آفریدگار عالم زنان و فرزندان را مثل برگ و بار ساخته هر شجری که برگ و بار

خود بد دارد هیچ در چشم خلائق معزز و خوشتر نخواهد شد و زود باشد که
از بیخ و بن کنده شود اوّل زنان و پسران را چنان تعلیم نماید که بعد
از و بر جادهٔ اش مستقیم باشند دوم فکر قوت زنان و فرزندان بر فکر
معیشت خویش مقدم دارد سوم پیش فرزندان زنان را زیاده نخواهد
که باعث ابتری و بربادی و بدوضعی پسران است چهارم زنان را
مساوی الحال دارد و فرزندان را مثل دیگر فرزندان نباشد که از زن یا
فرزند یکی را بنوازد و دیگری را حقیر شمارد که موجب خانه بربادی و خصومت
و دشمنی است پنجم فرزندان را نگذارد که از کسب هنر خالی باشند و
بهر کدام هنر که راغب باشند از تحصیلش منع نفرماید چرا که آنچه از دل خیزد
بر دل ریزد ششم بر اقوال و افعال زنان گاهی اعتبار ننموده باشد
اِنَّ کَیدَکُنَّ عَظِیم **فصل چهارم** در آداب تخلیه با
همصحبتان و درین فصل پنج تخلیه میباشد اوّل تخلیه با زنان دوم تخلیه
با بادشاهان سوم خلوت به پسران چهارم تخلیه به پدران پنجم تخلیه
با دوستان تخلیهٔ زنان خلوتی عجیب است و دران پنج فن است

فن اول خود را خوشبو نماید فن دوم شانه کشیده باشد فن سوم جامه
پاک و پاکیزه بوده باشد فن چهارم از غضب خالی باشد فن پنجم
بوی دهن صاف باشد و پنج هنر در تخلیهٔ بادشاهان زیباست هنر اول
کلام خود را مقدم بر کلام شاه نه نماید هنر دوم موافق مزاج شاه کلام نماید
هنر سوم ذکر کدامی شکست لشکر و فوج او بر لب نیارد هنر چهارم قصهٔ
ظلم و سیاست حضورش نخواند هنر پنجم در سعی نمودن احدی اگرچه عزیز خود
هم باشد احتراز واجب داند و چهار تعلیم در خلوت پسران باید تعلیم اول مالی
در دست داشته باشد تعلیم دوم در آداب آموزانیدن تندی نماید
تعلیم سوم اگر فرضاً چهار یا سه پسر اند محبت یکسان دارد تعلیم چهارم عیب
آنها را بر رو نگذارد و پنج قاعده در خلوت پدران باید قاعدهٔ اول آنچه
نصیحت شنود خاموش باشد قاعدهٔ دوم جواب بکلمهٔ مختصر دهد
قاعدهٔ سوم حتی الوسع از نصائح پدری انکار نسازد قاعدهٔ چهارم احسان
خود بر پدر اظهار نکند قاعدهٔ پنجم چیزی از پدر در خانه پوشیده نداشته باشد
سوای کلام و تخلیه با زن خود و هفت طریقه در خلوت دوستان باید

طریقۂ اوّل آنکہ طبیعت خود را از جانب دوست صاف داشتہ باشد طریقۂ دوم تا وقتیکہ دوست متکلم باشد قصد دیگر کار نکند طریقۂ سوم چین بر جبین نباشد طریقۂ چہارم مال خود را از دوست در خلوت عزیز نہ نماید طریقۂ پنجم اگر دوست صادق الولاست بر گفتۂ او اعتماد نماید والا فلا طریقۂ ششم نکتہ چینی در وقت تکلم نہ نماید طریقۂ ہفتم گفتگوی بمیان نیارد کہ موجب خشم و غضب دوست باشد

منتخب از کتاب لاجواب موسوم بہ عشقنامہ مبارک تصنیف منیف بندگان اقدس و اعلی در مدح عشق

کرون پہلے حمدِ خدائے کریم
خبیر و قدیر و غفور و رحیم

پس از حمد نعتِ محمدؐ کرون
ثنا خوانیِ آلِ احمدؐ کرون

وہ احمدؐ جو محبوب اللہ ہے
وہ حق ہے تو حق اوس سے آگاہ ہے

اگر عشق ہوتا نہ مطلوبِ حق
تو ہوتے پیمبر نہ محبوبِ حق

دکھاتا نہ جلوہ جو حسنِ قدیم | نہ ہوتے کبھی طور پر غش کلیم
غرض ماجرے ہین عجب عشق کے | یہ غمزے کرشمے ہین سب عشق کے
نہین اس سے خالی کوئی ذی حیات | یہ ہی جان ہر ذرۂ کائنات
کہین شمع خورشید کا نور ہی | کہین شعلۂ شعلِ طور ہے
سرشک آنکھ مین ہی یہ سینہ مین داغ | چمن مین ہی گل انجمن مین چراغ
کہین دانۂ خرمنِ گل ہے یہ | کہین برق آواز بلبل ہی یہ
جو لیلی کی زلفِ گرہگیر ہی | تو پھر پاے مجنون کی زنجیر ہی
شرر ریز و خاطر شکن ہی کبھی | دمِ تیشۂ کوہکن ہے کبھی
نہان رنگ اسکا ہی ہر رنگ مین | صدف مین گہر لعل ہی سنگ مین
کہین سنگ مین تو شرارہ ہوا | فلک پر جو پونچا ستارہ ہوا
کبھی مردمک چشم مطلوب مین | کبھی آینہ بزم محبوب مین
جو آنکھون مین پونچا تو جادو ہوا | بیابان مین آیا تو آہو ہوا
کبھی گیسوِ موجۂ آب ہی | کبھی گردشِ چشم گرداب ہی
کبھی تیرِ غم کا نشانہ ہوا | کبھی زلف شاہد مین شانہ ہوا

غرض رونقِ ہر مکان عشق ہی
زمین عشق ہی آسمان عشق ہی

ہر اک بوستان مین یہی ہی شجر
ہر اک نخل مین ہی یہ تازہ ثمر

موافق بہت جسکی تقدیر ہی
وہ اس میوے سے چاشنی گیر ہی

بیان جال آرائش محفل از تیاری روشنی ورقص وغیرہ

نیا ساقیا آج سامان ہو
وہ مَے دے شرابون کی جو جان ہو

بدل دے پرانے ہوے ہون جو ظرف
نکر صرفہ اتنا نہین اسمین صرف

بہار آئی کا فکر کدھر دھیان ہی
عجب تو بھی سیدھا مسلمان ہی

مئی ناب خُم مین کمر تک نہین
بہار آئی سر پر خبر تک نہین

سبو ہون نئے اور ساغر نئے
کہ آتے ہین یان ماہ پیکر نئے

قدح نوش سرمست شیرین زبان
ہوا چاہتے ہین ترے میہمان

خبر تجھکو ای بیمروت نہین
ابھی تک تجھے فکر دعوت نہین

نہ شرمندگی پیش احباب کھینچ
نئے ظرف لا بادۂ ناب کھینچ

یہ انصاف کرتا ہون تیرے سپرد
اگر صاف دینا او نہین مجھکو دُرد

جو ہون ایک جز سے بھی کامیاب | کہون قصہ گرم با آب و تاب
ہوا نصف جب ماہ شعبان تمام | وہ تھا روز مولود شاہِ انام
ہوئی قصر خاقان مین مجلس کی زیب | جو طیاریان تھین وہ سب دلفریب
عجب قصر عالی لطافت سرشت | بعینہ وہ گلزار باغِ بہشت
سراسر تھا پیراستہ صحنِ قصر | عجب باغ آراستہ صحنِ قصر
صفا تو امان صحنِ دستور خلد | دلِ عارف و سینۂ حورِ خلد
وہ آئینہ جسکو حلب باج دے | جو چاہے سکندر بھی مُنہ دیکھ لے
یہ لبریز صدق و صفا ہر روش | صفا نے کیا جنکو خود پرورش
روش کے کنارے وہ گلبن عیان | کہ خود بلبل اونپر تھی حورِ جنان
وہ پھیلی ہوئی بوی گلہای باغ | کہ جس سے معطر سراسر دماغ
جو گل تھا وہ تھا خسروِ تاجدار | کمر بستہ گلچین سے تھے خدمتگذار
ہوئی زیب نہرِ لطافت سرشت | کہ شیرین وہ چشمہ تھا نہرِ بہشت
عجب زیب اوسکی عجب زرق برق | کہ تھا بحرِ حیرت مین تسنیم غرق
دھری تھین جو گرد اوسکے فرنگیان | چراغان مین آبِ بقا تھا عیان

عجب نہر جسکے کنارے حباب | ستارون مین تھا چشمۂ آفتاب
کنول نصب شیشے کے تھے جابجا | مکان سب وہ گویا حلب ہوگیا
کنول جب وہ ہر ایک روشن ہوا | وہ گلشن بھی صحراے ایمن ہوا
درخشان نہ تھی ہر جگہ ایک شمع | وہ آنکھین تماشائیونکی تھین جمع
عیان ہر طرف جلوۂ طور تھا | جدھر دیکھیے عالم نور تھا
کرون روشنی بزم کی گر بیان | تو ہو صورتِ شمع روشن زبان
وہ فرشِ سقرلاطِ تازہ تر | حنا بستہ ہو جسپہ پائی نظر
کہا جسکو حاصل نظارا ہوا | زمین پر شفق کا گذارا ہوا
صفا کا ہر آئینہ پیمانہ تھا | کہ سب جنسے مکان آئنہ خانہ تھا
حسین دیکھتے تھے جو اونمین جمال | تو خود اپنے ہوتے تھے عاشق کمال
مگر ساتھ اوسکے یہ آتا تھا دھیان | حسینون سے خالی نہین ہی جہان
جو یکتا ہی تو ذات پروردگار | ہماری ہی یان صورتین ہین ہزار
کہین چسپ دیوار پر پانچ چار | تصاویرِ شاہانِ عالی وقار
یہ حیران ہوے زیب دربار سے | کھڑے رہ گئے لگ کے دیوار سے

زجاجی شجر جا بجا سبز پوش — نہال بہشتی تھے جلوہ فروش

کسی سمت مردنگ کی تھی قطار — کہ جنسے ہوئی زیب سوہی ہزار

کہین خوشنما جھاڑ بلور کے — لٹکتے تھے خوشے وہ انگور کے

کسی سمت مطرب تھے نغمہ سرا — مغنی کسی سمت گرمِ غنا

جو سازندے تھے اور کرتے تھے مست — وہ ساقی تھے گویا کہ ساغر بدست

دوپٹے گرے اور کھلی کا کہین — چہکتی تھین گلزار مین بلبلین

عجب نغمۂ لذت آمیز تھے — کہ ہر سمت طوطی شکر ریز تھے

لگا ہو ہمین جبدم لگے تو لنے — ہمارا بھی طوطی لگا بولنے

کہین قصرِ خاقان مین نے بیندہ ریز — چمک اوسکی خورشید روشن سے تیز

ظروفِ خوش اسلوب سیم و طلا — کہ رکھتے تھے شمس و قمر کی ضیا

وہ چینی و شیشے کے خوشرنگ ظرف — کہ تھا جنکو تنویر انجم پہ حرف

غذائین لطیف اونمین تھین جا بجا — کسی سمت گلدستۂ خوشنما

تا اینجا نقل پارۂ از انتخاب کلام فیض نظام حضرت بود و چون تصانیف حضرت در علوم و فنون کثرتی تمام داشتہ است درج انتخاب ہر یکے

ازان درین مختصر غیر متصور لهذا بجای انتخاب هر یکی نام چند رساله ودیوان وکتاب را بطریق فهرست بر می نگارم تا مشتاقان علوم از هر نامی نشانی بدست آرند واگر شوق رهبری کند اصل تصانیف منیف بندگان اقدس را بدست آورده فائده ها ازان بردارند

تفصیل اسمای دواوین بلاغت قرین

شیوع فیض	قمر مضمون	سخن اشرف
گلدستهٔ عاشقان	اختر ملک	نظم ناہور

اما دیگر تصانیف لطیف در انواع علوم وفنون پس از جملهٔ آنست رساله نافعهٔ عجیبه متضمن فواید غریبه موسوم به ایمان دربیان مصائب اہلبیت عظام بطور مرثیه وسلام واز جملهٔ آنست نسخهٔ بدیعهٔ جمعیت بخش خواطر خوانندگان المسمی به دفتر پریشان در ذکر مصائب امام ہمام علیه السلام واز جملهٔ آنست مجموعهٔ جامعه نوحه وسلام متضمن بیانهای پر اثر الملقب

بہ نقل معتبر واز جملہ آنست ترجمۂ بلیغہ کتاب حملۂ حیدری کہ بنام
ہیبت حیدری مشتہر و مفتخر می باشد واز جملہ آنست
مجموعۂ قصائد فرائد مشہور بہ قصاید مبارک واز جملہ آنست
مثنوی بیمثل و یکتا کہ بہ حزن اختری معروف است و
از جملہ آنست رسالۂ مسمی بہ جوہر عروض واز جملہ آنست
رسالۂ مسمی بہ ارشاد خاقانی کہ حضرت سلطان ملک الکلام
در شرح رسالۂ عروض و قافیہ مولف میر شمس الدین فقیر تحریر فرمودہ
و بظل توجہ و التفات شاہانہ فخر و مباہات تالیف فقیر را باقصی

مراتب افزودہ

وہمچنین دیگر بسا تصانیف حضرت در علوم و فنون موجود کہ
تفصیلش درین وجیزہ تحریر گنجایش پذیر نیست

نقل پارۂ از کلام ناتمام این راقم آثم

مخفی مباد کہ اگرچہ کلام ناتمام را شایانی آن نبود کہ در محل ذکر نمونۂ از

کلام فیض نظام و منتخبات دیگر اساتذهٔ بلند نام باندراج واندماج
مخصوص نموده آید امّا چون کلام ناتمام نیز در مرتبهٔ نقص بحقیقت ازجملهٔ
منتخبات است ذکرش در جملهٔ منتخبات بدین نظر بهتر متصور تا این باب
کتاب که بذکر منتخبات مخصوص است از ذکر منتخبات قسم انقص هم خالی
نباشد و نیز چون هر حسن و خوبی را از مقابلهٔ بازشتی و معیوبی افزایش
قدر و بها ضرور است لهٰذا درج کلام ناتمام خود را با منتخبات جنس اعلیٰ
باعث مزید آرایش آن همه سخنهای بلند و حرفهای دل پسند

ہے انکارم

قصیده در مدح بندگانِ سکندر شان

ای خسروِ یگانهٔ اقلیم سروری	زیبای چترِ زینتِ اورنگ صفدری
ای روی تو بهار گلستانِ دلبری	موی تو سنبلِ چمنِ نازپروری
بوی تو نکهتِ گلِ گلزارِ سلطنت	نطقِ تو فردِ دفترِ خلقِ پیمبری

باخاندان مرتضوی انتساب تست | افضل ازین چه فضل که از نسل حیدری
درخطبه شمر برکات است نام تو | تاروی باخلوص بمحراب آوری
زین روی دعویم همه حقیقت محض صدق | گرگویمت که زینت محراب و ممبری
هرصبح بردر تو شتابد بکسب فیض | سلطان خاوری چوگدایان هر دری
پی میبرد بمنزل مقصود از درت | آنراکه کرد طالع بیدار رهبری
چون ذره چشم حسن بخورشید روی تو | روئی ترا برو نظر ذره پروری
یاجوج فکر راه ندارد بملک دل | تاشد حصار حجت تو سد سکندری
بهرکسیکه بست باخلاص تو کمر | بربندد آسمان کمر حسبت یاوری
ازرای شاه صرفه برد فکر فیلسوف | ابطال معجزات کند گر فسونگری
یکدانه گوهر دل ناکام عالمی | ازابر فیض درصدف سینه پروری
رایت زعرش ورای انجم زآسمان | زان حکم تو غلط کند احکام اختری
قلب کسیکه دم زخلوص تو میزند | کامل عیارتر بود از زر جعفری
جنگ نشاط و کوس بسالت که زد چنان | تانصب گشت رایت سلطان خاوری
باسنگ آستانهٔ تو از علو قدر | کیوان نیاورد که زند لاف همسری

گیرد چو برق راه عدم عمر خصم دون
تا تیغ برق بارقه در جلوه آوری

گردد ز نقش نعل زمین چرخ پر هلال
هر جا که بر سمند فلک سیر بگذری

آرد سریر دولت جم را بزیر پای
دست تو بر سر بکه کند سایه گستری

صبر و قناعت و کرم و رحم و خلق و جود
کس را بدین صفات تو نیست همسری

نور جمال جلوه گر جوهر کمال
سیمای روشن آئینهٔ نیک مخبری

کیوان محل هلال رکاب آفتاب چتر
گردون سریر خسرو بهرام لشکری

یک ذره جا نداشت بچشم تو از ازل
گنج و سپاه و جاه و جلال سکندری

نطق تو دم زند ز دم معجز مسیح
چون تو بر آوری نفس فیض گستری

آن پست پایه که نهی تاج بر سرش
جوید ز سروران جهان جوی برتری

آنرا که سر بسجدهٔ خاک درت نهاد
حاجت نماند با عمل کیمیاگری

مضمون کارنامهٔ رزم تو خصم را
در دفتر حواس پدید آرد ابتری

تا فرض شد ولای تو بر جمله مؤمنین
البته بغض تو نبود کم ز کافری

ای بادشاه صورت و معنی بدین کمال
از بهر چه در گمان خود آریم برتری

گر بگذرد ز چشم قبول تو نظم من
فرق کمینه بگذرد از چرخ چنبری

در عالم است این مثلِ کهنه بر زبان
خواهم زبذل توصله حسبِ اِرادهِ دل
از تیره خاک هند کم آید چو من دگر
لیکن به بنده حاجتِ اصلاح کلکت است
پو چیست نزد مردِ سخن سنجِ بی سخن
دارم حدیثِ معجزهٔ موسوی بگوش
بادا چو جامِ عشرتِ جم ساغرش بدور
دانم که ره بملکِ معانی برم امیر

خسرو گهر شناس بود یا که جوهری
تو کم نهٔ ز سنجر و من هم ز انوری
با این زبانِ سحر بیان ناظم دری
زانرو که خسروی بدیارِ سخنوری
با حضرتش کسیکه زند لاف شاعری
کی بشنوم فسانهٔ افسونِ سامری
تا دورهٔ که چرخ زند چرخِ چنبری
خسروا گر به تربیتم کرد رهبری

غزل بر مطلع بندگان قیصر شان که با وصف متروک بودن اشتغال شعر و سخن و عدم بضاعت و استطاعتم درین فن محض باتباع حکم محکم بندگان سکندر شان اتفاق تحریر و تسطیرش افتاده

مطلع بندگان همایون

بصد ترکیب بندش ساختم گلهای مضمون را
سپردم لیلیِ دل نخلبندِ بیدِ مجنون را

غزل

دل از جا بردم و دادم بکفِ عشقِ جگرخون را
مهارِ ناقهٔ لیلی سپردم دستِ مجنون را

پریشان کرد گیسوی پریشان حالتِ مجنون
چو لیلی دید با زلفِ پریشان بید مجنون را

کند نظارهٔ رنگینیِ گلدستهٔ نظمم
که برچیند ز باغِ فکر خود گلهای مضمون را

بگردابی فتد گر عکسِ چشمِ حیرت افزایم
فتد از موجها زنجیر در پا آبِ جیحون را

نه بینی از شفق گلرنگ طاسِ چرخِ مینائی
بکامِ بیدلان ریزد قضا این جامِ پرخون را

لبِ هر جو ز آبِ چشمِ صد جوی بر آوردی
چو شیرین یاد کردی تیشهٔ فرهادِ مفتون را

لبِ هر کس نباید داستانِ درد سنجیدن
شنو از هاتفی افسانهٔ لیلی و مجنون را

حریمِ عشق را محرم نباید کس که اسرارش
دهد آئینهٔ حیرت بکف عقلِ فلاطون را

به پیشِ قامتش طوبی زند کی لافِ موزونی
که اعجازِ عصا باطل کند تاثیرِ افسون را

ز طعنِ نیزه باشد جانگزاتر طعنهٔ دشمن
تبسم قاتلِ افعی چه نسبت خدر افیون را

تغیر گر نباشد مقتضای حکمتِ یزدان
چرا دستِ قضا گردنده دارد چرخِ گردون را

امیر افتد چو بر من چشمِ لطفِ حضرتِ اختر

نخواهم بر سر خود سایهٔ مرغ همایون را

غزل دیگر

ارم در دیدهٔ من خار باشد　　که چشم طالب دیدار باشد

بلای عشق را آسان نگیرید　　اگر اندک وگر بسیار باشد

چه نالد بیدلی از تنگی دل　　که دلدارش پی آزار باشد

بود مخمور چشم مست ساقی　　اگر دیوانه گر هشیار باشد

چو افتد بیدلی را کار با دل　　ز کار دو جهان بیکار باشد

نخواهم دولتی جز طلعت یار　　که چشم دولت بیدار باشد

چه پرسی حال دور افتاده از یار　　که با غم سازد و لاچار باشد

شب دوری که تنها زار نالم　　غم دوری مرا غمخوار باشد

بود آسان ترا از جان درگذشتن　　ز جانان درگذر دشوار باشد

چه دور از مشرب ما بت‌پرستان　　اگر در گردنم زنار باشد

ز هر فکر است امیر امروز آزاد

که صیدِ دامِ زلفِ یار باشد

منتخب از نسخهٔ ماتم نامه که به فراق محبوبه گفته شده

درحدیثِ غم سرآغازِ سخن شد آهِ ما
مدِ آهِ ماست گوئی مدِ بسم الله ما

جای حمدِ حق خبر استرجاع یا صد دردِ دل
نیست در دیباچهٔ شرحِ غمِ جانکاه ما

ترجیع بند ایضاً از نسخهٔ ماتم نامه

بی‌تو ای گل بچمن رنگ دگر شد پیدا
لاله را خون بدل و داغ جگر شد پیدا

نرگس از هجر تو با دیدهٔ تر شد پیدا
وین فغان از لبِ هر برگ شجر شد پیدا

حیف در چشم زدن صحبت یار آخر شد
روی گل سیر ندیدیم و بهار آخر شد

از غمت دیدهٔ نرگس همه شب بیخوابست
سنبل از دردِ تو چون مار به پیچ و تابست

دلِ هر غنچه بسودای تو خونِ نابست
بلبل از شوقِ تو گویان بدلِ بیتابست

حیف در چشم زدن صحبت یار آخر شد

روی گل سیر ندیدیم و بهار آخر شد

دیده ام بی تو تماشای چمن نتواند — هر شجر را دل من نخلهٔ ماتم داند
هر ورق با کفِ افسوس بچشم ماند — هر نوا سنج بگوش این سخنم میخواند

حیف در چشم زدن صحبتِ یار آخر شد
روی گل سیر ندیدیم و بهار آخر شد

وحشتِ خاطرِ من بی تو چنانست امروز — که فزونتر ز حدِ شرح و بیانست امروز
ناوکِ هجر تو صرفِ دل و جانست امروز — جان و دل صرف همین آه و فغانست امروز

حیف در چشم زدن صحبت یار آخر شد
روی گل سیر ندیدیم و بهار آخر شد

حیرتم هست ازین گردش چرخِ گردان — که بیک چشم زدن رنگ دگر گردد عیان
نه می و مطرب و ساقی نه بهار و بستان — دفعةً گشت دگرگون همه ساز و سامان

حیف در چشم زدن صحبت یار آخر شد
روی گل سیر ندیدیم و بهار آخر شد

داد بر باد فلک سنبلِ پیچانِ ترا — کرد پامال قضا سروِ خرامانِ ترا

ساخت پژمرده خزان جمله گلستانِ ترا
هست این نوحه بلب بلبلِ نالانِ ترا

حیف در چشم زدن صحبت یار آخر شد
روی گل سیر ندیدیم و بهار آخر شد

من بیادِ تو فراموش نمودم خود را
وز غمِ دهر سبکدوش نمودم خود را

بیخبر از خرد و هوش نمودم خود را
گرم این ناله بهمه جوش نمودم خود را

حیف در چشم زدن صحبت یار آخر شد
روی گل سیر ندیدیم و بهار آخر شد

یاد روزیکه نمیداشتم از هجر خبر
روز و شب جلوهٔ او بود مرا پیش نظر

کار با زلف و رخش داشت دلم شام و سحر
تاب یک لمحه فراقش نه مرا بود دگر

حیف در چشم زدن صحبت یار آخر شد
روی گل سیر ندیدیم و بهار آخر شد

ای امیر اینهمه آزردن پیران مپسند
قصه کوتاه کن از حرف و سخن لب بربند

نالات آتشِ اندوه بجانها فگند
بعد ازین خواندنِ این بیت بهرقم تا چند

حیف در چشم زدن صحبت یار آخر شد

	روی گل سیر ندیدیم و بهار آخر شد	

نقل بعض تاریخهای عمارات و تصنیفات خاصهٔ بندگان سکندرشان که بحکم فیض شیم حضرت حوالهٔ قلم شکسته رقم گردیده + قطعهٔ تاریخ نور منزل

جهانداری که باشد جانِ عالم		بود واجد علی سلطانِ عالم
فروزان اخترِ برجِ خلافت		درخشان گوهرِ عمّانِ عالم
بتکمیلِ فضایل جوهرِ فرد		سر و سرو فترهٔ شاهانِ عالم
کمالش بر سپهرِ فضل ماهی		جمالش نیّرِ تابانِ عالم
ندارد جز لبِ جان بخش او کس		دوائی دردِ بی درمانِ عالم
بچندین گردشِ ناظم گردون		برآمد جوهرے از کانِ عالم
نداری گر صلاے خرّمی ہا		نہ بستی لب دلِ نالانِ عالم

جهانی بهره یابد از نوالش — بود تا خوانِ نعمت خوانِ عالم
بود از مبلغی عمرش نصابی — سنینِ عمرِ بی پایانِ عالم
بنا فرمود کاخِ نورِ منزل — که روشن شد بدو چشمانِ عالم
چه ایوانی که در وصفش فرو بست — لبِ نطقِ سخن سنجانِ عالم
سروشم گفت تاریخِ بنایش — بگو عشرتگهِ سلطانِ عالم
۸۶

قطعهٔ تاریخ بنگلهٔ دیگر بقرب همان قصر النور

هزار و دو صد و هشتاد و شش بود — که شوقم ریخت طرحِ این بنائی
همایون کوشکی زیبا مکانی — مبارک منزلی عشرت سرائی
هوایش در تنِ بیجان روانی — غبارش چشم دل را توتیائی
پس از تعمیر بودم فکرِ تاریخ — که در گوشم زِ غیب آمد ندائی
که این کوشک بقربِ نورِ منزل — ز انوارش کند کسبِ ضیائی
مگر از نورِ منزل فیض یابد — چو ماه از آفتابِ نور زائی
فروغ آمد از ان رو سالِ تاریخ — خدایش جاودان بخشد بقائی
۱۲۸۶

دیگر قطعهٔ تاریخ بنگلهٔ جستی

چو قصرِ نور منزل را بنا کرد
خدیو باذل و سلطانِ عادل

بقربِ آنمکان کاخِ دگر ساخت
سپهر از رفعتِ آن داغ بر دل

جهان داور فروغش نام بنهاد
قلم را در مدیحش پای در گل

بنزدیکِ فروغ آراست کاخی ۱۲۸۶
که سازد پرتوش چون ماهِ کامل

زهاتف خواستم سالِ بنایش
همی گفتا بگو رخشنده منزل ۱۲۸۶

قطعهٔ تاریخ کتاب ناجو مولفهٔ خاص فیض اختصاص بندگان سکندر شان

همایون خسروی داؤد صوتی
که وصفش زینتِ گوش و زبانست

بموسیقی کتابی کرد تالیف
که بر رخسار نورس رنگ شکست

به ناجو نامزد کردش ازین رو
که باشد دلبرِ هشیار و هم مست

نہ تالیفی ست در تالیف اصوات
که چینی لعبتی از پردہ بر جست

بفکرِ سالِ تالیفش بہ ہمت
در و ہم ناخنِ اندیشہ می خست

کہ از ہاتف رسید این نغمہ در گوش
چو پیکانیکہ گیرد جای بر شست

بگیر از غیرتِ نورس عداوش
کہ تاریخ لطیفی دست داد است

سمت ۱۹۲۶

ایضاً

شبی گفتم ظہوری را کہ بر توفضلِ من این بس
کہ ممدوحم ز ممدوحِ تو آمد افضل و انفس

بگفتا کیست ممدوحِ تو گفتم رشک ممدوحت
شہِ واجد علی سلطانِ عالم خسروِ اقدس

بگفتا نورسِ ممدوحِ من ہم دیدہ گاہے
بگفتم نامِ ناجو را اگر نشنیدہ از کس

بگفتا وصفِ آن گفتم بہ از تالیفِ ممدوحت
بگفتا سالِ تاریخش بگفتم غیرتِ نورس

سمت ۱۹۲۶

قطعهٔ تاریخ کتاب ایمان تصنیف بندگانِ سکندر شان

چو شد طبع این نغز دیوانِ شاه
که صیتِ کمالات او چارسوست

چه دیوان که مجموعهٔ از سلام
سلامی که ذکرِ مصائب دروست

بشرحِ غم و دردِ آلِ نبی
چه مغزِ سخن برکشیده ز پوست

ز عرشِ برین تا به فرشِ زمین
گلستانِ این غم پر از رنگ و بوست

چه نخلی بود ماتمِ اہلبیت
که تا باغ عالم بود در نموست

غمِ اہلبیت اصل ایمان بود
که تکمیلِ ایمان مومن بدوست

ز آبِ سرشکِ غمش روز حشر
برِ ساقیِ کوثرم آبروست

بود ضبط این درد دشوارتر
ز صبرِ دلِ دوست در ہجر دوست

ز ہاتف بگوشم رسید این ندا
غم و دردِ دل سالِ تاریخ اوست

قطعهٔ تاریخ تعمیر شهنشاه منزل مبارک

خدیو دادگر واجد علی شاه	که بازوی جهانگیرش قوی باد
ازین نو ساخت دولتخانهٔ او	جهانِ کهنه را از سر نوی باد
نصیبِ خاکبوسانِ حریمش	نعیمِ دینی و هم دنیوی باد
سریرِ دولتش از لطف یزدان	مزین از جلوسِ ثانوی باد
حریمش مجمعِ اربابِ دانش	چو دربارِ خدیوِ غزنوی باد
بدانجا سیکه اندیشد بدِ او	بکنجِ نیستی خوش منزوی باد
ز هاتف خواستم سالِ بنایش	بگفتا عیشگاهِ خسروی باد

۱۲۸۹ھ

ایضاً قطعهٔ دیگر

بنا فرمود چون واجد علی شاه	خدیوِ پاک دین سلطانِ عادل
مکانی دلکشائی جانفزائے	همایون قصر شاهنشاهِ منزل
زهی کاشانهٔ مینونشانی	نگارین چون قصورِ شهرِ بابل

نماید غرق بحرِ درد و غم را　　در دولت سرایش روی ساحل
شد این مصراع دلکش سالِ تاریخ　　همایون قصر شاهنشاه عادل
۱۳۰۹ھ

قصیده صنعت مسجع در مدح حضرت شهریار گردون وقار

نخل بن انتظار کام دل آورد بار　　در چمنِ روزگار دم زده فصلِ بهار
فصل بهاری که داد برگ و برِ دی بباد　　خار بن از پا فتاد ملکِ خزان تار و مار
کهنه درختِ امید سبز شد و قد کشید　　گوش جهان زار رسید مژده فصلِ بهار
زان بکفِ من فتاد تازه بر با مراد　　باغِ مرا نشو داد آب و هوای بهار
زهره بکرسی نشست بربط شادی بدست　　بو قلمون نقش بست نادره روزگار
بزم همایونِ شاه باغ ارم جلوه گاه　　جلوه کند درنگاه قدرت پروردگار
شاه سکندر سریر بادشهِ جم نظیر　　تا جورِ باج گیر کام ده و کامگار
می برد از بزمگاه بزم ارم بوی شاه　　باد سحر هر پگاه نفحهٔ نافهٔ تتار
مردمکِ مهر و ماه یافته نور نگاه　　میمنتِ بزم شاه خرمیِ روزگار
نغمهٔ بلبل بباغ گل کند از صوت زاغ　　دود کند تر دماغ گل دمد از نوکِ خار

خاک درش فی المثل سرمهٔ چشم امل
پشت پناهِ دول دبدبهٔ شهریار

از درِ این آفتاب شاه و گدا کامیاب
یاس نه بیند بخواب دیدهٔ امیدوار

سخت و گران هرچه بود نرم و سبک تر نمود
ناخن او برگشود عقدهٔ دشوار کار

حرفِ ثنا درگاه گوهرِ روشن چو ماه
دفترِ اوصافِ شاه درجِ دُرِ شاهوار

از یم جودش جهان گر نشود تر دهان
در شکمِ خاکیان بار نگیرد قرار

او فتد از رنگ و بو برگِ هدر زرد رو
نخل امیدِ عدو گرچه دهد برگ و بار

هرکه رشه باز ماند دوک بکاهش رساند
در دلِ عاشق نماند حسرت دیدار یار

چرخ غلط کرده راه بر درِ او عذرخواه
پیرو رفتارِ شاه گردش لیل و نهار

جود شهنشه یمی فیض ده عالمی
یم چه یمی قلزمی آنکه ندارد کنار

یا بدازین آب جو باغ جهان رنگ و بو
تازه دگر آبرو آمده بر روی کار

دور بعیش کرد طی دفترِ دوران دی
قلقل مینای می خندهٔ صبح بهار

گرم خوشی خرو گل لاله بکف جام مُل
شبنم رخسار گل آینهٔ روی یار

با کف جودش اگر بذره ندوزد نظر
سبز نگردد دگر کاشتهٔ بذره کار

از کف بذلِ گران بخت درین خاکدان
آبروی بحر و کان دست و دلِ شهریار

ایزدش از عدل و جود داد لباس وجود　　داد و دهش تا رود خلق شعار و دثار

داد انوشیروان داشتی ار بود نهان　　بار دگر این زمان شاه نمود آشکار

گر زره رهروان سنگ نخیزد روان　　از کفِ سنگ نشان سنگ شود سنگسار

تا که ز دور زمان خلق بود در امان　　عدل خدیو جهان آمده روئین حصار

گلشن دهر دو رنگ یابد ازو آب و رنگ　　بخیه گر آید خدنگ مهره شود زهر مار

زخم زبون را دهن تا نشود خنده زن　　خشک کند خون بتن آهوی مشک تتار

برق نگه بر عدو پاک بسوزد چو مو　　طرفه که در عهد او نور کند کار نار

زو سپر انداختند هوش و خرد باختند　　سوی عدم تاختند رستم و اسفندیار

ابر کفش بیدریغ بر همه بارد چو تیغ　　گرم کند ز آب تیغ معرکهٔ کارزار

وصف شه از چون منی دانهٔ از خرمنی　　نکته وری پرفنی ناورد اندر شمار

اختر و چرخ بلند مجمر شاه و سپند　　تا نرساند گزند حادثهٔ فتنه بار

تند نگه گر عدو افکند از ابرو　　باد بچشمان او سرمه کشد از غبار

گرچه بسی ره سپرد پای بجنت فشرد　　راه بجای نبرد کلک ستایش نگار

بیش ازین از هوس چند بر آرم نفس　　به که خموشیم و بس تا نشوم شرمسار

ایضاً

شبها که بناز با تو خفتم همه رفت
دُرها که بنوک غمزه سفتم همه رفت
آرام تن و مونس جانم بودی
رفتی و هر آنچه با تو گفتم همه رفت

دُردی

دُردی لبت از زمانه خون خواهد شد
وز تن نفسی مانده برون خواهد شد
ترسم نه از آن که سرنگون خواهد شد
غم زان بودم که حال چون خواهد شد

وله

آب چشم که ژاله مے روید ازو
خون دل من که لاله می روید ازو
در خاک بشو قش استخوانم دُردی
نی گشت و هزار ناله مے روید ازو

شیدا مولد و منشا او فتحپور سکریست این چند

اشعار از وست

ای بروی تو گرد و آئینه ز چشم نیاز
شانه را دست و عا در شب زلف تو دراز

گر بصحرا مو فشاند دشت پر سنبل کند ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ ورببد پارخ بشوید خارهای گل کند

زلف او را رشتهٔ جان گفتم و گشتم خجل ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ زانکه همینی چو زلفش پیش پا افتاده است

خاتمه

الحمد لله والمنة که چهارمی باب این کتاب هم باتمام رسید و تسلسل افکار نامه نگار بکرم وافضال بیهمالش پایان شایان پذیرفت هرچند درین باب که نامزد بانتخاب کلام استاذهٔ بلند نام ست درج انتخابات بنوعیکه می بایست بسبب قلت فرصت از کثرت علائق گوناگون صورت نه بسته اما درین ضیق وقت اگر گلی هم بجای گلستانی برای اشعار در نظر اولی الابصار بهم رسانیده آمد همانا مغتنمش می انگارم و برین توفیق آن یگانه خداوند صد هزار شکر بجا می آرم

لمولفه

جلوهٔ حسن سرانجام نمایان آمد ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ لله الحمد که این نامه بپایان آمد

شکر صد شکر که از لطف خداوند انام
یافت این نامه کنون زیور حسن اتمام

حبذا نامه که در ذکر شه آفاق است
طرفه مجموعهٔ حسن عمل و اخلاق است

حبذا نامه که دستور کمالست همه
مخبر از هر شرف عز و جلالست همه

فضل این نامه ز ادراک خرد کی دور است
شرف ذکر عیان از شرف مذکور است

الحق این نامهٔ ممدوح و شهیر آفاق
کاشف سر کمالات شه خوش اخلاق

هست مقبول ولی حسن قبولش آنست
که دهد یمن قبول شه والاش دست

بیشک این دفتر اوصاف شه پاک گهر
گشت مرغوب و پسند همه آفاق مگر

باشد اندر نگه غور من آنگاه پسند
که شود در نظر خسرو ذی جاه پسند

یارب این خسرو ذی جاه جهان آراباد
بجهان تا که جهانست جهان آراباد

وین گزین بارگه شاه جهان آرا را
دائما دار پی خلق ملاذ و ملجا

یارب از بهر نبی عربی شاه رسل
وز پی حیدر کرار سر و افسر کل

از برای حسن و بهر حسین اکرم
وز پی حضرت سجاد امام افخم

از پی باقر معصوم که شاه دین است
وز پی جعفر صادق که پناه دین است

از پی موسی کاظم شه با عفو و حلیم
بهر موسی رضا هادی راه تسلیم

بطفیلِ تقی آن سرور اہلِ تقوی
وز برائی نقی آن قبلۂ ارباب صفا

بطفیلِ حسن عسکریِ عالیشان
وز پی مہدیِ دین حجت قائم سبحان

یارب از بہر ہمہ عترت پاکِ نبوی
دارم از رحمت و افضال تو امیدِ قوی

اینہمہ دولت و ملکیکہ شہا مارا بود
باز خواہم ز درِ فضلِ تو ای رب ودود

غایتِ مقصدم ای عقدہ کشایم اینست
قادرا بر درِ فضلِ تو دعایم اینست

ہر اہل را بکفِ شاہ عنان باز سپای
ہر امیدی بدلِ خسرو باہت برآر

بیان سبب اختتام بر قصیدۂ منقبت حضرت امام الانس و الجان علیہ افضل الصلوات و التسلیمات

من العزیز المنان

چون این خاکسار ذرہ بمقدار عقیدتی و محبتی خاص با جناب ولایت مآب شاہ خیبر گشا امام ہر دو سرا دارد و بسر انجام جملہ مقاصد و مہام

